

Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG)
Seksja Polska Regional Studies Association

Studia Regionalne i Lokalne

4 (98) 2024

Wydawnictwo Naukowe
SCHOLAR

REDAKCJA

dr hab. Agnieszka Olechnicka, prof. UW – redaktorka naczelna
dr hab. Mikołaj Herbst, prof. UW – zastępca redaktorki naczelnej
prof. dr hab. Paweł Churski – członek redakcji
prof. dr hab. Tomasz Komornicki – członek redakcji
prof. dr hab. Iwona Sagan – członek redakcji
dr Dorota Celińska-Janowicz – sekretarz redakcji

RADA NAUKOWA

prof. John Bachtler, prof. Roberta Capello, prof. dr hab. Bolesław Domański,
prof. dr hab. Grzegorz Gorzelak (przewodniczący), dr Olga Mrinska, prof. Andrés
Rodríguez-Pose, prof. James W. Scott, dr hab. Katarzyna Zawalińska, dr Sabine Zillmer

ADRES REDAKCJI

Kwartalnik „Studia Regionalne i Lokalne”
Uniwersytet Warszawski, Centrum Europejskich
Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG)
ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa
e-mail: sril.euroreg@uw.edu.pl
www.studreg.uw.edu.pl

© Copyright by Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW
(EUROREG), Warszawa 2024

Wersją pierwotną czasopisma jest wydanie elektroniczne.

Zgodnie z wykazem czasopism opublikowanym w komunikacie Ministra Nauki i Edukacji
z dnia 5 stycznia 2024 r. za publikację w kwartalniku „Studia Regionalne i Lokalne” w 2023 roku
autor/ka uzyskuje 40 punktów.

Czasopismo uzyskuje wsparcie w ramach Programu Rozwój Czasopism (projekt finansowany ze
środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/SP/0272/2021/1) oraz Inicjatywy
Doskonałości – Uczelnia Badawcza: Działanie I.2.2. „Podniesienie wpływu regionalnego na naukę
poprzez wysokiej jakości rozpowszechnianie wyników – czasopisma” i Działanie I.2.1. „Poprawa
zdolności publikacyjnych – zwiększenie międzynarodowego zasięgu periodyków UW”.

e-ISSN 2719-8049
ISSN: 1509-4995

Bieżący numer kwartalnika, jak i numery archiwalne można pobrać bezpłatnie
w wersji elektronicznej ze strony <http://studreg.uw.edu.pl>

Zamówienia na egzemplarze drukowane prosimy kierować na adres:

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.
ul. Oboźna 1, 00-340 Warszawa
tel./faks 22 828 95 63, 22 692 41 18, 22 828 93 91
dział handlowy: jw. w. 108
e-mail: info@scholar.com.pl; www.scholar.com.pl

Skład i łamanie: WN Scholar (*Anna Beczek*)

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

Mikołaj Herbst, Michał Sitek

Do Fewer School Transitions Imply Less Segregation? The Effects of Abolishing Middle Schools on Access to Upper Secondary Education in an Urban Context 7

Iga Kołodyńska, Tiina Rinne, Marketta Kyttä

Looking at the Suburban Landscape from the Functional Perspective – Taking Jan Gehl's Approach to the Neighbouring Municipalities of Wrocław, Poland 25

Gbenga John Oladehinde

Characteristics of Cross-border Migration in Nigerian Border Communities 39

Agnieszka B. Chmura

Lumpeks to jest mój drugi dom. Cyrkularność w warszawskich politykach, praktykach i przestrzeniach 53

Thrift Stores are my Second Home. Circularity in Warsaw's Policies, Practices and Spaces

Weronika Skorupska

Kooperatywy spożywcze w Polsce jako przykład alternatywnej spółdzielczości i pozaformalnej aktywności na poziomie lokalnym w Polsce 66

Food Cooperatives in Poland as an Example of Alternative Cooperative and Non-formal Activity at the Local Level in Poland

Wojciech Pietrowski, Ewa Kraska

Zarządzanie Regionalnym Programem Operacyjnym a ryzyko walutowe 84

Managing the Regional Operational Programme and Currency Risk

RECENZJE

Roman Szul

Andrzej Miszczuk, Alicja Sekuła, Magdalena Miszczuk, *Zielona transformacja gospodarki i finansów samorządowych* 97

Informacje dla Auterek i Autorów 101

Information for Authors 102

Artykuły

Do Fewer School Transitions Imply Less Segregation? The Effects of Abolishing Middle Schools on Access to Upper Secondary Education in an Urban Context

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 4(98)/2024
© Authors 2024

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049
doi: 10.7366/1509499549801

Mikołaj Herbst

University of Warsaw, Centre for European Regional and Local Studies (EUROREG), ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa, Poland; e-mail: m.herbst@uw.edu.pl; ORCID 0000-0001-7841-3030

Michał Sitek

Polish Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, Poland; e-mail: michal.sitek@ifispan.edu.pl; ORCID 0000-0001-9022-6211

Abstract

This study evaluates the impact of Poland's 2017 education system reform on secondary schools in Warsaw. The reform eliminated middle schools, restored K-8 primary schools, and shortened the duration of common compulsory education from nine to eight years. Using a quasi-experimental design comparing two cohorts transitioning under different systems, we investigate changes in school segregation and student sorting. We found that the reform reduced school segregation, with the share of test score variance attributable to between-school at end of middle/K8 education decreasing from 38% to 25%. However, K-8 graduates entered an equally stratified secondary education system, reflecting persistent inequalities in access to high-quality schools. These results highlight the reform's mixed success: although it successfully balanced academic achievement levels among 15-year-old students during primary education, selective admission practices continued to sort students by ability at the upper secondary level.

Keywords

middle school, K-8 school, school segregation, admission to secondary school, Warsaw

Introduction

This paper assesses the effects of Poland's recent education reform on the selectivity of access to secondary schooling in the country's capital, Warsaw. Over the last two decades, the Polish educational system has been transformed through significant reforms (Wiśniewski & Zahorska, 2020). In 1999, a major reform shortened the duration of primary education from eight to six years, introduced a three-year middle school period, and expanded common comprehensive general education from eight to nine years. Although middle schools were meant to serve their local catchment areas, those in large cities effectively became selective institutions. This selectivity led to significant differences in the academic abilities of incoming students between schools, with some schools attracting higher-performing students while others enrolled lower-performing ones (Dolata et al., 2012). The 1999 reform was reversed in 2017, resulting in the restoration of the eight-year primary school structure, an expansion of upper-secondary education, and the phasing out of middle schools. The transition period produced two distinct student cohorts: those who experienced pre-reform middle schools and those under post-reform primary schools, who continued their education in grades seven and eight rather than ending education in primary education after grade six. Both cohorts completed their schooling and entered upper-secondary education in 2019, offering a unique natural experiment for educational research (for a similar approach using Polish reform, see Karwowski & Milerski, 2020).

Most existing studies focused on the consequences of different configurations of school grades or the role of tracking have prioritised students' further educational achievements, typically represented by test results. We take a different approach. Our goal is to understand how the

organisational model of education affects students at the precise moment of their transition from compulsory general education to the next tier of schooling. Rather than comparing K-8 and middle school graduates' further achievements, this study analyses how students choose their upper secondary schools, how frequently they are accepted into their preferred institution, and the level of stratification that emerges between schools as a result of recruitment to upper secondary schools within two organisational models. The quasi-experimental setting of two cohorts completing their education in the same year offers a unique opportunity to investigate the mechanisms of secondary school admission in two organisational schooling models.

More specifically, the analysis strives to answer three primary questions regarding the effects of Poland's structural education reform, particularly focusing on the urban environment. Firstly, we seek to understand how the reform affected between-school stratification in Warsaw at the end of general compulsory schooling and the start of the upper secondary stage, namely to what extent students' prior academic achievements influence their secondary school placement, and how the level of between-school stratification at the secondary level—based on students' prior achievements—changed from before to after the reform.

Secondly, we are interested in how students from the two cohorts select their most desired school, namely, the one they place at the top of the preference list in the city-wide application procedure. We assume that students' decisions in this matter reflect their expected test results, their self-esteem (partly shaped by their educational experiences), and their beliefs about the openness of the current schooling system. To explore this, we address a number of questions. Are their choices more ambitious or more conservative after the structural reform? To what extent do they depend on students' achievements? Similar considerations may apply to the schools that students ultimately qualify for – are the patterns different before and after the reform? To answer these questions, we will refer to the competitiveness of secondary schools, understood in terms of the threshold admission score necessary for qualification. Competitiveness is undoubtedly related to school quality, although the latter notion is broader and more meaningful.

Thirdly, the study considers whether the reform has affected students' chances of qualifying for their first-choice school. This will help assess how realistic students' choices are depending on the educational path they have experienced. This will also allow us to understand how well students are matched to schools under the alternative organisational arrangements, with consideration of students' achievements, their declared preferences for secondary schools, and the quality of the latter.

The remainder of this paper is structured as follows. The paper first reviews the literature on the consequences of different structural arrangements in education for students' further educational careers. It then presents the features of Warsaw's school admission system in 2019, before introducing our methodological framework. The final sections are devoted to the analysis results and conclusions.

Organisation of schooling, student aspirations, and between-school stratification: A literature review

The 2017 reform reduced the number of between-school transitions in Poland and increased the age of the first transition. Additionally, it shortened the duration of comprehensive general education by one year due to the earlier tracking of students into vocational or academic pathways. These two changes may have distinct effects on students' aspirations and further educational careers. Furthermore, both elements are likely to have a heterogeneous impact on students, depending on their prior achievements and socioeconomic status.

For clarity, this literature review is grouped into sections. The first section refers to the debate over middle schools, which is particularly lively in the United States and Canada, where various school grade configurations coexist within singular schooling systems, and educational decisions are made locally. In the context of our study, this evidence helps us to understand the potential benefits and limitations arising from the abolition of middle schools in Poland.

The second section focuses on the age at which students are tracked into academic or vocational secondary school, a regulation that – at least in some education systems – simultaneously determines the duration of universal, comprehensive education. The extensive literature on this topic may help us better understand the consequences of decreasing the tracking age in Poland's education system due to the restoration of K-8 schools.

The final part of the review discusses the inter-school stratification of students in relation to different organisational arrangements in education. The Polish government declared tackling inequalities to be their primary motivation in implementing the reform; thus, it appears necessary to assess the extent to which the policymakers' expectations were grounded in the evidence. As our analysis focuses on Warsaw's school system, we will also consider the urban context when discussing the reform's potential effects on educational segregation.

Middle schools vs. K-8 school

Advocates of the extended duration of education within a single institution argue that K-8 schools are better suited to provide students with a friendly learning environment compared to education split between primary and middle schools. Eliminating the transition between tiers reduces student stress and prevents the early disruption of student-teacher relationships. Studies have determined that changing schools may adversely impact students' achievements (Schwartz et al., 2011; Hanushek, Kain & Rivkin, 2004).

A further potentially detrimental effect of the transition to middle school relates to the disintegration of student groups. Peers can affect the learning process in multiple ways, including through mutual teaching, affecting the teacher's attention, or establishing social norms (Hoxby, 2000; Sacerdote, 2001; Carrell et al., 2009). Therefore, changing the peer group implies at least a temporary disruption to the learning environment. Recently, Herbst et al. (2023) demonstrated the importance of peer group stability for student performance in Polish schools.

Most studies specifically focusing on the K-8 versus middle school alternative have suggested that the transition to middle school, as opposed to remaining in primary school for a longer time, has a negative effect on students' achievements and well-being in the subsequent period (Dhuey, 2013; Clark et al., 2013; Rockoff & Lockwood, 2010). However, the results have differed vastly with respect to the persistence of any adverse effect, varying from one year (Hong & Zimmer, 2018) to even four or five years (Schwerdt & West, 2013). At the same time, there are arguments in favour of middle schools. One such perspective contends that, by covering a smaller grade span, instructional and pedagogical strategies can be developed that are best suited for middle school-aged students (Hough, 2005; Tamer, 2012). Creating a distinction between early grades and teenage students also prevents primary schools from getting too large; in this way, better learning conditions for all students can be ensured. Finally, middle schools allow more effective resource use. Given that the recent teacher shortage has become a sad reality even in otherwise highly-developed countries (Sutcher et al., 2016), the consolidation of later grades into smaller schools may seem to be a reasonable measure for preserving the quality of instruction.

Age of tracking into academic or vocational secondary education

Policy solutions for student tracking at the end of compulsory comprehensive education differ strongly between countries. Some systems (e.g., Finland, France, Italy, and Poland) do not split students into different tracks until after grade eight or nine when they graduate from primary or middle school. In other countries, students experience their first tracking as early as grade four or five. The implications of such policy choices are significant for us since Poland's recent reform reduced the length of compulsory general education from nine to eight years, thus hastening tracking by one year.

Although some studies have demonstrated that tracking can be beneficial to students if combined with a better-tailored instruction level (Duflo et al., 2011), most international evidence has indicated that early tracking adversely affects the further academic achievements of students from low-profile or vocational schools. This was the case for Bavaria's school reform, which shifted the

timing of tracking in low- and middle-track schools from grade six to grade four. The reform resulted in a reduction in the performances of 15-year-old students in all but high-track schools and increased the proportion of very low-performing students at low-track schools (Piopiunik, 2014). Similarly, in Lower Saxony, earlier tracking was seen to increase test scores in the upper tail of skill distribution and reduce test scores in its lower tail (Roller & Steinberg, 2020). Conversely, in some German states, postponing tracking seemingly attenuated the effects of parental education on student achievement, at least for male students (Lange & von Werder, 2017). In Poland, the 1999 educational reform delayed the tracking of students by one year, which had a positive and significant impact on the achievements of students who would likely have been directed into vocational schools pre-reform (Jakubowski et al., 2016). The beneficial long-term effects of detracking were also observed in France, where the postponement of separating students into academic and vocational tracks increased educational attainment and wages at ages 40–45, with the benefits most pronounced for those from low socioeconomic backgrounds (Canaan, 2020).

While the age of tracking affects students' post-tracking achievements, evidence indicates that it also influences the choice of track. According to Schneeweis and Zweimüller (2014), a strong relative age effect on track choice in the Austrian school system persists beyond grade eight for students from less favourable socioeconomic backgrounds and those in urban areas. These findings suggest that early tracking may affect students' self-concept, thus shaping their motivation.

Stratification between schools and student-school matching

As has been documented in research on educational inequalities, the transition between school tiers is typically accompanied by sorting based on prior achievements, which the equity perspective perceives as an undesired phenomenon (Greaves, 2023). Sorting makes schools more homogeneous in terms of socioeconomic status, reinforcing the division into low and high achievement and ambition cultures through unequal learning environments (Goldsmith, 2011; Kelly, 2009). The correlation between a free choice of school and the high segregation in education is almost universal in empirical studies (Wilson & Bridge, 2019).

In urban-intense areas, school segregation typically reflects socio-residential differences (Boterman, 2019). However, evidence from schools in Paris and Milan indicates that educational inequalities may be even more severe compared to general residential segregation, as parents with higher socioeconomic status will seek to overcome the assignment of school based on catchment area (Oberti & Savina, 2019; Cordini et al., 2019). In the absence of catchment areas, as is the case in the primary education of Germany's North Rhine-Westphalia region or the upper secondary schooling of numerous countries, one may expect that school enrollment will directly contribute to greater segregation due to students' and parents' socially-selective choice of schools (Ramos Lobato & Groos, 2019). There are, however, also other factors at play. Drawing on data from Amsterdam, Oosterbeek, Sóvágó, and van der Klaauw (2021) argued that where there are no constraints in secondary school admission, school segregation is significantly driven by preference heterogeneity – that is, diverse preferences in choosing schools, even when controlling for geographical proximity or student ability. The nature of school segregation is, therefore, multi-faceted and results in complex interactions between school preferences, ability tracking, policy interventions, and socioeconomic factors.

A separate strand of the literature, which is relevant for understanding preferences and choices, relates to the quality and consequences of matches between students and schools. Academic discussions have predominantly focused on the highly differentiated U.S. higher education system and the ways that the different qualities of students, such as their academic performance or socioeconomic status, affect their sorting into colleges or other tertiary institutions (Hoxby & Avery, 2013; Dillon & Smith, 2017). The primary focus is on the “fit”, or match, that assumes a complementarity between students and institutions. The existing literature has documented the existence of both over- and undermatching, which can mostly be explained by students' application behaviours. For instance, students from high-income families, otherwise similar to other pupils with respect to academic performance, are more likely to “overmatch”, while high-performing students from low-income backgrounds typically “undermatch”. Peer influence is also essential in educational

choices. Using data on Swedish students' choices of upper-secondary schools, Rosenqvist (2017) highlighted peer and group composition as important factors: students can either conform to their peers' decisions or be discouraged by more successful peers.

Overall, this review showcases that Poland's educational reform may have triggered mechanisms that are at least partially contradictory in how they impact students in their transition to upper secondary school. Remaining in one school for longer may positively affect students' performance and, thus, their further educational aspirations. However, the reduced age at the time of choosing the secondary education track may, in turn, result in more conservative choices and less accurate matching between students and schools. The effects of school reforms on school segregation is challenging to predict but surely depends on the degree of socio-residential segregation in a given school district.

Warsaw and its schools in 2019

Admission to secondary school in 2019

Warsaw's public school admission system operates through a city-wide centralised algorithm that allocates graduates to secondary schools based on students' preferences and composite admission scores¹. Similarly to other admission systems, the algorithm seeks to enhance the efficiency of assigning graduates to schools using information on students' academic performances. Students are able to provide a ranking of their preferred school choices and specific classes within schools (e.g., humanistic, scientific, and mathematical). In Poland, secondary schools do not have catchment areas. Thus, choices are not restricted so much by the student's place of residence and are primarily driven by a combination of students' and parents' preferences and the student's abilities, as revealed by test scores, school grades, and other achievements. As there are no restrictions on the number of schools and programmes chosen, the first school choice does not need to be strategic.

Importantly, students make their choices after taking the final test in primary school (new system) or middle school (old system), but before finding out the test results. Therefore, they can only speculate on their admission score while choosing schools. They can also have erroneous beliefs about the school's rank, although some information on past recruitments is made available. Registration to secondary schools in Poland is typically closed in late May, and test results are announced in mid-June. Students' actual admission scores can only be calculated in late June, at which point the school year has ended. *Ipso facto*, it is only then when the true "quality" of secondary schools is revealed, as the achievements of students determine their thresholds of acceptance.

In 2019, students' admission scores were calculated based on 1) their eighth- and ninth-grade results on the nationwide standardised test, 2) their school grades during the previous year, 3) their achievements in different academic contests, and 4) their extracurricular activities. Of the maximum possible score of 200, 100 points were based on test results. In terms of primary/middle school grades, achievements in mathematics and Polish were obligatorily considered. However, secondary institutions could select additional subjects of importance for admission to classes of different specialisations (e.g., biology, geography, and chemistry). Therefore, a single student could have differing admission scores among the schools and classes they chose. Additionally, being a laureate of a ministry-approved contest in any subject guaranteed a 200-point admission score, which, in practice, translated into acceptance to the most preferred school.

2019 was a transitional year for the fading out of the old system and the introduction of the new system – two cohorts of Polish students simultaneously completed their compulsory general education and transitioned to secondary institutions. The 2003 cohort (the modal age of starting school) was the last to graduate from middle school – typically at the age of 16 - after completing nine grades of comprehensive education, which was divided education into six years in primary

¹ The system allocates students to public schools; private schools use their own admission criteria. However, graduates of private primary and middle schools who want to enrol in public secondary schools are included in the admission system. Graduates of schools outside of Warsaw, who can also participate in the Warsaw admission system, are of equal importance. Applying to schools outside of Warsaw is also a less popular option for some students educated in Warsaw-based middle or primary schools.

school and three in middle school. Importantly, this cohort had already experienced similar recruitment after completing six years of primary school in 2016, in which catchment areas were prioritised but students' scores could be considered for bilingual and proprietary programmes, leading to the greater stratification of schools. The 2004 cohort was the first to graduate after eight years of primary school, typically at the age of 15. They were recruited to school at the age of seven, and changes in student composition could only be affected by students moving schools. Students in this cohort were more likely to attend schools closer to their place of residence. Both cohorts applied to the same secondary institutions (general or vocational), although they continued their secondary education in separate classes due to curricular differences between the old and new systems. Figure 1 presents the educational pathways of the two cohorts in graph form.

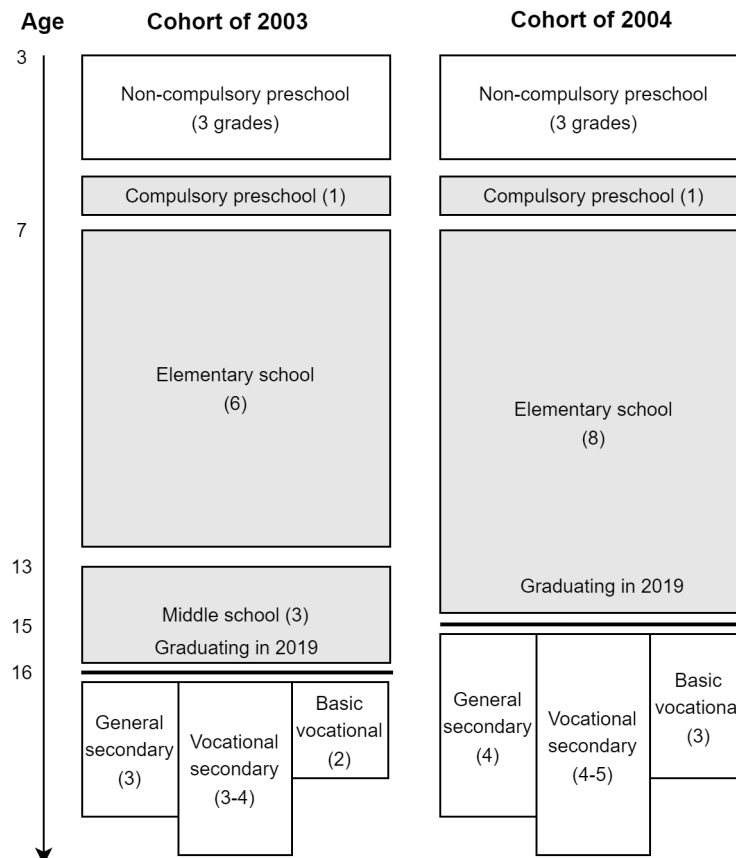

Figure 1. School grade configuration as experienced by the cohorts of 2003 and 2004 (Thick horizontal lines denoting the end of compulsory schooling)

Notably, alongside the fact that the two cohorts transitioning to secondary schools took different tests at the end of their compulsory education, the algorithm used to evaluate students and match them to schools was similar to that used for graduates of middle schools and K-8 institutions. The higher the student's total score, the more likely they would be accepted to their preferred school. More competitive schools had a higher admission threshold, determined by the last accepted student's admission score.

Methods

Decomposing variance to measure the level of between-school stratification

The first step common in education research is to assess the distribution of variance in the levels. We employed 2-level hierarchical models and cross-classified multilevel models to decompose this variation into within- and between-school components, offering insight into student composition

across schools. The use of cross-classified multilevel models was particularly appropriate given that students can be assigned to a combination of origin and destination schools (for a discussion of the details of such models, see Chapter 13 of Snijders & Bosker, 2012). Using models without predictors, we calculated the intraclass correlations of student performance, that is, in students attending the same primary/middle school and secondary school.

Simply speaking, the model predicted the test score for a student (i) who completed primary/middle school p , and, depending on the model, was accepted in secondary school s or chose s as his/her top preferred school. The specification of the model included two additive and uncorrelated random effects, C_{1s} and C_{2p} , both assumed to have zero mean with estimated variance, and a residual effect also assumed to have zero mean and estimated variance:

$$y_{isp} = \beta_0 + C_{1s} + C_{2p} + \varepsilon_{isp}$$

We compared variance decompositions for students graduating from K-8 schools versus those from middle schools to identify which arrangement leads to a more equal distribution of students' performance across secondary schools. We also analysed counterfactual scenarios by comparing students' actual school placements to hypothetical allocations based on their first-choice schools. To better visualise and interpret the school-level variation in our results, we used empirical Bayes estimates and best linear unbiased predictions (BLUPs) from these models.

Clustered regression for explaining the competitiveness of top-preferred school and destination school

Mixed effects models provide insights into the variation of achievements but can be complex to interpret and involve additional distributional assumptions. Employing simpler regression techniques, we investigated how the reform has affected students' approaches to selecting their top-preferred upper secondary school and its impact on the competitiveness of schools to which students qualified, using predictors on the individual level. We utilised the following regression models:

- An OLS model, with standard errors clustered at the school level, explained the competitiveness of students' top preferred secondary school.
- An OLS model, with standard errors clustered at the school level, explained the competitiveness of the secondary school to which students were admitted.

The OLS specification took the following form:

$$q_j = \gamma_0 + \gamma_1 m_i + \gamma_2 (m_i a_i) + \gamma_3 a_i + \sum_{k=4}^n \gamma_k x_{ki} + \varepsilon_i \quad (1)$$

The dependent variable q_j is the measure of a secondary school's competitiveness, which we calculated as the average test score of all students applying to the school. In the first specification, we matched students with the dependent variable referring to first-choice school. In the second specification, students were matched to the school to which they were admitted. Looking at the right side of the equation, m refers to the variable indicating whether student i attended middle school or K-8 school, a_i is the student's individual score at the test, and x_4 to x_n depicts additional student characteristics. These characteristics included family status (single vs. both parents), migration experiences, special needs, the number of schools indicated in the admission system, final grades at the end of compulsory schooling, final test scores in three subjects, and whether they graduated with honours. To evaluate the effects of the reform, we included the interactions between school types and the origin school's mean performance level, alongside the individual student's relative performance within their origin school. We also visualised the results with marginal effects plots.

Logit regression to assess the chances of getting to the first-choice school

In the next step, we examined the quality of student-school matching by analysing how the reform affected students' likelihood of being admitted to their first-choice schools. We used a logit model with the binary dependent variable (success) defined as admission to their first-choice school.

Specification of the logit model was as follows:

$$\log \frac{p_i}{1-p_i} = \beta_0 + \beta_1 m_i + \beta_2 (m_i a_i) + \beta_3 a_i + \sum_{k=4}^n \beta_k x_{ki} + \varepsilon_i \quad (2)$$

where p_i refers to the probability of a student being successful in their application to their most preferred secondary school. Other explanatory variables remained the same as for specification (1).

Data

This study used data from the admission system for Warsaw secondary schools in 2019. Data covered two full cohorts of students: the last graduates of middle schools and the first students to leave K-8 institutions. The available information consisted of students' achievements, which were used directly in calculating admission scores; these achievements included final school grades, standardised test scores, prizes in official academic contests, and certificates of special needs. For each student, the database identified the former school (K-8 or middle) and all secondary institutions to which they applied. One crucial piece of missing information was the student's gender, as this was not used in the admission process.

To obtain a single measure of students' performances at the end of school (K-8 and middle school, respectively), test scores for Polish and mathematics were standardised within cohorts (and thus within structural models of schooling), aggregated into a single variable, and again standardised.

Regarding the grades students received in middle or K-8 schools, we utilised the average final grade in 10 subjects taught in both institution types.

Table 1 shows descriptive statistics of the data on both cohorts.

Table 1. Descriptive statistics

Variable	Graduates of middle school		Graduates of K-8 school	
	Mean	Std deviation	Mean	Std deviation
Average school grade	4.10	0.94	4.17	0.92
Unstandardised test score (Polish and mathematics)	70.94	18.27	69.93	20.03
Number of selected secondary schools	9.90	6.56	9.99	6.59
Number of selected classes	15.80	15.11	15.79	15.31
Percent of the respective cohort				
Admitted to any public secondary school in Warsaw	94.0		92.9	
Students living with both parents	78.1		80.5	
Graduating from non-public primary/middle school	5.2		7.1	
Students with SEN	1.7		1.8	
Graduating from primary/middle school outside Warsaw	7.2		7.3	
N	14,760		12,936	

Results

Decomposition of variance

Our analysis began by examining how students were distributed across schools before their transition to upper secondary education. We decomposed the variance of students' test scores to assess the level of total variability within and between schools. Separate assessments were undertaken for the cohorts who attended middle schools and those who attended K-8 schools (panels *a* and *b* of Table 2, respectively).

Intraclass correlations measure the proportion of total variability in exam scores attributable to differences at each level. In our dataset, 186 Warsaw-based middle schools sent students to 155 upper-secondary schools. In a parallel manner, the graduates of 301 Warsaw-based K-8 schools entered 150 upper-secondary schools with dedicated programmes for those following the K-8

curriculum. On average, middle schools were larger than K-8 schools (with an average of 64 vs. 45 graduates), yet were more varied in size (with a min/max of 1–358 and 1–209, respectively). As Table 2 shows, the shift from a two-level district and school system to a more integrated K-8 system appeared to decrease the test score variation attributed to between-school differences (from 38% to 25%). This demonstrates that the reform has achieved one of its goals, namely the reduction of student segregation early in their educational career (seventh to eighth grades).

Table 2. Results of the two-level and cross-classified multilevel models for origin and destination schools (empty models predicting standardised examination scores with no predictors) for pre-reform vs. post-reform arrangements

a) Middle schools

	Middle school	First choice	Allocated school		
	(1) Middle school	(2) Secondary schools	(3) Cross-classified	(4) Secondary schools	(5) Cross-classified
<i>Fixed part</i>					
_cons	0.0308	0.501	0.483	0.202	0.219
<i>Random part</i>					
sd(middle school)	0.6561		0.675		0.834
sd(secondary)		0.763	0.644	0.885	0.546
sd(residual)	0.829	0.677	0.256	0.567	0.180
N	11,949	11,949	11,949	11,303	11,303
<i>Intraclass correlations</i>					
2-level	0.385	0.559		0.709	
Same secondary and different middle/K-8 school			0.486		0.678
Same middle/K-8 school and different secondary			0.070		0.032
Same secondary and the same middle/K-8 school			0.557		0.709
<i>Model fit</i>					
AIC	30,004.0	25,265.3	24,397.5	20,042.0	19,465.3
BIC	30,026.2	25,287.4	24,427.1	20,064.0	19,494.7

* Only Warsaw-based schools were included in the analyses.

b) K-8 schools

	K-8 schools	First choice	Allocated school		
	(1) Primary schools	(2) Secondary schools	(3) Cross-classified	(4) Secondary schools	(5) Cross-classified
<i>Fixed part</i>					
_cons	0.012	0.498	0.499	0.209	0.221
<i>Random part</i>					
sd(primary)			0.758		0.902
sd(secondary)	0.528	0.793	0.648	0.9241	0.541
sd(residual)	0.902	0.674	0.212	0.558	0.153
N	13,612	13,612	13,612	12,745	12,745
<i>Intraclass correlations</i>					
2-level	0.255	0.581		0.732	
Same secondary and different middle/K-8 school			0.552		0.721
Same middle/K-8 school and different secondary			0.043		0.021
Same secondary and the same middle/K-8 school			0.596		0.741

	K-8 schools	First choice	Allocated school		
	(1) Primary schools	(2) Secondary schools	(3) Cross- classified	(4) Secondary schools	(5) Cross- classified
<i>Model fit</i>					
AIC	36,546.2	28,614.3	27,995.3	22,153.5	21,707.2
BIC	36,568.8	28,636.9	28,025.3	22,175.8	21,737.0

* Only Warsaw-based schools were included in the analyses.

Student stratification in terms of achievements became much stronger after the transition to upper-secondary school. This was visible in how students chose their top-preferred schools. If all student preferences came true, secondary institutions would be more homogenous than both K-8 and middle schools. Notably, the intraclass correlation based on these preferences was highly similar for graduates of K-8 and middle schools (0.56 and 0.58, respectively).

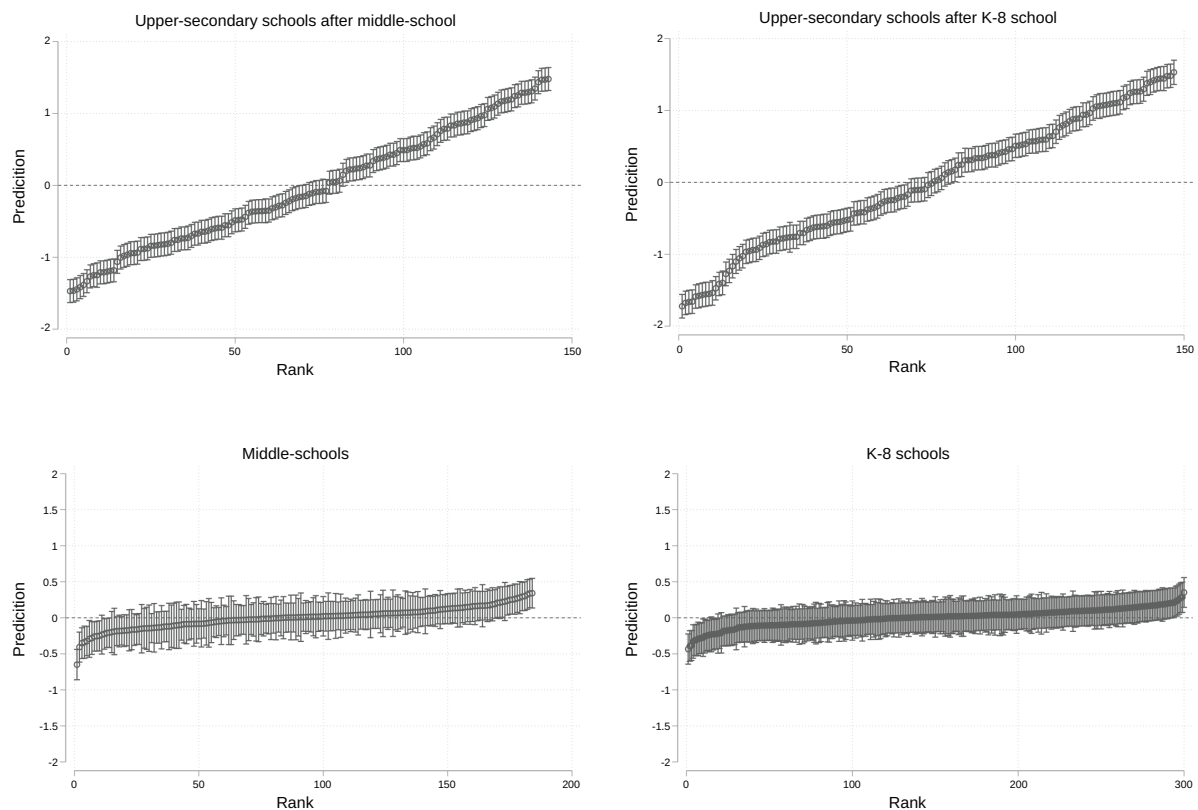

Figure 2. The caterpillar plot of ranked school random effects predictions with 95% confidence intervals from two cross-classified additive models: for middle and K-8 schools and the upper-secondary schools to which students were admitted – only Warsaw-based schools

When we compared pre-reform and post-reform scenarios accounting for students' preferences (first-choice school and the school to which they were admitted), we identified that the stratification was higher in the second case. This could be expected, given that students with high achievements have a greater chance of acceptance to their first-choice school. For the graduates of middle schools, we observed that 71% of the total variability could be attributed to schools. This share was similar in the case of the first graduates of K-8 schools, where schools accounted for 73% of the total variance of students' test scores, with the remainder being between students (residual) (Table 2). The results from cross-classified models showed correlations representing the proportion of total variance in the standardised examination scores attributable to between-group differences for various school classifications. In both scenarios (preferred school and actual admissions), we observed a similar pattern in the correlations post-reform, with slightly stronger correlations for the

performance of students who arrived to the same secondary schools after completing K-8 schools than those who graduated from middle schools.

The variability between schools and their deviation from the means at school level pre- and post-reform was illustrated using empirical Bayes estimates (or BLUPs) from the cross-classified models. Figure 2 presents the results for the two models estimated for the origin schools and those to which students were actually admitted. Schools were sorted from lowest to highest estimates of school means. Middle schools showed greater inequality than K-8 schools, but most school estimates were close to the mean. This contrasted with upper-secondary schools, which varied greatly, and more so in the case of graduates from K-8 schools, which was particularly evident in the group of schools with the lowest results.

Overall, the most striking finding from this part of the analysis was that although the reform held back the stratification of students aged 13 to 14 and caused them to graduate in more fragmented and diversified schooling, it ultimately contributed to a similar or slightly higher stratification level in upper-secondary schools.

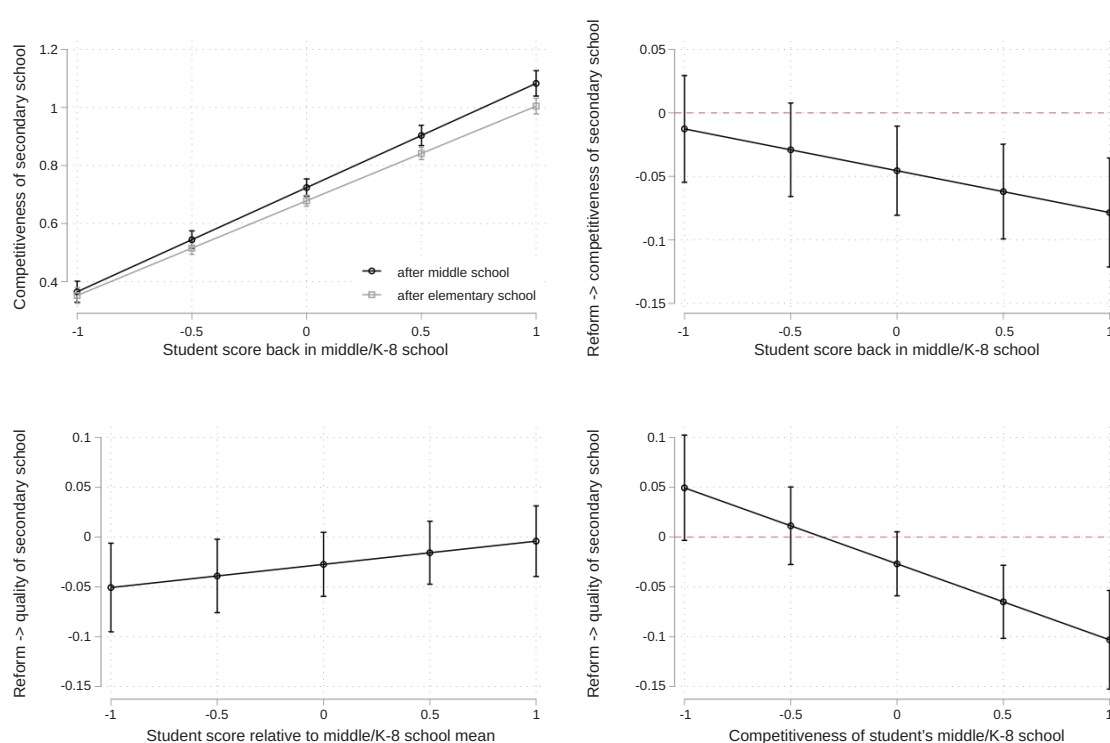

Figure 3. Marginal effects of the reform on the competitiveness of the student's top preferred secondary school

Competitiveness of the top preferred secondary school²

To understand better how the reform influences school selection dynamics we focus on the school competitiveness, defined as the average test score of all applicants to a school.

Figure 3 demonstrates that K-8 school graduates made slightly more conservative choices while selecting their first-choice school. On average, their first-choice school was less competitive (by 0.05 standard deviation) than the top choice of middle school graduates. Interestingly, this applies to students throughout the achievement distribution, although the "precaution" effect is stronger for high-achieving students. At the same time, aspiring to attend a secondary school with a better

² While discussing the results in this section and the following sections, we will not refer to the parameters of regression models, as their interpretation is not always straightforward (particularly for logit models). Instead, we will discuss the marginal effects of the reform, as obtained in post-estimation procedures and visualised in Figures 3, 4, and 5. Full estimation results are available in the annexe (Table A1).

performing graduate became less linked to the quality of previously attended institutions post-reform. This was the consequence of more even achievement distribution between K-8 schools than between middle schools. Consequently, the average graduate of a high-performing K-8 school (one standard deviation above mean) placed a slightly weaker secondary school (by 0.1 standard deviation) as their first choice compared to the choices of a typical graduate from a similarly strong middle school. In turn, graduates from low-performing K-8 schools typically set more ambitious goals than their peers from poorly performing middle schools (see the bottom-right chart in Figure 3).

Competitiveness of the destination secondary school

Considering the competitiveness of the secondary institutions to which students ultimately qualified, the reform appears to have had a slightly adverse effect on most students. However, the negative effects are visibly stronger for high-performing students (see Figure 4). For students whose test scores were one standard deviation above the mean, a combination of a less ambitious choice and the reduced probability of being accepted into their first-choice school resulted in a drop in the expected competitiveness of a secondary institution by approximately 0.1 standard deviation. This effect was weaker for those with lower achievements on the test, although remained negative for most parts of the achievement distribution.

However, it is evident that the successful candidates to highly competitive secondary schools are now recruited from a broader range of K-8 schools than is the case for (already stratified) middle schools. As shown in the bottom-right chart of Figure 4, the expected competitiveness of the secondary school demonstrated a slight improvement for those completing a less-competitive school at the previous tier. At the same time, it decreased for those who attended a very prestigious institution at the compulsory education stage.

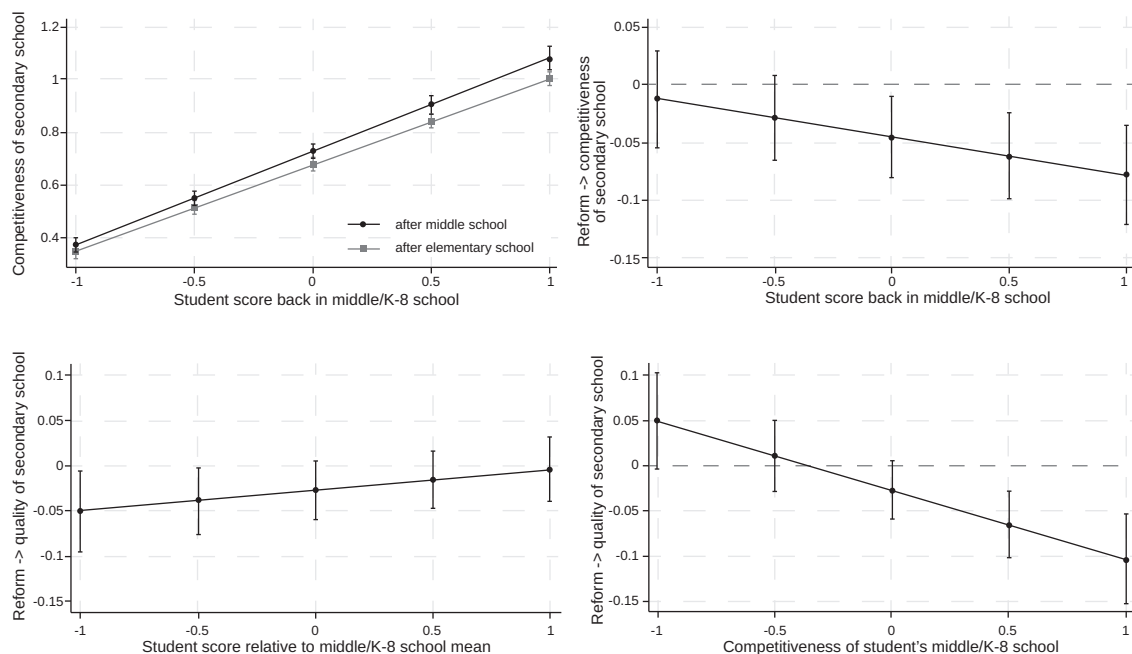

Figure 4. Marginal effects of the reform on the competitiveness of secondary school by which the student was accepted

Chances of getting to the top preferred school

In 2019, the average candidate to Warsaw secondary schools was admitted to their fourth most preferred school. However, this value was driven by a few candidates with many applications who were rejected from many schools before finally being accepted to one. Conversely, the median

orderly number of accepted applications was two – both for candidates who graduated from middle schools and those from K-8 schools.

Compared to middle school leavers, the average student graduating from a K-8 school had a similar chance of acceptance by their most desired secondary school (see Figure 5). The predicted probability of success for an average student was about 42%, and the difference between K-8 graduates and middle school leavers – in favour of the latter cohort – was below two percentage points. This gap remained stable whether we considered students graduating from mediocre or very competitive K-8/middle schools.

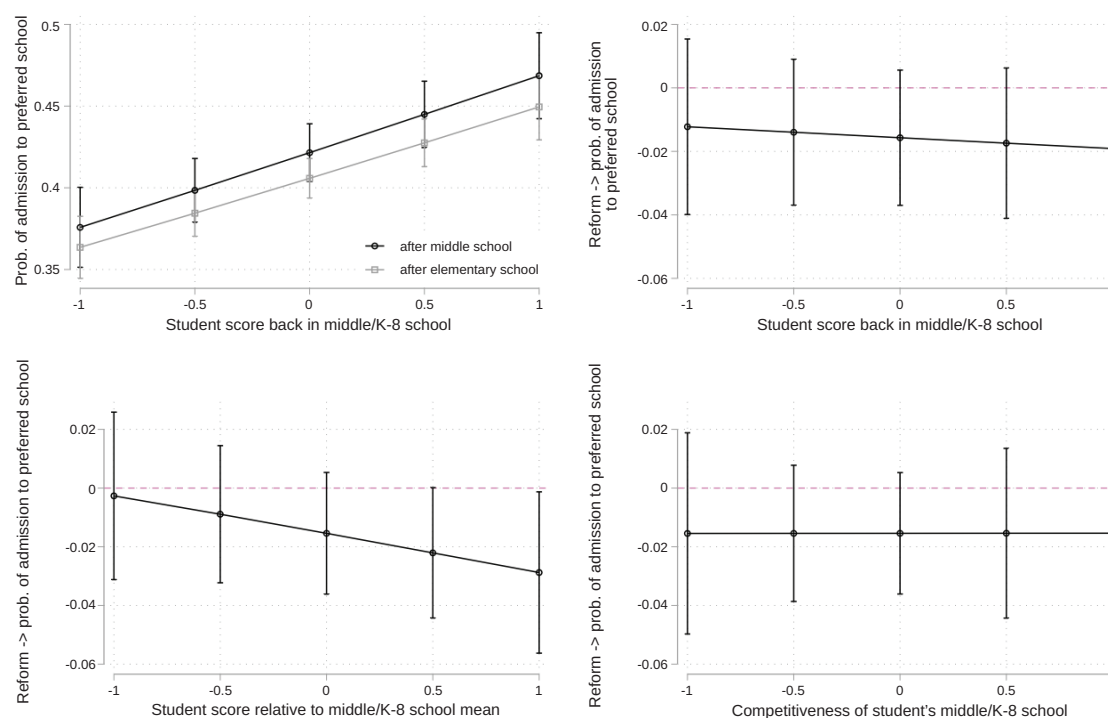

Figure 5. Marginal effects of the reform on the probability of admission to the most preferred school

Discussion and conclusions

The reform has achieved one of its goals, since it has resulted in reduced between-school stratification among students aged 13 to 14, which is now equivalent to seventh and eighth grades. This was possible due to the abolishment of sorting at entry to middle school.

Less satisfactorily, students graduating from K-8 schools typically have less ambitious goals when selecting their most preferred upper secondary school than middle school graduates. This is particularly applicable to those with above-average test scores, who may be less likely to aim for highly competitive secondary schools compared to middle school graduates. This result aligns with Schneeweis and Zweimüller's (2014) findings in regard to the Austrian schooling system. As these authors note, the reduced age for tracking students may affect their academic self-concept and downgrade their educational goals. On a more positive note, graduates from low-performing K-8 schools typically set more ambitious goals than their peers from poorly performing middle schools. This indicates that educational prospects after K-8 school may be less determined by the competitiveness of the school attended compared to the case under the old system.

Regardless of changes in student preferences, those graduating from the new K-8 schools appear to have similar chances of acceptance into their most preferred high schools as those of middle school graduates.

Overall, the reform appears to have resulted in reduced school segregation in the early stages of education. This may have benefited students who experienced learning difficulties in the early

grades but had the potential to catch up and improve their performance in subsequent years. In the absence of segregation in middle schools, these students are able to continue their education in a more favourable environment, eventually gaining access to better upper secondary schools.

However, from a broader systemic perspective, K-8 graduates enter a secondary education system that remains as stratified as it was before the reform. This is demonstrated by the variance decomposition of test scores among students admitted to secondary schools. While the ultimate level of academic segregation remains similar under both systems, there is one key difference: middle school graduates experienced academic stratification earlier, beginning at their entry to middle school. Thus, the new K-8 structure has not achieved its goal of creating more equitable access to high-quality secondary education.

As with any academic work assessing an ongoing policy reform, our analysis has limitations. Firstly, we analysed the results of a complex reform comprising many simultaneous changes to the educational system. We were unable to fully isolate the effects of the reform's individual elements, although we expressed some evidence-based intuitions about the detailed mechanisms of change. Secondly, we benefited from the quasi-experimental setting of a transition year in which two student cohorts simultaneously entered secondary school. However, the focus on 2019 was restricted by the ability to observe only early responses to new circumstances. The situation in which the two cohorts of graduates transition to secondary schools may have somewhat affected students' choices. Once the new arrangements have "settled down", these choices may differ slightly. The analysis would require continuation to determine whether the observed patterns will be stable or will adjust in the longer term in successive cohorts of graduates. Additionally, focusing on the transitory year also implied that we were observing the behaviour of students and schools in conditions of unusual stress. Not only were the programmatic and logistic changes challenging for all stakeholders but the fact that the two cohorts transitioned to secondary school simultaneously increased competition between students – even if the admission procedure was formally split. Finally, the standardised examinations after middle and K-8 schools differed and were not comparable. Using standardised values, we could compare the relative situation of students in the distribution within a cohort but we were unable to draw analogies scores and variations between cohorts. Although the K-8 curriculum for the last grades was drawn from the educational material of middle schools (Karwowski & Milerski, 2020), there were also other curricular changes made. Moreover, the format and content of exams also changed, which may have affected students' motivation to study specific content and affected their test results.

Future analyses would benefit from more detailed information on schools, the characteristics of school neighbourhoods and students, which may affect the choices of parents and pupils, and, consequently, the stratification of the school system. Since we were only able to use data collected during the actual recruitment of students, we missed many variables that are known to affect both students' choices and achievements, including information on socioeconomic status or gender. We assumed that all unobservables had similar means and distribution for the two cohorts. Although it is likely to be true, additional characteristics would undoubtedly help to more comprehensively evaluate the outcomes of the reform.

Annexe: Results of logit regressions

Table A1. Results of logit regressions and OLS regressions with clustered standard errors

Method of estimation	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Dependent variable	Logit	Logit	Clust. OLS	Clust. OLS	Logit	Logit	Clust. OLS	Clust. OLS
	Gen. sec. school as preferred secondary		Competitiveness of preferred secondary school	Competitiveness of most preferred secondary school	Admitted to most preferred secondary school		Competitiveness of ultimate secondary school	
<i>Individual characteristics</i>								
Full family	0.044 (0.042)	0.029 (0.042)	0.0045 (0.008)	-0.000 (0.008)	0.0218 (0.032)	0.0294 (0.042)	0.0192* (0.008)	0.016* (0.007)
Average school grades	1.012*** (0.041)	1.051*** (0.038)	0.324*** (0.00777)	0.334*** (0.007)	0.226*** (0.03)	1.051*** (0.038)	0.416*** (0.006)	0.424*** (0.006)
Number of classes on preference list (log)	0.480*** (0.031)	0.450*** (0.031)	0.145*** (0.006)	0.137*** (0.005)	-0.745*** (0.0240)	0.450*** (0.0305)	0.089*** (0.005)	0.082*** (0.004)
SEN	0.290* (0.145)	0.335* (0.141)	-0.184*** (0.024)	-0.171*** (0.0235)	0.721*** (0.103)	0.335* (0.143)	-0.031 (0.027)	-0.021 (0.027)
Test score	0.284*** (0.054)		0.265*** (0.0129)		0.179*** (0.039)		0.320*** (0.0106)	
Student's deviation from mean test score in previous school		0.124** (0.042)		0.199*** (0.008)		0.124** (0.044)		0.271*** (0.009)
<i>Previous school characteristics</i>								
Previous school: outside Warsaw	-0.421 (0.537)	-0.186 (0.549)	-0.075 (0.0627)	-0.025 (0.053)	-0.068 (0.342)	-0.186 (0.534)	-0.221** (0.070)	-0.181** (0.060)
Non-public	1.215*** (0.151)	0.978*** (0.160)	0.238*** (0.0170)	0.148*** (0.0215)	-0.324*** (0.073)	0.978*** (0.161)	0.128*** (0.014)	0.0575*** (0.017)
K-8 (vs. middle school)	-0.145* (0.0681)	-0.192** (0.064)	-0.0418** (0.0151)	-0.0478*** (0.013)	-0.062 (0.045)	-0.192** (0.061)	-0.0771*** (0.0120)	-0.081*** (0.010)
School mean test score		0.994*** (0.122)		0.488*** (0.025)		0.994*** (0.122)		0.490*** (0.0216)
<i>Interactions</i>								
K-8 * Test score	-0.0045 (0.0533)		0.003 (0.011)		-0.012 (0.0405)		0.00422 (0.0110)	
K-8 * Previous school mean score		-0.319		-0.141***		-0.319*		-0.100***

Method of estimation	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Dependent variable	Logit	Logit	Clust. OLS	Clust. OLS	Logit	Logit	Clust. OLS	Clust. OLS
	Gen. sec. school as preferred secondary	Gen. sec. school as preferred secondary	Competitiveness of most preferred secondary school	Competitiveness of most preferred secondary school	Admitted to most preferred secondary school	Admitted to most preferred secondary school	Competitiveness of ultimate secondary school	Competitiveness of ultimate secondary school
K-8 * Student's deviation from school mean		(0.163)		(0.028)		(0.152)		(0.025)
		0.0810		0.052***		0.081		0.041***
		(0.0450)		(0.00904)		(0.046)		(0.010)
_cons	-3.879***	-3.875***	-1.702***	-1.706***	0.597***	-3.875***	-1.926***	-1.929***
	(0.174)	(0.176)	(0.0363)	(0.0322)	(0.133)	(0.172)	(0.029)	(0.029)
N	25,722	25,722	25,722	25,722	25,722	25,722	25,722	25,722
Pseudo R-sq/ R-sq	0.227	0.234	0.635	0.646	0.055	0.234	0.752	0.757
AIC	22,310.6	22,117.2	30,980.0	30,251.6	33,068.9	22,117.2	25,796.4	25,275.2
BIC	22,392.2	22,215.0	31,061.6	30,349.4	33,150.4	22,215.0	25,878.0	25,373.1

Standard error statistics adjusted for clustering at school (calculated using sandwich estimator) in parentheses

* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

References

- Boterman, W. R. (2019). The role of geography in school segregation in the free parental choice context of Dutch cities. *Urban Studies*, 56(15), 3074–3094. <https://doi.org/10.1177/0042098019832201>
- Canaan, S. (2020). The long-run effects of reducing early school tracking. *Journal of Public Economics*, 187, 104206. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104206>
- Clark, D. M., Slate, J. R., Combs, J. P., & Moore, G. W. (2013). Math and reading differences between 6-8 and K-8 grade span configurations: A multiyear, statewide analysis. *Current Issues in Education*, 16(2), 1–14.
- Corcoran, S. P. (2018). *School Choice and Commuting*. Urban Institute.
- Cordini, M., Parma, A., & Ranci, C. (2019). 'White flight' in Milan: School segregation as a result of home-to-school mobility. *Urban Studies*, 56(15), 3216–3233. <https://doi.org/10.1177/0042098019836661>
- Dhuey, E. (2013). Middle school or junior high? How grade-level configurations affect academic achievement. *Canadian Journal of Economics*, 46(2), 469–496.
- Ding, W., & Lehrer, S. F. (2007). Do peers affect student achievement in China's secondary schools? *The Review of Economics and Statistics*, 89(2), 300–312. <https://doi.org/10.1162/rest.89.2.300>
- Dolata, R., Jasińska, A., & Modzelewski, M. (2012). Wykorzystanie krajowych egzaminów jako instrumentu polityki oświatowej na przykładzie procesu różnicowania się gimnazjów w dużych miastach. *Polityka Społeczna*, 9(1), 41–46.
- Dove, M. J., Pearson, L. C., & Hooper, H. (2010). Relationship between grade span configuration and academic achievement. *Journal of Advanced Academics*, 21(2), 272–298. <https://doi.org/10.1177/1932202X1002100205>
- Duflo, E., Dupas, P., & Kremer, M. (2011). Peer effects, teacher incentives, and the impact of tracking: Evidence from a randomized evaluation in Kenya. *The American Economic Review*, 101(5), 1739–1774. <https://doi.org/10.1257/aer.101.5.1739>
- Gagniuc, P. A. (2017). *Markov Chains: From Theory to Implementation and Experimentation*. John Wiley & Sons.
- Gibbons, S., & Vignoles, A. (2012). Geography, choice and participation in higher education in England. *Regional Science and Urban Economics*, 42(1–2), 98–113. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbe-co.2011.07.004>
- Goldsmith, P. R. (2011). Coleman revisited: School segregation, peers, and frog ponds. *American Educational Research Journal*, 48(3), 508–535. <https://doi.org/10.3102/0002831210392019>
- Greaves, E. (2023). Segregation by choice? School choice and segregation in England. *Education Economics*, 32(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/09645292.2023.2181748>
- Hallinan, M. T. (1994). Tracking: From theory to practice. *Sociology of Education*, 67(2), 79–84. <https://doi.org/10.2307/2112697>
- Herbst, M., Sobotka, A., & Wójcik, P. (2023). The effect of peer group stability on achievements: Evidence from Poland. *European Journal of Education*, 58(1), 166–180. <https://doi.org/10.1111/ejed.12545>
- Hong, K., Zimmer, R., & Engberg, J. (2018). How does grade configuration impact student achievement in elementary and middle school grades? *Journal of Urban Economics*, 105, 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2018.02.002>
- Hoxby, C. M., & Avery, C. (2013). The missing 'one-offs': The hidden supply of high-achieving, low-income students. *Brookings Papers on Economic Activity*, 44(1), 1–65.
- Jakubowski, M., Patrinos, H. A., Porta, E. E., & Wiśniewski, J. (2016). The effects of delaying tracking in secondary school: evidence from the 1999 education reform in Poland. *Education Economics*, 24(6), 557–572. <https://doi.org/10.1080/09645292.2016.1149548>
- Karwowski, M., & Milerski, B. (2021). Intensive schooling and cognitive ability: A case of Polish educational reform. *Personality and Individual Differences*, 183, 111121.
- Kelly, S. (2009). The black-white gap in mathematics course taking. *Sociology of Education*, 82(1), 47–69. <https://doi.org/10.1177/003804070908200103>
- Lange, S., & von Werder, M. (2017). Tracking and the intergenerational transmission of education: Evidence from a natural experiment. *Economics of Education Review*, 61, 59–78. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2017.10.002>
- Lubienski, C., & Lee, J. (2017). Geo-spatial analyses in education research: the critical challenge and methodological possibilities. *Geographical Research*, 55(1), 89–99. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12188>
- Milner, H. R. (2012). But what is urban education? *Urban Education*, 47(3), 556–561. <https://doi.org/10.1177/0042085912447516>

- Oberti, M., & Savina, Y. (2019). Urban and school segregation in Paris: The complexity of contextual effects on school achievement: The case of middle schools in the Paris metropolitan area. *Urban Studies*, 56(15), 3117–3142. <https://doi.org/10.1177/0042098018811733>
- Oosterbeek, H., Sóvágó, S., & van der Klaauw, B. H. (2021). Preference heterogeneity and school segregation. *Journal of Public Economics*, 197(C). <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2021.104400>
- Piopiunik, M. (2014). The effects of early tracking on student performance: Evidence from a school reform in Bavaria. *Economics of Education Review*, 42, 12–33. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2014.06.002>
- Ramos Lobato, I., & Groos, T. (2019). Choice as a duty? The abolition of primary school catchment areas in North Rhine-Westphalia/Germany and its impact on parent choice strategies. *Urban Studies*, 56(15), 3274–3291. <https://doi.org/10.1177/0042098018814456>
- Rockoff, J. E., & Lockwood, B. B. (2010). Stuck in the middle: Impacts of grade configuration in public schools. *Journal of Public Economics*, 94(11–12), 1051–1061.
- Roller, M., & Steinberg, D. (2020). The distributional effects of early school stratification – non-parametric evidence from Germany. *European Economic Review*, 125, 103422. <https://doi.org/10.1016/J.EUROECOREV.2020.103422>
- Rosenqvist, E. (2017). Two functions of peer influence on upper-secondary education application behavior. *Sociology of Education*, 91(1), 72–89. <https://doi.org/10.1177/0038040717746113>
- Rowe, E. E., & Lubienski, C. (2017). Shopping for schools or shopping for peers: public schools and catchment area segregation. *Journal of Education Policy*, 32(3), 340–356. <https://doi.org/10.1080/02680939.2016.1263363>
- Schneeweis, N., & Zweimüller, M. (2014). Early tracking and the misfortune of being young. *Scandinavian Journal of Economics*, 116(2), 394–428. Available at: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-84896054774&partnerID=40&md5=84f27ba17a9598bee748c737f539ef01>
- Schwerdt, G., & West, M. R. (2013). The impact of alternative grade configurations on student outcomes through middle and high school. *Journal of Public Economics*, 97, 308–326.
- Snijders, T. A. B., & Bosker, R. J. (2012). *Multilevel Analysis. An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modelling*, 2nd edition. Sage Publications.
- Trautwein, U., Lüdtke, O., Marsh, H. W., Köller, O., & Baumert, J. (2006). Tracking, grading, and student motivation: Using group composition and status to predict self-concept and interest in ninth-grade mathematics. *Journal of Educational Psychology*, 98(4), 788–806.
- Weiss, C. C., & Kipnes, L. (2006). Reexamining middle school effects: A comparison of middle grades students in middle schools and K–8 schools. *American Journal of Education*, 112(2), 239–272. <https://doi.org/10.1086/498996>
- Welsh, R. O., & Swain, W. A. (2020). (Re)defining urban education: A conceptual review and empirical exploration of the definition of urban education. *Educational Researcher*, 49(2), 90–100. <https://doi.org/10.3102/0013189X20902822>
- Wilson, D., & Bridge, G. (2019). School choice and the city: Geographies of allocation and segregation. *Urban Studies*, 56(15), 3198–3215. <https://doi.org/10.1177/0042098019843481>
- Wiśniewski, J., & Zahorska, M. (2020). Reforming education in Poland. In F. M. Reimers (Ed.), *Audacious Education Purposes* (pp. 181–208). Springer International Publishing.
- Yoon, E.-S., Lubienski, C., & Lee, J. (2018). The geography of school choice in a city with growing inequality: The case of Vancouver. *Journal of Education Policy*, 33(2), 279–298. <https://doi.org/10.1080/02680939.2017.1346203>
- Zhang, F., Jiang, Y., Ming, H., Ren, Y., Wang, L., & Huang, S. (2020). Family socioeconomic status and children's academic achievement: The different roles of parental academic involvement and subjective social mobility. *British Journal of Educational Psychology*, 90(3), 561–579. <https://doi.org/10.1111/bjep.12374>

Looking at the Suburban Landscape from the Functional Perspective – Taking Jan Gehl’s Approach to the Neighbouring Municipalities of Wrocław, Poland

Studia Regionalne i Lokalne

Nr 4(98)/2024

© Autorzy 2024

ISSN 1509-4995

E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/1509499549802

Iga Kołodzyńska

Wrocław University of Environmental and Life Sciences, The Faculty of Spatial Management and Landscape Architecture, Institute of Spatial Management, ul. Grunwaldzka 55, 50-357 Wrocław, Poland; e-mail: iga.kolodynska@upwr.edu.pl (corresponding author); ORCID 0000-0002-4275-528X

Tiina Rinne

Aalto University, Department of Built Environment, P.O. Box 14100, 00076 Aalto, Espoo, Finland; e-mail: tiina.rinne@aalto.fi; ORCID 0000-0001-8680-2263

Marketta Kyttä

Aalto University, Department of Built Environment, P.O. Box 14100, 00076 Aalto, Espoo, Finland; e-mail: marketta.kytta@aalto.fi; ORCID 0000-0001-9969-8194

Abstract

Due to employment opportunities and service access, suburban lifestyles often involve strong functional relationships with the city. However, as a new living environment, the suburban area serves more than mere housing purposes, instead emerging as an arena for different kinds of leisure activities that positively influence health and well-being. With an awareness of the influence of suburban design on health and well-being, this study aimed to utilise a place-based approach to investigate the characteristics of necessary and optional activity points for suburban residents. To do so, we used Gehl's categories for necessary and optional activities and data from the Public Participatory Geographic Information System (PPGIS). We employed the concept of activity spaces to describe individuals' spatial behaviour for necessary and optional activities and characterise them. This study demonstrated that the relationship between suburban dwellers and the city is more highly reflected in necessary than optional activities. Suburban areas provide an environment for optional activities that mainly occur within settlement areas, agriculture, forest, and protected areas. Finally, the study concludes that the use of landscapes with high cultural and natural value for optional activities could be improved.

Keywords

well-being, health, suburban area, necessary activities, optional activities, activity spaces

Introduction

In Europe, rapid urbanisation significantly influences the suburbanisation of major cities (Antrop, 2004), leading to substantial changes in land use (Sylla & Solecka, 2019). As suburban landscapes evolve, agricultural land is increasingly converted into residential areas (Solecka et al., 2017), offering relatively affordable housing compared to urban centers. In Poland, suburban expansion is characterised by the rapid spread of single-family housing, often lacking adequate services, public transit, public spaces, and infrastructure (Kajdanek, 2012).

Despite these challenges, suburban residents maintain strong functional ties to the city, primarily for employment and access to essential services. However, suburban areas are not merely residential extensions of urban centers; they also serve as spaces for various activities, including recreation, leisure, and closer interaction with nature — factors that contribute positively to health and overall quality of life (Raza et al., 2020).

This study examines the suburban municipalities surrounding Wrocław from a landscape perspective, exploring the transformation of these areas and their evolving role in residents' lives.

In the study, landscape is defined as an “area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors” (European Landscape Convention, 2000). With the knowledge that landscape is shaped by natural and human factors, we assume that it could also provide space for different activities or encourage such activities through its cultural and natural elements (Vallés-Planells et al., 2014; Gehl, 1971). Laatikainen et al. (2017) used land use to study the physical environment of positive places and provide insights into how the physical environment impacts human behaviour between different age groups. Cultural and natural landscape elements (such as historical buildings and natural monuments) contribute to landscape historicity, naturalness, and imageability and are often employed as indicators to capture the visual character of a landscape (Ode et al., 2008). The features of a physical environment can influence the way in which it is used and, in turn, the health of its users (Sallis et al., 2016), as well as their level of satisfaction with it and, consequently, their well-being (Kytä et al., 2016).

Jan Gehl (1971) described three types of activities that occur in public spaces. Firstly, necessary activities are related to everyday duties, including work, education, and shopping, and comprise actions required for daily routine. They occur year-round and are not dependent on outdoor environments. Secondly, optional activities occur if there is a willingness and a favourable time and place and include activities related to sports and recreation, appearing only if they are encouraged within the space. This means that the quality of the environment facilitates optional activities – the better the quality, the more often optional activities occur (Majewska et al., 2022). Finally, social activities depend on the presence of people within public spaces. Any sign of passive (e.g., observing) or active (e.g., greeting, playing) social behaviour is categorised as social activity. Social activities are also referred to as “resultant” because they frequently evolve from activities in the other categories as people meet in the same space.

The design of suburban areas may influence necessary and optional activities through spatial relations between activity points (e.g., work, services, and recreational) and impact the health and well-being of suburban dwellers. In recent years, a number of health-promoting aspects in urban context have been studied (Besenyi et al., 2014; Haybatollahi et al., 2015; Laatikainen et al., 2017, 2018, 2019; Kajosaari & Laatikainen, 2020; Kolat et al., 2022). Zhang et al. (2019) demonstrated the indirect effects of destination accessibility on suburban dwellers’ depressive symptoms and highlighted the importance of time on public transit and driving time to the suburban neighbourhood and signs of depression.

Another health and well-being factor in the suburban landscape is community attachment. Interaction with friends, family, and community is strongly related to well-being (Fagerholm et al., 2020a) and may improve life quality in peri-urban areas. Fu (2018) demonstrated that the indirect effect of the use of public space on depression is mediated by neighbourhood-based social networks and neighbourhood attachment. Moreover, Arnberger and Eder (2012) suggested that the perceived supply and quality of green space can promote community attachment. The study investigated the influence of public green space and recreation behaviour on community attachment and explored how urban and suburban dwellers differ in regard to community attachment. Urban residents showed higher community attachment, valued community green space more, and perceived better quality of life in their community than suburban dwellers. This confirmed that public spaces produce platforms for community formation and the base for socially sustainable areas that are also relevant for peri-urban contexts (Kajdanek, 2012; Kasemets et al., 2019).

Given the knowledge of the influence of suburban design on health and well-being, this study aims to identify the relationships between necessary and optional activities and structural characteristics of the neighbouring municipalities of Wrocław. To do so, we utilise Gehl’s categories for necessary and optional activities, data from the Public Participatory Geographic Information Systems (PPGIS), and a place-based approach. Necessary activities serve to illustrate everyday activities, while an analysis of optional activities identifies the key features and conditions for people to use space for recreation, leisure activities, and social life. We employ the concept of activity spaces to describe and characterise individuals’ spatial behaviours (Hasanzadeh, 2019) for necessary and optional activities. To better plan and manage suburban areas, we must understand how people use the suburban landscape, their relationship to the city, their use of the city, and how

recreation areas in the suburban areas could be improved. To do so, we seek to answer the following research questions:

1. How is the relationship between suburban dwellers and the city reflected in necessary and optional activities?
2. To what degree does a suburban area provide an environment for optional activities for suburban dwellers?
3. Which landscape characteristics describe places that suburban residents choose for optional activities?

Methodology

Data collection

To study this phenomenon, we adapted a place-based approach, meaning that we study the issue from the perspective of a specific place – the localisation of human activities on a map is crucial and provides possibilities for empirical investigations of the environments used by suburban dwellers (Brown and Kytä, 2014). The data was collected through the PPGIS questionnaire, which was located on a web-based platform and enabled respondents to map places in their neighbourhoods. Using this method, we were able to gather and combine personal background data, thematic data, and geographical information. The PPGIS questionnaire was distributed among inhabitants of peri-urban municipalities of Wrocław, using random household sampling (letters and leaflets distributed by traditional post), online open marketing of the municipalities, and social media groups on municipality-specific topics. Prior to running the questionnaire, it was tested in different age groups to ensure its usability and equal accessibility for all. Concerning the usability of the questionnaire, only point information could be marked on the map (Gottwald et al., 2016). The survey was distributed between June and October 2019.

We collected PPGIS data about activities in Wrocław's neighbouring municipalities by asking respondents to mark their homes, their places of work or education, frequently visited places, important places in the landscape, and activities related to water, movement, and recreation. Respondents were able to change their background map (satellite image or topographic map) and zoom in or out of the map to locate their activity points. Frequently visited places were described as those locations, other than their home or work, that were often visited, including stores or places where they dropped off or picked up their children. Important places in the landscape were described as those that were significant due to environmental, cultural/historical, aesthetic/scenic, or personal value, and were previously used as a subjectivist approach to assess the perceived quality of a landscape (Solecka et al., 2022). Respondents also indicated how often they visited those places, which we assumed to be used for optional activities. Activities were grouped as related to water, movement, and social life. Activities related to water, which included swimming, kayaking, water-cycling, stand-up paddling, power boating, boating, and fishing, were grouped separately due to the presence of the rivers in the case study area (e.g., Odra, Bystrzyca, Barycz, Widawa, and Ślęza). Activities related to movement included the most popular outdoor activities, such as walking, running, cycling, and hiking. Activities related to recreation and social life included meetings with friends and family, barbecues, picnics, cultural activities (e.g., concerts and exhibitions in the fresh air), and relaxing in and observing nature.

Case study area

The case study area comprised ten neighbouring municipalities of the city of Wrocław located in the Lower Silesia region of southwest Poland (Figure 1; Table 1). This area is characterised by agricultural character and high suburbanisation pressure arising from the rapid development of Wrocław and its neighbouring municipalities. Rapid land use changes primarily include conversion from farmland to new settlement areas (Solecka et al., 2017). Spatial decisions that indicate those changes are made on a local scale, and the planning documents for all municipalities include new housing areas (Świąder et al., 2020).

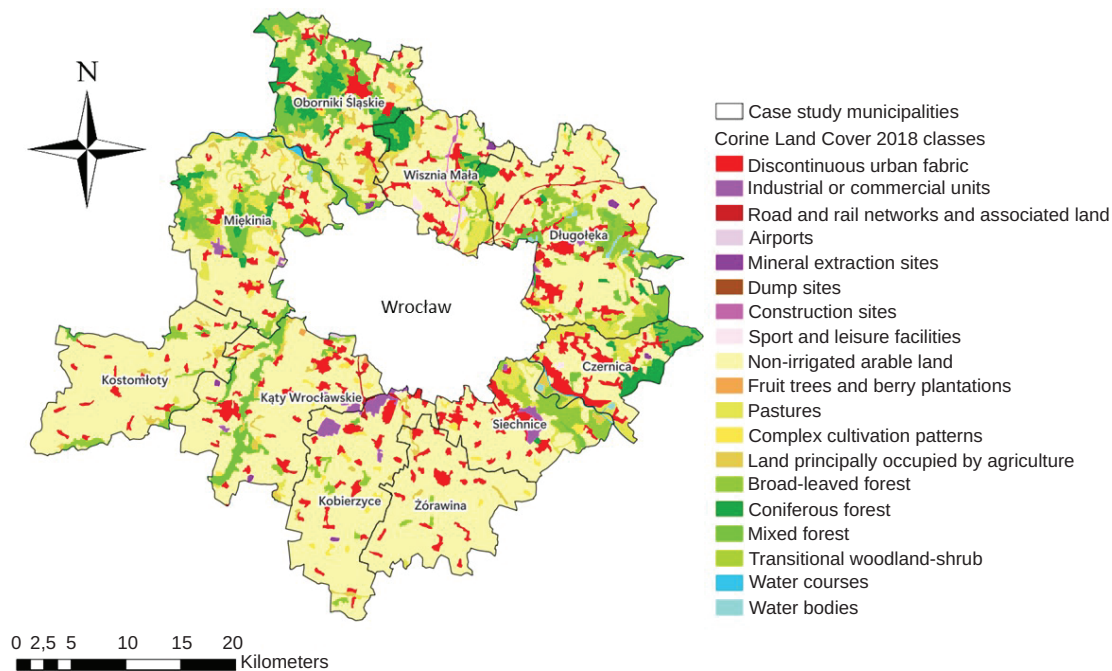

Figure 1. The case study area, covering ten municipalities around the city of Wrocław in southwest Poland

Source: European Environment Agency (EEA), *Corine Land Cover 2018*, land cover data based on satellite imagery analysis, available at: <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover>

Table 1. Case study municipalities, their number of inhabitants, and their area (ha)

Municipality	Number of inhabitants	Area (ha)
Wisznia Mała	10,868	10,308
Długoleka	30,856	21,202
Czernica	14,368	10,532
Siechnice	18,726	9,598
Żórawina	10,303	12,002
Kobierzyce	19,953	14,986
Kąty Wrocławskie	25,058	17,610
Kostomłoty	6,486	14,274
Miekinia	10,899	17,677
Oborniki Śląskie	19,636	15,028

Analysis of activity points

To analyse the features of the physical environment of places for necessary and optional activities, we employed a similar approach to that of previous studies (Laatikainen et al., 2017). The set of GIS-based variables was based on land cover data. Additionally, we analysed the spatial relation to protected areas (landscape parks, nature reserves and Natura 2000 areas, and ecological land uses; Table 2) and the presence of natural monuments and cultural heritage objects to examine their role in providing opportunities for leisure activities in the suburban landscape (Table 3). As the basis unit for analysis, we utilised the spherical buffers of 100m to characterise the direct surroundings of the activity points. The Corine Land Cover database for 2018 was used to characterise land cover data, while vector data from the General Directorate for Environmental Protection was employed to analyse the relationship with protected areas and natural monuments. In order to analyse the relationship with cultural heritage objects, we used a database of topographic objects from the General Office of Geodesy and Cartography for the years 2017, 2018, and 2020 (depending on the availability for each municipality). We took Gehl's approach towards the types of activities that occur in the public spaces of cities, and we used it to analyse the use of suburban areas from a planning perspective. Additionally, we categorised activities related to everyday routines (e.g., going to

work or shopping) as necessary activities, while activities related to water, movement, or recreation and visiting important places were regarded as optional activities (see Table 3). We excluded the category of social activities because, as “resultant” activities, they appear simultaneously with the other two categories and are dependent on the presence of other people. We assumed that places representing high-quality areas for optional activities would also support social interactions.

Table 2. Protected areas within the case study's municipalities

Type of protected area	Name of protected area	Municipalities
Nature 2000 site	Dolina Baryczy	Miękinia, Oborniki Śląskie
	Grądy w Dolinie Odry	Czernica, Siechnice
	Łęgi Odrzańskie	Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Siechnice and Czernica
Landscape park	Park Krajobrazowy Dolina Bystrzycy	Kąty Wrocławskie i Kobierzyce
	Park Krajobrazowy Doliny Baryczy	Miękinia i Oborniki Śląskie
Nature reserve	Odrzysko	Siechnice
	Zabór	Miękinia
Ecological land use	-	Czernica, Siechnice, Żórawina, Kobierzyce, Kostomłoty, Miękinia

Table 3. GIS-based measures used to study the physical environment of the activity points

Variable	Type of variable	Measures	Data source
Housing	Land use	Share of housing in each activity point buffer	Corine Land Cover 2018
Agriculture	Land use	Share of agriculture in each activity point buffer	
Industrial area	Land use	Share of industrial area in each activity point buffer	
Extraction sites	Land use	Share of extraction areas in each activity point buffer	
Forest	Land use	Share of forest in each activity point buffer	
Green areas	Land use	Share of green areas in each activity point buffer	
Wetlands	Land use	Share of wetlands in each activity point buffer	
Water	Land use	Share of water in each activity point buffer	
Protected areas	Structure of protected areas	Location of activity points within the protected areas	General Directorate for Environmental Protection
Natural monuments	Structure of protected areas	Location of natural monuments within each activity point buffer	
Cultural heritage objects	Structure of cultural heritage	Location of cultural heritage objects within each activity point buffer	Database of topographic objects from the General Office of Geodesy and Cartography for the years 2017, 2018, and 2020

Additionally, we analysed the functional and spatial relationships between suburban dwellers and the city. We calculated the number of optional and necessary activity points located within the city, within the case study area, and outside of both. We also examined the workplace locations of respondents living within different buffer zones from the city border and their mean distance from home to work. We used the buffers of 5km, 5.1–10km, 10.1–15km, 15.1–20km, and 20.1–25km to understand how the closeness of the city impacts suburban dwellers' travel behaviours.

Analysis of activity spaces

When calculating the activity space for each respondent's necessary and optional activities, we employed a home range model based on an individual's mobility patterns, collected as frequently

visited destinations through the PPGIS survey (Hasanzadeh et al., 2017). The concept of activity space is used to describe and capture individuals' spatial behaviours (Hasanzadeh et al., 2018). We included home points in both necessary and optional activity spaces datasets as they worked as reference points in the analysis.

We utilised the terms of “monocentric”, “bicentric”, and “polycentric” to describe activity spaces. Activity spaces were characterised as monocentric if they consisted of a single cluster of activity places located within the home surroundings. Bicentric was used when, in addition to the cluster of activities around the home, activity spaces had another centre of activities somewhere further. Finally, polycentric was used for activity spaces, which, alongside a cluster of activities around the home, had at least two more centres of activities further from the place of residence (Hasanzadeh, 2019).

We calculated the number of activity spaces located entirely within the case study area to understand how many respondents were able to satisfy their needs for necessary and optional activities in the suburban area. We used the buffer zones described above to check the relationship between the type of centrality and the distance between the respondent's home and the city border.

Results

A total of 468 people responded to the survey. Over half (53%) were adults aged 15–64, 2% reported being over 64 years old, and 45% of all respondents did not report their age. From the randomly sampled respondents, 80% were aged between 15 and 64, 8% were over 64 years old, and 12% did not report their age. Meanwhile, from the open marketing sample, 52% were 15–64 years old, 2% were over 64 years old, and 46% did not report their age. A similar pattern was also witnessed in regard to respondents' genders. From the random sample, 48% were women, 45% were men, and 7% did not report their gender. From the crowdsourced data, 35% were women, 24% were men, and 41% did not report their gender. We compared respondents' characteristics to the Census Data from the study site according to the Polish General Statistical Office (aged 18–64=67%, aged over 64=18%; female=52%, male=48%) and found that gender distribution was relatively similar between the sample and census data, whereas the representation of the older age group was clearly lower in the sample compared to the census data. No respondents under 18 years of age participated in the survey. Among respondents who reported on the duration of living in the case study area, 28% had lived in the area for less than five years, 21% between five and ten years, 21% more than ten but less than 20 years, and 30% more than 20 years. 24% of respondents stated that their motivation for moving to the suburban area arose from the good connection to the city. Other popular motivations included pleasant environment (16%), closeness to nature (15%), relatively cheap housing (13%), possibilities for sport and recreation (8%), service access (7%), closeness to school/work or access to daycare and kindergarten (6%), and strong local communities or possibilities for hobbies (4%). The mean number per household was two for cars, three for bikes, and 0.4 for public transport monthly tickets. 80% of respondents lived in single-family housing, with the remaining 20% in multi-family housing. We used the criteria of mapping home points within the case study area for data validation. As a result, we selected 343 respondents who marked 2,187 points (see Table 4).

Table 4. Different types of activities that occur in the suburban area of Wrocław, Poland

Type of activity	Number of points
Necessary activities	1,028
Home	343
Work	303
Frequently visited places	382
Optional activities	1,159
Important places in landscape	491
Activities related to water	174
Activities related to movement/sport	275

Table 4. – cont.

Type of activity	Number of points
Activities related to social life, recreation, relax	219
Total:	2,187

Analysis of activity points

To analyse the physical characteristics of necessary and optional activity points, we calculated the mean share of different land cover types within the buffers of mapped activity points (Table 5). Necessary activities were concentrated in housing areas (61–63%, with 47% covered entirely by housing), while the direct surroundings of optional activities consisted of a mixture of agriculture (29–42%), forest (14–31%), and housing (17–42%). Additionally, 21% of optional activity points were located entirely within agricultural land and 20% in the forest.

Table 5. Land use (%) within the buffers of necessary and optional activities*

Land use type (%)	Necessary activity points		Optional activity points			
	Work/school/university	Frequently visited places	Important places	Movement activities	Recreation activities	Water activities
Housing	63	61	20	17	42	24
Industrial and service area	15	13	2	3	2	6
Extraction site	0	0	2	0	1	3
Green area	4	5	7	5	4	3
Agricultural land	15	13	31	42	30	29
Forest	2	6	35	31	18	14
Wetlands	0	0	0	0	0	0
Water	0	1	5	2	3	20

* Values above 10% are marked in bold.

To better explain the determinants for the location of optional and necessary activities, we analysed their relationship to protected areas and cultural or natural monuments (Table 6). This relationship identified that necessary activities have very little spatial overlap with protected areas (5%), while optional activities have some spatial overlap (32%). 28% of necessary activities are located within a distance of 100m to cultural monuments, compared to 8% of optional activities. Necessary activities are located in the city centre, characterised by a high density of cultural heritage objects. Consequently, there is some relationship between them. We might expect a relationship between optional activities and cultural monuments; however, the relationship was rather weak. We did not observe a relationship between natural monuments and necessary or optional activities.

To understand the relationship between suburban dwellers and the city, we analysed the spatial locations of necessary and optional activity points (Table 7). The majority of necessary activity points are located within the city of Wrocław (51%). However, a considerable proportion of necessary points are also located within the suburban area itself (43%), with only 6% located outside of either one. Only 12% of optional activity points are located within the city, while 74% are located within the suburban area. Moreover, due to the presence of mountains, 14% of optional activity points are located outside of the case study area, primarily in the South and southwestern parts of the Lower Silesia region.

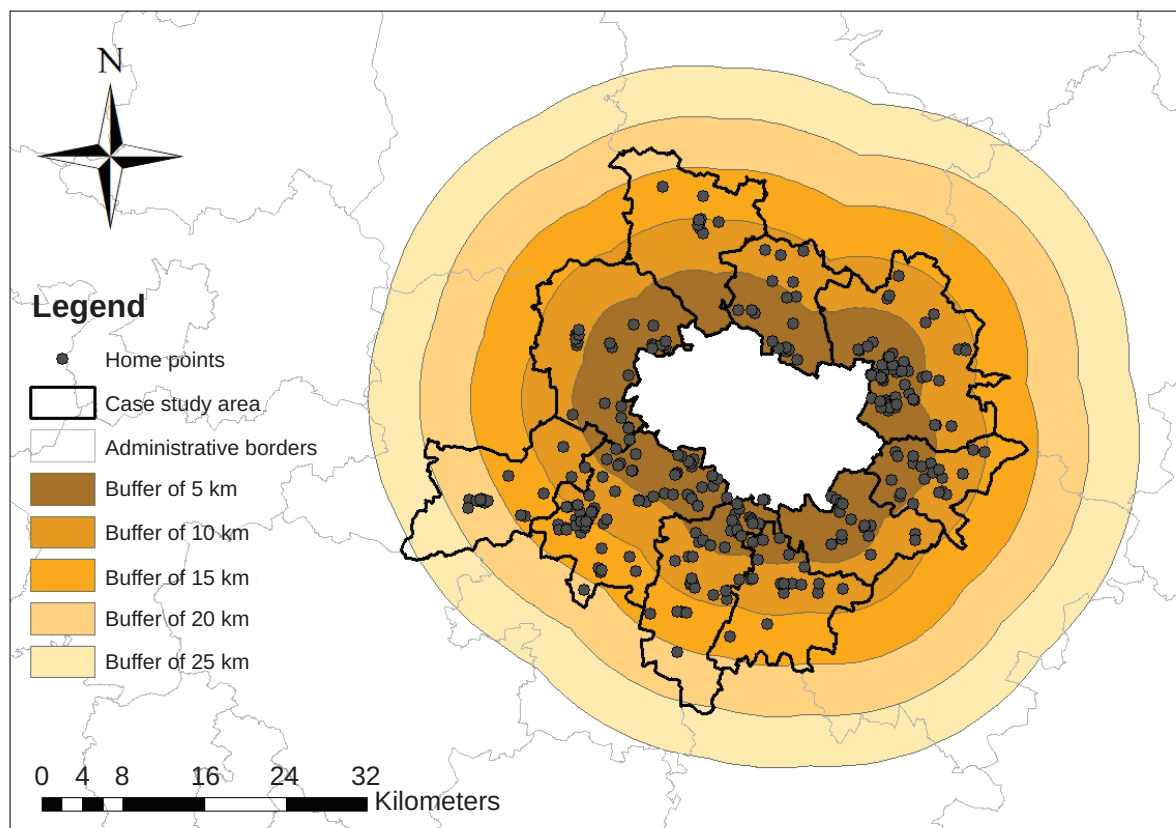
Table 6. Location of activity points in relation to protected areas and cultural or natural monuments

Location	Necessary activities (Total=685)		Optional activities (Total=1,159)			
	Work/school/ university	Frequently visited places	Important places	Movement activities	Recreation activities	Water activities
Within protected areas	7 (1%)	9 (1%)	128 (11%)	65 (6%)	37 (3%)	39 (3%)
Outside protected areas	669 (98%)		890 (77%)			
Within the buffer of 100m from cultural monument	11 (2%)	15 (2%)	41 (4%)	7 (0%)	9 (1%)	2 (0%)
Outside the buffer from 100m of cultural monument	659 (96%)		1,100 (95%)			
Within the buffer of 100m from natural monument	0 (0%)	3 (0%)	9 (1%)	1 (0%)	4 (0%)	0 (0%)
Outside the buffer of 100m from natural monument	683 (100%)		104 (99%)			

Table 7. Location of activity points within the city of Wrocław, in the case study area, and outside of them*

Location	Necessary activities		Optional activities			
	Work/school/ university	Frequently visited places	Important places	Movement activities	Recreation activities	Water activities
Within the city of Wrocław	172 (25%)	174 (25%)	60 (5%)	29 (3%)	30 (3%)	16 (1%)
Within the case study area	114 (17%)	184 (27%)	362 (31%)	229 (20%)	173 (15%)	96 (9%)
Outside of the case study area and the city	17 (2%)	24 (4%)	69 (6%)	17 (1%)	16 (1%)	62 (5%)
Total	685 (100%)		1,159 (100%)			

* Values above 10% are marked in bold.

Figure 2. Home points located within the five buffer zones in the case study area

Source: Head Office of Geodesy and Cartography (GUGiK), *State Register of Borders (PRG)*, available at: <https://www.geoportal.gov.pl>

To identify the functional and spatial relationship between suburban dwellers and the city, we calculated how many of them worked within the city, within the case study area, and outside of it, depending on the distance from home to the city border (Table 8 and Figure 2). 66% of respondents living within the buffer of 5km from the city worked in Wrocław, and only 31% worked within the case study area or further away (3%). For the next buffer zones, the number of respondents working in Wrocław slowly decreased from 55% within the buffer of 10km to 45% in the buffer of 15km. Meanwhile, the number of respondents working in the suburban area increased (from 40 to 48%). In the buffer of 20km, one half of respondents worked in the suburban area, 17% in the city, and 33% outside of this area. The mean distance from home to work results in 19.74km (with a median of 12.79km) and the mean distance from home to regularly visited places was 15.39km.

Table 8. The location of the workplace of respondents living within different buffer zones from the city border

Workplace location	Buffer of 5km		Buffer 5-10km		Buffer 10-15km		Buffer 15-20km	
	Number of points	%	Number of points	%	Number of points	%	Number of points	%
Wrocław	105	66	54	55	19	45	2	17
Suburban area	49	31	40	40	20	48	6	50
Further	6	3	5	5	3	7	4	33
Total	157	100	99	100	42	100	12	100
Frequently visited places	Number of points		Number of points		Number of points		Number of points	
	Number of points	%	Number of points	%	Number of points	%	Number of points	%
Wrocław	129	57	34	35	8	19	3	23
Suburban area	98	43	63	65	34	81	10	77
Further	0	0	0	0	0	0	0	0
Total	227	100	97	100	42	100	13	100

The mean distance from home to work in different buffer zones is growing for people working in Wrocław and is relatively similar for people working in the suburban area within different buffer zones (Table 9).

Table 9. Mean distance from home to work depending on the distance of home from the city (km)

Location of workplace	Buffer of 5km	Buffer 5–10km	Buffer 10–15km	Buffer 15–20km
Wrocław	13.70	22.44	29.82	34.17
Peri-urban area	5.76	5.73	8.60	5.58
Further	34.55	21.26	516.50	19.41

Analysis of activity spaces

In order to understand how suburban dwellers use space for necessary and optional activities, we calculated their activity spaces (Table 10). Calculating the activity spaces was only possible for respondents who marked more than just their home points. Therefore, we selected 326 respondents for further analysis. 24% of necessary activity spaces were located entirely within the case study area, meaning that all necessary activity points were located within the case study area. 35% of optional activity spaces were located entirely within the case study area.

Table 10. Location of necessary and optional activity spaces within the case study area

Location	Necessary AS		Optional AS	
	Number	%	Number	%
Within case study area	80	24	113	35
Total	326	100	326	100

We calculated the centrality of activity spaces to investigate the spatial characters of suburban dwellers' travel behaviours (Table 11). The results showed that half of respondents had polycentric activity spaces (50%), 36% of the respondents used two locations in their everyday travel behaviours, and only 6% lived locally in a monocentric way. 8% of respondents were not assigned due to the low number of points.

Table 11. The centrality of suburban dwellers' activity spaces within the case study area

Centricity	Number of respondents	%
Monocentric	20	6
Bicentric	117	36
Polycentric	163	50
Not assigned	26	8
Total	326	100

We used the buffers of 5km, 5.1–10km, 10.1–15km, 15.1–20km, and 20.1–25km to understand if the centrality of activity spaces was dependent on the distance between the city and home point (Table 12 and Figure 4). The polycentric character of activity spaces dominated within the buffers of 5, 10, and 15km (54–62.5%). Only the buffer zones between 20.1 and 25km dominated bicentric activity spaces (54%); however, the number of points was too small (11) to draw conclusions. In the first three buffer zones, 30–41% of activity spaces were bicentric, while only 5–8% were monocentric. There were no home points located within the buffer between 20.1 and 25km.

Table 12. The centrality of activity spaces in relation to the distance from respondents' home points to the city*

Centricity	Buffer of 5km		Buffer 5-10km		Buffer 10-15km		Buffer 15-20km	
	Number of respondents	%	Number of respondents	%	Number of respondents	%	Number of respondents	%
Monocentric	8	5	7	8	3	7.5	2	18
Bicentric	64	41	35	38	12	30	6	54
Polycentric	85	54	50	54	25	62.5	3	28
Total	157	100	92	100	40	100	11	100

* Values in % are marked in bold.

Discussion

This study incorporated empirical evidence on the use of space in the suburban area of Wrocław concerning necessary and optional activities. Our results confirmed that the residents of suburban areas remain functionally dependent on the city, with the majority of necessary activities occurring within the city and the majority of residents working within it, even when residing at a distance of 10km from the city border. Almost a quarter of respondents' necessary activity spaces were located entirely within the city limits. The prevailing type of centrality of necessary activity spaces was polycentric within the buffer of 15km from the city border. Ramezani et al. (2021) showed that neighbourhoods with higher job density typically limit their activities to a monocentric activity space. Moreover, proximity was identified as one of five main factors influencing the choice of travel mode for school (Race et al., 2017), while also influencing adults' travel behaviours, further confirming our results. A study from the city region of Hamburg demonstrated that travel-related aspects, such as the absence of good options to reach destinations by walking, cycling, or public transport, were suburban-urban relocators' dominant reasons for leaving suburbia (Bruns and Matthes, 2019).

In the suburban area of Wrocław, the mean distance to work was 19.74km (with a median of 12.79km), and the mean distance from home to regularly visited places was 15.39km. This was a very similar result to the mean commuting distance in rural areas in Poland (16.2km; Bartosiewicz and Pielesiak, 2019). Compared to the neighbourhoods in Kuninkaankolmio, which represent typical suburban residential areas in Greater Helsinki, the mean distance from home to work, school,

and childcare facilities was 6.12km. We assumed that suburban dwellers primarily moved by car, given that the mean number of cars per household was two, while the mean number of public transport monthly tickets per household was 0.4. This confirmed findings from other studies that living in a suburban area emphasises the use of a car (Du et al., 2020). Other studies confirmed that moving to suburban neighbourhoods improves attitudes towards cars (De Vos et al., 2018). Moreover, car driving dominated as the fastest means of transportation in the suburban area of Helsinki; however, public transport was frequently used for longer trips to destinations where public transport connections were good, particularly the city centre (Salonen et al., 2014). In order to achieve better mental and physical health in suburban areas, design policies should strive to reduce the negative effects of over-long travel time in cars by providing active built environments in terms of population density, quality of public space, land use diversity, walkability, and accessibility.

The vast majority of optional activity points were located within suburban areas, with one-third of optional activity spaces located entirely within the case study area. Those results indicate that suburban dwellers typically utilise their neighbourhoods for sport and recreation, yet some are unable to satisfy their needs within the suburban area. Optional activities occurred in settlement areas as well as agricultural land and forest. One-third of optional activities happened in protected areas, while the influence of cultural objects on optional activities was limited. According to a study of the physical environment of positive places in the Helsinki Metropolitan Area, results differ between age groups. However, in all age groups, positive places are covered by green areas and water in around 30%, providing confirmation for our result (Laatikainen et al., 2017).

We did not identify a relationship between protected areas, natural and cultural monuments, and the location of optional activities. Protected areas with high levels of greenness and biodiversity could work as areas for contact with nature, as well as improve the psychological regeneration and perceived well-being of suburban dwellers. Such associations were found in a study conducted in Melbourne, Australia by Mavoa et al. (2019). We assumed that the lack of such a relationship may have arisen from the low accessibility to areas of high natural value found in other studies (Kalinauskas et al., 2021; Rabe et al., 2018; Solecka et al., 2022); therefore, such places do not provide possibilities for optional activities. Cultural and natural monuments may help to build local identity and improve the development of place identity by offering historical continuity and imageability (Ode et al., 2008). We assumed that, when combined, the accessibility, restoration, and multifunctionality of places with high cultural or natural value could improve peri-urban areas' environmental quality and, in turn, enhance health and well-being (Collins et al., 2009). Consequently, a high-quality environment that fosters optional activities would also support social interactions and positively impact the health and well-being of suburban dwellers, as noted in previous studies (Fagerholm et al., 2020).

Limitations

Although this study examined the spatial characteristics of the necessary and optional activities of suburban dwellers, there remain several critical challenges. Due to the limited amount of data concerning background information, the study did not draw conclusions regarding age or sex, which may be influential in the use of space in suburban areas. The sample was not representative, as the technique used for data collection meant that elderly people were underrepresented. Furthermore, to investigate the landscape characteristics, the study utilised land use data, protected areas, and cultural and natural monuments. These landscape characteristics did not encompass such landscape features as relief or landscape aesthetics, which may be relevant in the selection of a place for optional activities.

Conclusion

In this paper, we utilised PPGIS data collected from ten suburban municipalities located around the city of Wrocław to investigate the individualised distribution of necessary and optional activity spaces. This was operationalised using a set of GIS-based measures, spatial analysis, and types of activity space (Hasanzadeh et al., 2019). The results of the study indicated that the city provides

spaces better suited to necessary activities and suburban areas rather those better suited to optional activities. We conclude that strong functional relationships with the city may arise from the improved employment opportunities and service access that characterise the city, as confirmed by those respondents whose primary motivation for moving to a suburban area was a good connection to the city. Suburban areas offer an environment for optional activities that predominantly occur within settlement areas, agriculture, forest, and protected areas. The use of landscapes with high cultural and natural value could be improved by increasing their accessibility and multifunctionality.

References

- Antrop, M. (2004). Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 67(1–4), 9–26. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(03\)00026-4](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(03)00026-4)
- Arnberger, A., & Eder, R. (2012). The influence of green space on community attachment of urban and suburban residents. *Urban Forestry and Urban Greening*, 11(1), 41–49. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2011.11.003>
- Bartosiewicz, B., & Pieleśiak, I. (2019). Spatial patterns of travel behaviour in Poland. *Travel Behaviour and Society*, 15, 113–122. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.tbs.2019.01.004>
- Besenyi, G. M., Kaczynski, A. T., Stanis, S. A. W., Bergstrom, R. D., Lightner, J. S., & Hipp, J. A. (2014). Planning for health: A community-based spatial analysis of park availability and chronic disease across the lifespan. *Health and Place*, 27, 102–105. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2014.02.005>
- Bruns, A., & Matthes, G. (2019). Moving into and within cities – Interactions of residential change and the travel behavior and implications for integrated land use and transport planning strategies. *Travel Behaviour and Society*, 17(October), 46–61. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2019.06.002>
- Collins, P. A., Hayes, M. V., & Oliver, L. N. (2009). Neighbourhood quality and self-rated health: A survey of eight suburban neighbourhoods in the Vancouver Census Metropolitan Area. *Health and Place*, 15(1), 156–164. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2008.03.008>
- De Vos, J., Ettema, D., & Witlox, F. (2018). Changing travel behaviour and attitudes following a residential relocation. *Journal of Transport Geography*, 73, 131–147. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2018.10.013>
- Du, M., Cheng, L., Li, X., & Yang, J. (2020). Factors affecting the travel mode choice of the urban elderly in healthcare activity: comparison between core area and suburban area. *Sustainable Cities and Society*, 52(January), 101868. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101868>
- Fagerholm, N., Martín-López, B., Torralba, M., Oteros-Rozas, E., Lechner, A. M., Bieling, C., Stahl Olafsson, A., Albert, C., Raymond, C. M., Garcia-Martin, M., Gulsrud, N., & Plieninger, T. (2020). Perceived contributions of multifunctional landscapes to human well-being: Evidence from 13 European sites. *People and Nature*, 2(1), 217–234. <https://doi.org/10.1002/pan3.10067>
- Fu, Q. (2018). Communal space and depression: A structural-equation analysis of relational and psycho-spatial pathways. *Health and Place*, 53(September), 1–9. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2018.06.007>
- Gottwald, S., Laatikainen, T. E., & Kytä, M. (2016). Exploring the usability of PPGIS among older adults: challenges and opportunities. *International Journal of Geographical Information Science*, 30(12), 2321–2338. <https://doi.org/10.1080/13658816.2016.1170837>
- Hasanzadeh, K. (2019). Exploring centrality of activity spaces: From measurement to the identification of personal and environmental factors. *Travel Behaviour and Society*, 14(January), 57–65. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2018.10.001>
- Hasanzadeh, K., Broberg, A., & Kytä, M. (2017). Where is my neighborhood? A dynamic individual-based definition of home ranges and implementation of multiple evaluation criteria. *Applied Geography*, 84, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2017.04.006>
- Hasanzadeh, K., Czepkiewicz, M., Heinonen, J., Kytä, M., Ala-Mantila, S., & Ottelin, J. (2019). Beyond geometries of activity spaces: A holistic study of daily travel patterns, individual characteristics, and perceived well-being in Helsinki metropolitan area. *Journal of Transport and Land Use*, 12(1), 149–177. <https://doi.org/10.5198/jtlu.2019.1148>
- Hasanzadeh, K., Laatikainen, T., & Kytä, M. (2018). A place-based model of local activity spaces: individual place exposure and characteristics. *Journal of Geographical Systems*, 20(3), 227–252. <https://doi.org/10.1007/s10109-017-0264-z>

- Haybatollahi, M., Czepkiewicz, M., Laatikainen, T., & Kyttä, M. (2015). Neighbourhood preferences, active travel behaviour, and built environment: An exploratory study. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 29, 57–69. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2015.01.001>
- Kajdanek, K. (2012). *Suburbanizacja po polsku*. Nomos.
- Kajosaari, A., & Laatikainen, T. E. (2020). Adults' leisure-time physical activity and the neighborhood built environment: A contextual perspective. *International Journal of Health Geographics*, 19(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186/s12942-020-00227-z>
- Kalinauskas, M., Mikša, K., Inácio, M., Gomes, E., & Pereira, P. (2021). Mapping and assessment of landscape aesthetic quality in Lithuania. *Journal of Environmental Management*, 286, 112239. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112239>
- Kasemets, K., Rammo, A., & Palang, H. (2019). Turning a landscape into a suburban community and the realization of a sense of place. *Cities*, 88(May), 37–47. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.01.012>
- Kytä, M., Broberg, A., Haybatollahi, M., & Schmidt-Thomé, K. (2016). Urban happiness: context-sensitive study of the social sustainability of urban settings. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 43(1), 34–57. <https://doi.org/10.1177/0265813515600121>
- Laatikainen, T. E., Broberg, A., & Kyttä, M. (2017). The physical environment of positive places: Exploring differences between age groups. *Preventive Medicine*, 95, S85–S91. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2016.11.015>
- Laatikainen, T. E., Hasanzadeh, K., & Kyttä, M. (2018). Capturing exposure in environmental health research: Challenges and opportunities of different activity space models. *International Journal of Health Geographics*, 17(1), 1–14. <https://doi.org/10.1186/s12942-018-0149-5>
- Laatikainen, T. E., Haybatollahi, M., & Kyttä, M. (2019). Environmental, individual and personal goal influences on older adults' walking in the Helsinki metropolitan area. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(1), 58. <https://doi.org/10.3390/ijerph16010058>
- Majewska, A., Krzysztofik, S., & Maria, C. M. (2022). The development of small towns and towns of well-being : Current trends , 30 years after the change in the political system, based on the Warsaw suburban area. *Land Use Policy*, 115. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.105998>
- Mavoa, S., Davern, M., Breed, M., & Hahs, A. (2019). Higher levels of greenness and biodiversity associate with greater subjective well-being in adults living in Melbourne, Australia. *Health and Place*, 57, 321–329. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2019.05.006>
- Ode, Å., Tveit, M. S., & Fry, G. (2008). Capturing landscape visual character using indicators: Touching base with landscape aesthetic theory. *Landscape Research*, 33(1), 89–117. <https://doi.org/10.1080/01426390701773854>
- Rabe, S. E., Gantenbein, R., Richter, K. F., & Grêt-Regamey, A. (2018). Increasing the credibility of expert-based models with preference surveys – Mapping recreation in the riverine zone. *Ecosystem Services*, 31, 308–317. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.12.011>
- Race, D. L., Sims-Gould, J., Lee, N. C., Frazer, A. D., Voss, C., Naylor, P. J., & McKay, H. A. (2017). Urban and suburban children's experiences with school travel – A case study. *Journal of Transport and Health*, 4, 305–315. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jth.2017.01.011>
- Ramezani, S., Hasanzadeh, K., Rinne, T., Kajosaari, A., & Kyttä, M. (2021). Residential relocation and travel behavior change: investigating the effects of changes in the built environment, activity space dispersion, car and bike ownership, and travel attitudes. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 147(May), 28–48. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2021.02.016>
- Raza, W., Krachler, B., Forsberg, B., & Sommar, J. N. (2020). Health benefits of leisure time and commuting physical activity: A meta-analysis of effects on morbidity. *Journal of Transport and Health*, 18(September), 100873. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2020.100873>
- Sallis, J. F., Cerin, E., Conway, T. L., Adams, M. A., Frank, L. D., Pratt, M., Salvo, D., Schipperijn, J., Smith, G., Cain, K. L., Davey, R., Kerr, J., Lai, P.-C., Mitáš, J., Reis, R., Sarmiento, O. L., Schofield, G., Troelsen, J., Van Dyck, D., De Bourdeaudhuij, I., & Owen, N. (2016). Physical activity in relation to urban environments in 14 cities worldwide: a cross-sectional study. *The Lancet*, 387(10034), 2207–2217. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(15\)01284-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)01284-2)
- Salonen, M., Broberg, A., Kyttä, M., & Toivonen, T. (2014). Do suburban residents prefer the fastest or low-carbon travel modes? Combining public participation GIS and multimodal travel time analysis for daily mobility research. *Applied Geography*, 53(September), 438–448. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2014.06.028>
- Solecka, I., Rinne, T., Caracciolo, R., Kyttä, M., & Albert, C. (2022). Important places in landscape – investigating the determinants of perceived landscape value in the suburban area of Wrocław,

- Poland. *Landscape and Urban Planning*, 218(February), 104289. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104289>
- Solecka, I., Sylla, M., & Świąder, M. (2017) 'Urban sprawl impact on farmland conversion in suburban area of Wrocław, Poland', *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 245(7). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/245/7/072002>
- Świąder, M., Szewrański, S., & Kazak, J. K. (2020). Environmental carrying capacity assessment—the Policy Instrument and Tool for Sustainable Spatial Management. *Frontiers in Environmental Science*, 8. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2020.579838>
- Sylla, M., & Solecka, I. (2019). Highly valued agricultural landscapes and their ecosystem services in the urban-rural fringe—an integrated approach. *Journal of Environmental Planning and Management*, 63(5), 883–911. <https://doi.org/10.1080/09640568.2019.1616982>
- Zhang, T., Chiu, R. L. H., & Ho, H. C. (2019). Suburban neighborhood environments and depression: A case study of Guangzhou, China. *Journal of Transport and Health*, 15(December), 100624. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2019.100624>

Characteristics of Cross-border Migration in Nigerian Border Communities

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 4(98)/2024
© Autorzy 2024

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/1509499549803

Gbenga John Oladehinde

Adekunle Ajasin University, Department of Urban and Regional Planning,
P.M.B. 001 Akungba-Akoko, Ondo State, Nigeria;
e-mail: gbenga.oladehinde@aaua.edu.ng; ORCID 0000-0003-4331-7430

Abstract

This study examines the characteristics of cross-border migration in the border communities of Ogun State, Nigeria. A multistage sampling procedure was used to select 331 cross-border migrants in the study area. The analysis revealed that few employment opportunities, bad economic conditions, poverty, wage differentials, soil infertility, natural disasters, and drought were the underlying push factors predicting the need to earn better income among the migrants, whereas more job opportunities, better economic conditions, less environmental degradation, good access to land, commerce, marriage, the chance to join other family members, better income, good harvest, and soil productivity were the underlying pull factors predicting the choice of destination in Nigeria. Therefore, the study concluded that economic and environmental considerations were the push factors predicting the need to earn better income, whereas environmental, economic, and social considerations were the pull factors predicting the choice of destination in Nigeria.

Keywords

cross-border migration, migrants, characteristics, push and pull factors, border communities

Introduction

Issues related to cross-border migration have generated interest in academic and research circles for decades (Afolayan, 1988; Adepoju, 2004; Di Giovanni, Levchenko, & Ortega, 2015; Fadeyi, 2010; Genov, 2018; Waldinger, 2015). Resulting from the continuous movement of the human population across continents, regions, and countries, cross-border migration has become a global issue and is currently one of the major forces shaping human societies worldwide. Historically, the simultaneous existence of prosperous regions and lagging ones has engendered the need for movement. Movement between these two types of regions as a result of push and pull factors is central to the understanding of migration flow across countries. According to Popoola, Oladehinde, and Fatusin (2017), pull factors refer to features that people find elsewhere, particularly abroad, that draw them in, whereas push factors refer to features found at home that discourage people from staying there. These factors not only cause the movement of people within a region but also engender such movement across international borders. Movement across international borders irrespective of its length, purpose, or composition is known as cross-border migration (Oladehinde, 2016; Popoola, 2016; Popoola, Oladehinde, & Fatusin, 2017).

Research has shown that the number of people moving beyond international borders is increasing. For instance, the International Organisation for Migration (IOM) estimated that the number of people/migrants living outside their countries of origin increased from 158 million in 1990 to 221 million in 2010. Furthermore, the number of people living outside their countries of origin was estimated to be 281 million, representing 3.60% of the global population, in 2020 (IOM, 2022). Although Nigeria is the country of origin of a significant percentage of African migrants to Europe, the United States, Canada, Australia, and South Africa, among other countries, it is still regarded as a major destination country of migration in West Africa (Fadeyi, 2010). The rate of immigration in Nigeria was previously small but has gradually increased in the last three decades (Hargrave, 2021). For example, 456 621 migrants, representing 0.48% of the country's population, were recorded in 1990; this number rose to 969 171, representing 0.69% of the population, in 2005 and further increased to 1 308 568, representing 0.63% of the population in 2020. The majority of

migrants in Nigeria (81.53%) are nationals from neighbouring countries belonging to the Economic Community of West African States (ECOWAS), specifically Benin (28.82%), Ghana (18.21%), Mali (13.18%), Togo (12.09%), and Niger (9.23%) (United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA, 2020). Some studies have determined the reason behind the increase in the rate of immigration across international borders into Nigeria. Folami and Folami (2012) stated that most border areas in Nigeria are porous and have failed to curtail the influx of migrants into the country. Furthermore, Daramola, Amali, and Bello (2014) claimed that there is no clear demarcation between Nigeria and its neighbours and that people can enter and exit the country freely. Constanze (2014) argued that the neighbouring countries' vulnerability to disaster, environmental degradation, crises and conflicts, food shortages, and diseases tends to encourage migrants to leave their countries of origin. Oladehinde (2016) observed that the lack of adequate regulation has allowed a significant influx of irregular migrants from neighbouring nations to settle down in rural border communities and engage in economic activities. According to Samaddar (2003) and Oladehinde (2016), people's reasons for selecting Nigeria as a destination country include the cost of migration, opportunities, and distance, as well as social, capital, and support networks.

A cursory review of the literature shows that studies on cross-border migration exist. The focus of these studies ranges from cross-border migrants' integration (Popoola, 2016), gender analysis of cross-border migration (Popoola, Oladehinde, & Fatusin, 2017), the determinants and flow of cross-border migration (Adepoju, 2004; Uzomah et al., 2019), cross-border migration and human security (Adeola & Oluyemi, 2012; Okoye, 2022), and cross-border migration and trading (Afolayan, 2010). Despite the multiplicity of these studies, the characteristics of cross-border migration have not been documented properly in the literature. In addition, with the increasing rate of cross-border migration into Nigeria, there is a dearth of studies on the characteristics of migration in rural border communities. Hence, there is a need for an empirical study that examines the characteristics of cross-border migration into Nigeria using rural border communities as a case study.

Understanding the characteristics of cross-border migration through an examination of the underlying causes, patterns, and purposes of cross-border migration as well as the socioeconomic status of migrants is critical in the migration context, as the literature has traditionally emphasised the causes of international migration out of the place of birth (push factors) without exploring the potential considerations (pull factors) behind the choice of destination. Moreover, it has become difficult to empirically explain the circumstances that can encourage migrants to become cross-border migrants.

Therefore, the current study examines the characteristics of cross-border migration in the rural border communities of Nigeria, with the aim of producing empirical evidence that could be used in developing policies to manage migration flow. For this purpose, the study answers the following research questions: (1) Who are the cross-border immigrants in the rural border communities of Nigeria? (2) What is the pattern of their migration? (3) What are the underlying causes (push and pull factors) of their cross-border migration?

Literature review

Theory of the pull and push factors of migration

Migration is as old as human history, thus forming one of the major features of the human species. Migration is best understood as the temporary or permanent geographical change in residence of an individual. The theory of migration was put forward by Everett Lee, who categorised the decisions and processes related to migration into four groups: factors associated with the area of origin, factors associated with the area of destination, intervening obstacles, and personal factors (Bean & Brown, 2014). Lee further elaborated that different factors can play a role in driving people away from an area or in retaining people in an area or attracting them to it. Intervening obstacles include obstacles (such as technological advances, distance, and transportation) that must be overcome before migration can occur. Personal factors refer to individual perceptions of the factors influencing the actual act of migration. This theory is known as the push and pull theory (Faridi, 2018). People's decisions to move from one geographical location to another are influenced by pull

and push factors (Popoola et al., 2017), which can either induce people to migrate to a new location or prompt them to leave old residences.

The pull factors influencing migration involve the conditions in certain places that attract people to these places. Pull factors can be categorised into economic, social, political, and environmental factors. Economic factors such as the provision of job opportunities, better income, and better economic conditions are the most significant determinants of migration (Weldemeriam et al., 2023; Zoelle, 2011). Social factors that influence migration decisions include family ties, the chance to join friends, marriage, and social networks (Kuhnt, 2019; Neumann & Hermans, 2017). Moreover, political factors such as the absence of crime, the absence of conflict, and political stability as well as environmental factors such as favourable climate, soil productivity, good access to land, and good harvest affect the choice of destination.

In contrast, push factors refer to the circumstances that force an individual to leave their country of origin. These factors can also be categorised into economic, social, political, and environmental factors. Few employment opportunities, wage differentials, bad economic conditions, poor income, poverty, and low living standards comprise economic push factors that engender migration from developing to developed countries (Hatch, 2016; Ibrahim et al., 2019; Popoola et al., 2017). Social factors driving push migration include the lack of a good healthcare system, a poor education system, and the lack of good public transport (Doerschler, 2006; Novotna, 2010). Political factors such as war, terrorism, political instability, conflict, crime, and bad governance as well as environmental factors such as soil infertility, unfavourable climatic conditions, and natural disasters also influence push migration (Urbański, 2022; Wadsworth, 2011).

The push and pull theory emphasises the structural factors of attraction and repulsion in areas of origin and areas of destination in the formation and regulation of migration patterns. This theory is relevant to this study as it states that push and pull factors affect the reasons (causes) for cross-border migration, particularly between countries. In this study, the areas of origin include other West African countries, while the destination area is Nigeria. Push factors in other West African countries are those that repel people from them and push these people to migrate to Nigeria. They cause an individual to be dissatisfied with their present location. For example, push factors could include the lack of employment and other opportunities, bad climate conditions, the lack of health services, natural disasters, the lack of political or religious freedom, discrimination, poor chances of marrying, war, and criminality. In contrast, pull factors could include benefits or opportunities that can be found in Nigeria but not in the area of origin. Such opportunities hold people within a region or attract them to it. Employment opportunities, a high standard of living, political and religious freedom, education opportunities, good state of health services, attractive climate, security, and good chances of marrying are examples of pull factors. Both other West African countries of origin and Nigeria as a destination country have push and pull factors, and these are complementary.

Furthermore, migration from other West African countries to Nigeria may not occur if there are intervening obstacles between them in the form of restrictions and entry requirements. According to Lee's theory, the more the number of intervening variables present, the smaller the number of migrants. Receiving countries regulate immigration through their policies. Such policies can either tighten national immigration restrictions in case of immigration surplus or loosen them in case of labour demand. In the case of West Africa, the formulation of the ECOWAS Policy has increased migrant movement from other West African countries to Nigeria. Cross-border migrants can now move freely (in and out) without any form of restriction. The push and pull theory is especially relevant in identifying likely variables regarding the causes (push and pull factors) of cross-border migration. Furthermore, it is relevant in identifying basic factors that influence cross-border migration in Sub-Saharan Africa with evidence from Nigerian border communities.

Empirical review

Research findings have shown that issues on cross-border migration have been expanded in the literature. Most existing studies have focused on cross-border migration and social inequalities (Faist, 2018), cross-border migration and trade (Afolayan, 2010; Yendaw, 2022), cross-border migration and human security (Adeola & Oluyemi, 2012; Okoye, 2022), cross-border cooperation

(Fiagbe, 2023), cross-border integration (Popoola, 2016), and cross-border migration and climate (Beltran & Hadzi-Vaskov, 2023). However, none of these studies have specifically examined the push and pull factors influencing cross-border migration in the current study area.

Furthermore, numerous studies have been carried out on the factors influencing cross-border migration from non-neighbouring countries (Abdou, 2020; Chandler & Tsai, 2001; Gupta, 2019; Sahatcija, Ferhataj & Ora, 2020; Urbański, 2022). For instance, Urbański (2022) discovered that pull factors have a greater influence on migration between two countries, Poland and Romania. Using reliability tests, validity tests, and correlation analysis, the study determined that five out of six pull factors (i.e., economic, political, and social factors in Poland and economic and political factors in Romania) were significant compared to two out of six push factors (i.e., social factors in both Poland and Romania). Urbański (2022) concluded that economic factors, including the hope of finding better jobs and better lives in foreign countries, are the major factors influencing migration and that political problems (e.g., an unfair legal system, violent conflicts, underdevelopment, poverty, political instability, and corruption) should be addressed to control issues related migration.

Sahatcija, Ferhataj, and Ora (2020) examined the push and pull factors of present-day migration in Albania. It was found that economic conditions, conflict, unemployment, and discrimination were the push factors and career advancement, improvement in the quality of life, and the quality of the educational system were the pull factors influencing students' decision to migrate. Furthermore, Zanabazar, Kho, and Jigjiddorj (2021) examined the push and pull factors affecting the migration of Mongolians to South Korea. They determined that economic factors such as low or unstable income, the economic downturn, and poverty were the major push factors, whereas the pull factors were high wages, well-being, opportunities to save money, and social factors such as quality education, the cultural experience, and the chance to join family members. In the same vein, Khan et al. (2023) asserted that push factors such as lack of jobs, low wages, poor financial conditions, debt, social insecurity, and social discrimination as well as pull factors such as better employment opportunities, improved living standard, personal development, the presence of relatives, and an attractive environment play a significant role in Gulf migration.

Despite the existence of multiple studies on the push and pull factors influencing cross-border migration, none of the reviewed studies focused on cross-border migration across neighbouring countries, with the exception of Uzomah, Madu, and Ajaero (2019), Popoola, Oladehinde, and Fatusin (2017), and Mlambo (2018). Uzomah, Madu, and Ajaero (2019) examined the determinants of the cross-border migration of ECOWAS citizens into Nigeria. The study used principal component analysis to extract seven components influencing cross-border migration. It was discovered that sociopolitical issues were the most significant underlying determinants of migration in the study area. Other determinants of migration were inadequate infrastructure and public services, better fishing opportunities, economic issues, and bad agricultural conditions. The study concluded that economic issues contributed immensely to the determinants of migration in the study area.

Similarly, Popoola, Oladehinde, and Fatusin (2017), who conducted a gender analysis of cross-border migration in the rural border communities of Ogun State, Nigeria, discovered that economic (poor income, bad economic conditions, poverty, and few employment opportunities) and environmental (unfavourable climatic conditions) factors were the push factors influencing cross-border migration among male migrants, whereas economic (poor income and poverty) factors were the main considerations cited by female migrants. Furthermore, it was asserted that environmental (good access to land) and economic (commerce and better income) factors were the pull factors influencing the choice of destination among male migrants, whereas environmental (good access to land), social (marriage and the chance to join family members), and economic (better income) factors were the pull factors influencing the choice of destination among female migrants. The study concluded that the patterns and factors (push and pull) of cross-border migration vary depending on gender. In addition, Mlambo (2018) observed that better salaries, better standards of living, and economic buoyancy were the motivations behind the cross-border migration of migrants from Southern African Development Communities (SADC) to South Africa and Botswana.

The above discussion shows that studies on cross-border migration, especially across neighbouring countries, are scant in the literature. The rate of cross-border migration, especially across neighbouring countries, in West Africa is increasing due to the porosity of the border, the lack of

clear demarcation between member states, and the existence of policies favouring cross-border migration across West Africa. Therefore, understanding the characteristics of cross-border migration through an examination of the underlying causes (push and pull factors) and patterns of cross-border migration is crucial. This study aims to fill this research gap.

Methods and materials

Study area

This study covers two major local government areas (LGAs) in Ogun State, namely Yewa North and Ipokia LGAs. These LGAs are regarded as border LGAs. Ogun State shares boundaries with Ondo State in the east, while Lagos State and the Atlantic Ocean are to the south. It also shares borders with Benin in the west and with Oyo State in the north. Ogun State is situated between latitudes 6.2°N and 7.8°N and longitudes 3.0°E and 5.0°E of the Greenwich Meridian (see Figure 1). The geographical location and position of Ogun State facilitate access to most of the other developed areas in Nigeria.

Method

Primary data were collected through a well-structured questionnaire administration in the selected rural border communities of Ogun State using a multistage sampling procedure. Ipokia and Yewa North LGAs were selected based on the degree of closeness to the international border (Popoola, 2016). Rural border communities, namely – Idabata, Paagbon, Bode Ase, Ago Egun, Pedepo, Gbokoto, Abule Idi, and Ijoko were selected through a simple random process in Ipokia and Yewa North. The migrants' enclaves were mapped out during the pilot survey, and the sampling frame was drawn from the residential houses in the migrants' enclaves within the selected rural communities. Residential buildings were identified and selected through a systematic random method. The first building was randomly selected, and the next unit of selection was every fourth residential building in the study area. Through this procedure, questionnaires were administered to the head of each household, totalling 331 questionnaires.

Data analysis

The data obtained from the survey were analysed using descriptive and inferential methods. Data on the socioeconomic characteristics of the respondents and pattern of migration were analysed using a frequency table and percentages, whereas the causes of cross-border migration were analysed via multiple regression. Two multiple regression models were generated. The first regression model was used to examine the underlying causes of migration from the country of origin (push factors) to Nigeria (destination), which were predicted by the income of the respondents. The second model was used to assess the pull factors influencing the choice of destination in Nigeria, which was explained by the reasons for the selection (economic and non-economic reasons).

Model

Previous studies on migration have utilised inferential statistics (Bahuguna & Belwa, 2013; Ebrahim & Biru, 2022; Ghosh & Chakraborty, 2022; Su et al., 2022; Tatoğlu, 2017). These studies have used multiple regression and binary regression to examine various factors influencing migration from one place to another. The advantage of these regression models is that they can be used to examine the causal influence of predictive factors on dependent variables (Adetayo et al., 2021; Oladehinde, Popoola, & Makinde, 2021; Oladehinde et al., 2024). The current study used multiple regression models to examine the extent of the influence of the dependent variables, namely income and the reasons for the choice of destination in Nigeria, on the selected independent variables. To examine the factors, two equations were formulated. For example, in Equation (1),

multiple regression was used to examine how the underlying causes of cross-border migration from the country of origin to Nigeria (push factors) were predicted by the income of the respondents.

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \dots + \beta_{14} X_{14} + \varepsilon \quad (1)$$

Y represents the income of the respondents; $X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6,$ and X_7 denote few employment opportunities, bad economic conditions, poor health services, inadequate facilities, poverty, wage differentials, and poor education, respectively, while, $X_8, X_9, X_{10}, X_{11}, X_{12}, X_{13},$ and X_{14} denote the lack of public transport, unfavourable climatic conditions, soil infertility, insecurity/conflict, natural disaster, poor access to land, and drought, respectively. Furthermore, α represents the constant, and $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \dots, \beta_{14}$ denote the respective coefficients of the independent variables. Finally, ε is the error term in the model.

In Equation (2), multiple regression was used to determine the factors responsible for the choice of the selected village in Nigeria.

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \dots + \beta_{13} X_{13} + \varepsilon \quad (2)$$

Y represents the reason for the choice of settlement in Nigeria (i.e., the place where the respondents finally settled down). In addition, $X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6,$ and X_7 denote job opportunities, better economic conditions, better health services, better education services, less environmental degradation, good access to land, and commerce, respectively, while, $X_8, X_9, X_{10}, X_{11}, X_{12}, X_{13},$ and X_{14} denote less crime, marriage, the chance to join other family members, better income, good harvest, soil productivity, and the chance to join friends, respectively. Furthermore, α represents the constant, and $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \dots, \beta_{14}$ denote the respective coefficients of the independent variables. Finally, ε is the error term in the model.

Findings and discussion

Socioeconomic attributes of the respondents

The distribution of the respondents' countries of origin showed that more than one-third of the respondents (84.6%) were from Benin, while 5.1% and 4.6% were from Togo and Ghana, respectively. In addition, 5.7% were migrants from other countries, such as Burkina Faso, Niger, and Mali. Most of the respondents were male (71.6%), while 28.4% were female. Furthermore, most of the respondents (72.2%) were in the 31–60 age bracket, while 23.9% and 3.9% were within the age brackets of 0–30 years and above 60 years, respectively. In addition, 70.1% of the respondents were married, and 11.5% were single, while 12.1% and 6.3% were separated and widowed, respectively. The majority of the respondents earned 18 001–55 000 per month (67.7%), while 29.6% and 2.7% earned below 18 000 and above 55 001, respectively, per month. More than half of the respondents (52.6%) did not have formal education, 33.2% had primary school education, 11.8% had secondary school education, and 2.4% had tertiary education. More than half of the respondents (74.6%) were in the farming sector, and 12.1% were in the trading sector; furthermore, 11.1% and 2.1% were self-employed and unemployed, respectively. The findings of this study are consistent with those of Dreier and Sow (2015), who noted that migration is often linked to the informal sector and mainly involves agricultural workers in search of employment in the agricultural sector. For instance, Ba and Kouton (2006) asserted that most people who migrate from Benin to neighbouring countries seek employment in the informal sector.

Patterns of cross-border migration

As shown by the findings in Table 1 regarding the duration of stay in the country of origin before relocating to Nigeria, 41.6% of the respondents spent less than 10 years in their countries of origin before migrating to Nigeria; furthermore, 26% spent 11–15 years, 20.5% spent 16–20 years,

and 11.8% spent over 21 years in their countries of origin before relocating to Nigeria. In addition, more than half of the respondents (53.5%) spent less than 10 years in Nigeria; furthermore, 27.2% spent 11–15 years, 10.8% spent 16–20 years, and 8.8% spent over 21 years in Nigeria. Most of the respondents chose the destination in Nigeria (67.1%) for economic reasons, while 32.9% chose it for non-economic reasons. More than half of the respondents still visited their countries of origin (93.1%), while 6.9% did not. Information on the frequency of visits to their countries of origin shows that most of the respondents visited their countries of origin once a year (23.6%), followed by those who visited twice a month (19%), once every two months (17.2%), two to four times a year (12.1%), four times in a month (11.2%), once a month (7.9%), rarely (2.1%), and never (6.9%). The highest percentage of respondents visited their countries of origin for weddings and funerals (25.6%); others visited for attending religious celebrations such as Easter/Christmas (24.1%), seeing parents (15.2%), attending festivals (13.3%), seeing family members (11.7%), seeing friends (5.8%), and addressing medical issues (4.4%).

Table 1. Patterns of cross-border migration

Pattern of cross-border migration	Frequency	Percentage
Length of stay in the country of origin before relocating to Nigeria		
1–5 years	69	20.8
6–10 years	69	20.8
11–15 years	86	26.0
16–20 year	68	20.5
Over 21 years	39	11.8
Length of stay in Nigeria		
1–5 years	100	30.2
6–10 years	77	23.3
11–15 years	90	27.2
16–20 years	35	10.6
Over 21 years	29	8.8
Reasons for choosing the destination in Nigeria		
Economic reasons	222	67.1
Non-economic reasons	109	32.9
Do you still visit your country of origin?		
No	23	6.9
Yes	308	93.1
Frequency of visit to your country of origin		
Once a month	26	7.9
Twice a month	63	19.0
Four times a month	37	11.2
Once every two months	57	17.2
Once a year	78	23.6
Two to four times a year	40	12.1
Rarely	7	2.1
Never	23	6.9

Table 2. Purpose of visits to the country of origin

Purpose of visit	Responses	
	N	Percentage
Attending weddings and funerals	241	25.6
Attending religious celebrations such as Easter/Christmas	227	24.1
Seeing your parent	143	15.2
Attending festivals	125	13.3
Seeing family members	110	11.7
Seeing friends	55	5.8

Table 2. – cont.

Purpose of visit	Responses	
	N	Percentage
Addressing medical issues	41	4.4
Total	*942	100.0

Note: * Higher than the total survey responses because of multiple responses

Causes (push and pull factors) of cross-border migration

Push factors of cross-border migration from the country of origin to Nigeria

The results of the multiple linear regression based on Equation (1) are shown in Tables 3a–3c. Table 3a presents the model summary of the dependent (income) and independent variables (few employment opportunities, bad economic conditions, poor health services, inadequate facilities, poverty, wage differentials, poor education, the lack of public transport, unfavourable climatic conditions, soil infertility, insecurity/conflict, natural disaster, poor access to land, and drought). The model showed that the independent variables (push factors) could be explained by the income of the respondents, suggesting that the reason for cross-border migration from the country of origin to Nigeria was the need to earn better income. The model result of the factors showed that 21.5% ($R^2 = 0.215$) could be explained by the income of the respondents; furthermore, the coefficient of correlation between the variables (dependent and independent variables) was 0.464, which was significant at the 0.05 confidence level.

Table 3a. Model summary

Model	R	R ²	Adjusted R ²	Std. error of the estimate
1	0.464 ^a	0.215	0.180	12,573.37399

^a Predictors: (Constant), drought, few employment opportunities, poor education, natural disaster, soil infertility, wage differentials, insecurity/conflict, inadequate facilities, the lack of public transport, poverty, unfavourable climatic conditions, bad economic conditions, poor access to land, poor health services

Furthermore, the analysis of variance (ANOVA) test presented in Table 3b was used to determine whether the underlying factors were significant in the regression analysis. The table shows that $F = 6.184$. All the factors were significant at the 95% ($p = 0.05$) confidence level. Therefore, all the factors (predictors) in the ANOVA table seemed to be significant.

Table 3b. ANOVA test^a

	Model	Sum of squares	Df	Mean square	F	Sig.
1	Regression	13,686,896,447.793	14	977,635,460.557	6.184	0.000 ^b
	Residual	49,956,355,818.068	316	158,089,733.601		
	Total	63,643,252,265.861	330			

^a Dependent variable: Monthly income of the respondents

^b Predictors: (Constant), drought, few employment opportunities, poor education, natural disaster, soil infertility, wage differentials, insecurity/conflict, inadequate facilities, lack of public transport, poverty, unfavourable climatic conditions, bad economic conditions, poor access to land, poor health services

Table 3c reveals the coefficient of regression analysis for the independent variables. It can be seen that the identified push factors could be explained by the income of the respondents. Out of the 14 independent variables, the unstandardised coefficients of seven independent variables were significant at the 0.05 confidence level: few employment opportunities ($\beta = 4,537.9$), bad economic conditions ($\beta = 4,881.2$), poverty ($\beta = 4,226.5$), wage differentials ($\beta = 5,831.7$), soil infertility ($\beta = 3,559.8$), natural disaster ($\beta = -5,351.8$), and drought ($\beta = -3,491.1$). The seven significant variables were predicted by the income of the respondents. In other words, these seven factors were the reasons for cross-border migration from the country of origin to Nigeria and were dependent on the need to earn better income. This indicates that economic (wage differentials, few employment

opportunities, bad economic conditions, and poverty) and environmental (soil infertility, natural disasters, and drought) factors were the underlying push factors predicted by the need to earn better income. Hence, for most respondents, economic and environmental conditions in their countries of origin contributed to the reasons for cross-border migration. This supports the IOM's (2012) report, which identified an increase in the number of Beninese nationals migrating to other West African countries as a result of poverty, unemployment, increased living costs, difficult climatic conditions, and dwindling natural resources. Furthermore, the IOM (2011) stated that approximately 69% of the 4.4 million people from Benin migrated to Nigeria. This finding also supports the observations of the United Nations (2013) and UN DESA (2020) regarding migration flow in Togo, Mali, and Niger. Moreover, the current study findings are in accordance with those of Trivedi and Vyas (2018), who observed that most of the reasons for migration could be explained by the need to earn better income. They further identified four main reasons for migration, namely migration for a better life, migration due to bad economic conditions, migration due to family conditions, and migration due to uncontrolled conditions. The current study also agrees with the assertion of Usman, Naeem, and Khan (2008) that economic factors, especially getting better jobs and enhancing income, play a dominant role and that non-economic factors are dependent on economic factors in the process of migration from one country to another.

Table 3c. Coefficients of regression^a

Independent variables	Unstandardised coefficients		Standardised coefficients	T	Sig.
	B	Std. error	Beta		
(Constant)	20,490.599	3,039.874		6.741	0.000
Few employment opportunities	4,537.945	1,515.834	0.161	2.994	0.003
Bad economic condition	4,881.240	1,668.909	0.173	2.925	0.004
Poor health services	2,526.617	1,820.247	0.088	1.388	0.166
Poverty	4,226.529	1,612.404	0.139	2.621	0.009
Inadequate facilities	2,020.061	1,792.204	0.068	1.127	0.261
Wage differentials	-5,831.798	1,582.798	-0.210	-3.684	0.000
Poor education	1,555.357	1,579.384	0.055	0.985	0.325
Lack of public transport	1,182.844	1,730.872	0.037	0.683	0.495
Unfavourable climatic conditions	1,443.195	1,705.226	0.050	0.846	0.398
Soil infertility	3,559.843	1,540.345	0.128	2.311	0.021
Insecurity/conflict	550.184	1,504.722	0.019	0.366	0.715
Natural disaster	-5,351.861	1,638.804	-0.187	-3.266	0.001
Poor access to land	1,778.771	1,676.632	0.064	1.061	0.290
Drought	-3,491.162	1,490.614	-0.126	-2.342	0.020

^a Dependent variable: Monthly income of the respondents

Pull factors responsible for the choice of destination in Nigeria

Following the analysis of the push factors influencing cross-border migration from the country of origin to Nigeria, this subsection examines the pull factors responsible for the choice of destination in Nigeria. Findings of the multiple linear regression based on Equation (2) are shown in Tables 4a–4c. Table 4a presents the model summary of the dependent (the reasons for the choice of destination) and independent variables (job opportunities, better economic conditions, better health services, better education services, less environmental degradation, good access to land, commerce, less crime, marriage, the chance to join other family members, better income, good harvest, soil productivity, and the chance to join friends). The model showed that the independent variables were predicted by the dependent variable, suggesting that the reasons for the choice of destination in Nigeria were influenced by economic, environmental, and social factors. The model result of the factor showed that 49.6% ($R^2 = 0.496$) could be explained by the respondents' reasons for the choice of destination; furthermore, the coefficient of correlation between the variables (dependent and independent variables) was 0.704, which was significant at the 0.05 confidence level.

Table 4a. Model summary

Model	R	R ²	Adjusted R ²	Std. error of the estimate
1	0.704 ^a	0.496	0.474	0.34150

^a Predictors: (Constant), the chance to join friends, less environmental degradation, better health services, commerce, less crime, soil productivity, job opportunities, better education services, marriage, good access to land, the chance to join other family members, good harvest, better economic conditions, better income

Moreover, the ANOVA test in Table 4b shows the factors that were significant in the regression analysis. It can be seen that all the factors were significant at the 95% confidence level ($F = 22.204$; $p = 0.05$), indicating that all the factors in the ANOVA table were significant.

Table 4b. ANOVA test^a

Model	Sum of squares	Df	Mean square	F	Sig.
1					
Regression	36.253	14	2.590	22.204	0.000 ^b
Residual	36.853	316	0.117		
Total	73.106	330			

^a Dependent variable: the reasons for the choice of destination

^b Predictors: (constant), the chance to join friends, less environmental degradation, better health services, commerce, less crime, soil productivity, job opportunities, better education services, marriage, good access to land, the chance to join other family members, good harvest, better economic conditions, better income

Table 4c. Coefficients of regression^a

Model		Unstandardised coefficients		Standardised coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	0.802	0.086		9.329	0.000
	Job opportunities	0.246	0.041	0.260	6.063	0.000
	Better economic condition	0.150	0.047	0.150	3.172	0.002
	Better health services	-0.083	0.061	-0.058	-1.354	0.177
	Better education services	-0.082	0.072	-0.048	-1.136	0.257
	Less environmental degradation	-0.307	0.043	-0.303	-7.096	0.000
	Good access to land	0.150	0.047	0.145	3.172	0.002
	Commerce	-0.144	0.042	-0.151	-3.419	0.001
	Less crime	-0.010	0.064	-0.007	-0.158	0.875
	Marriage	0.458	0.041	0.487	11.044	0.000
	Chance to join other family members	0.250	0.043	0.266	5.837	0.000
	Better income	0.119	0.047	0.122	2.540	0.012
	Good harvest	0.105	0.046	0.112	2.294	0.022
	Soil productivity	-0.175	0.044	-0.185	-3.987	0.000
	Chance to join friends	-0.041	0.079	-0.021	-0.523	0.601

^a Dependent variable: the reasons for the choice of destination (i.e. the specific village)

Table 4c shows the coefficient of regression analysis for the independent variables. It can be seen that the identified pull factors could be explained by the reasons for the choice of destination in Nigeria. Out of the 14 independent variables, the unstandardised coefficients of 10 independent variables were significant at the 0.05 confidence level: job opportunities ($\beta = 0.246$), better economic conditions ($\beta = 0.150$), less environmental degradation ($\beta = -0.307$), good access to land ($\beta = 0.150$), commerce ($\beta = -0.144$), marriage ($\beta = 0.458$), the chance to join other family members ($\beta = 0.250$), better income ($\beta = 0.119$), good harvest ($\beta = 0.105$), and soil productivity ($\beta = -0.175$). These 10 variables were significantly predicted by the reasons for the choice of destination in Nigeria. This implies that environmental (less environmental degradation, good access to land, soil productivity, and good harvest), economic (job opportunities, better economic conditions, commerce, and better income), and social factors (marriage and the chance to join other family members) were the underlying factors predicting the choice of destination in Nigeria. These results are in accordance with

those of Dreier and Sow (2014), Popoola, Oladehinde, and Fatusin (2017), and Popoola (2016), who showed that different factors – namely, environmental, economic, and social factors – influence the choice of destination in Nigeria. As most of the migrants from West African countries are farmers, (agricultural workers), the choice of destination tends to be influenced by the extent of soil productivity in Nigeria compared to the soil productivity in their countries of origin. This is because greater soil productivity facilitates successful cultivation and harvesting. In addition, most of the landowners in Nigeria are looking for low-skilled agricultural workers to cultivate their fields through a system of land tenure that involves sharecropping. This phenomenon was observed by Chaveau (2002) in the southern region of Benin, especially with regard to good access to land among agricultural workers seeking land for cultivation. Furthermore, the differences in wages or income and economic conditions favour the selection of Nigeria as a destination area. The economic condition in Nigeria is better than the economic conditions of migrants' countries of origin. Money earned in Nigeria during their stay could be used for several purposes in their countries of origin.

Conclusions and recommendations

This study has examined the characteristics of cross-border migration in Nigerian border communities. It has specifically investigated the socioeconomic characteristics of migrants, their pattern of migration, and the underlying causes (pull and push factors) of cross-border migration from their countries of origin to Nigeria. The results showed that the majority of the respondents were from Benin, while a few were from Togo, Ghana, Burkina Faso, Niger, and Mali. Most of the respondents were male, married, and farmers, with a larger percentage in the 31–60 age bracket. Furthermore, more than one-third of the respondents had spent less than 10 years in their countries of origin before migrating to Nigeria, whereas more than half had spent less than 10 years in Nigeria. In addition, most of the respondents still maintained contact with their countries of origin, and the frequency of visits to their countries of origin varied among the respondents. The study also revealed that economic (wage differentials, few employment opportunities, bad economic conditions, and poverty) and environmental (soil infertility, natural disaster, and drought) factors were the underlying push factors predicting the need to earn better income among the respondents, whereas environmental (less environmental degradation, good access to land, soil productivity, and good harvest), economic (job opportunities, better economic conditions, commerce, and better income), and social (marriage and the chance to join other family members) factors were the underlying pull factors predicting the choice of destination in Nigeria. The study concluded that economic and environmental considerations were the push factors predicting the need to earn better income and that environmental, economic, and social considerations were the pull factors predicting the reasons for the choice of destination in Nigeria.

Therefore, this study recommends that the Nigerian government should develop a comprehensive migration policy that can act as a suitable pull factor in attracting productive migrants for economic development in Nigeria. Furthermore, governments in the countries of origin should improve agriculture, the standard of living, and the economy to reduce their citizens' cross-border migration for economic reasons. In addition, environmental issues causing cross-border migration should be addressed in the countries of origin by their respective governments. Although this study has examined the characteristics of cross-border migration in border communities using a quantitative approach, there is still a need for future research that explores these factors using a qualitative approach.

References

- Abdou, L. H. (2021). 'Push or pull'? Framing immigration in times of crisis in the European Union and the United States. In B. Voltolini, M. Natorski, & C. Hay (eds.), *Crisis and politicisation* (pp. 34–49). Routledge.
- Adeola, G. L., & Oluyemi, F. (2012). The political and security implications of cross-border migration between Nigeria and her francophone neighbours. *International Journal of Social Science Tomorrow*, 1(3), 1–9.

- Adepoju, A. (2004). Trends in international migration in and from Africa. In D. S. Massey, & J. E. Taylor (eds.), *International migration prospects and policies in a global market* (pp. 59–76). Oxford University Press.
- Adetayo, O. D., Oladehinde, G. J., Adeyinka, S. A., & Fagbohunka, A. (2021). Household energy demand in typical Nigerian rural communities. *European Journal of Business Science and Technology*, 7(2), 165–185.
- Afolayan, A. A. (1988). Immigration and expulsion of ECOWAS aliens in Nigeria. *International Migration Review*, 22(1), 4–27.
- Afolayan, A. A. (2010). Trans-border movement and trading: A case study of a borderline in the southwestern Nigeria. In A. Labo & A. A. Afolayan, *Trans-Border Studies* (pp. 33–88). Occasional Publication No 13. IFRA-Nigeria.
- Ba, H., & Kouton, E.F. (2006). Etude sur le profil migration du Bénin. http://www.finances.bj/IMG/pdf/Rapport_Definitif_Migration.pdf (accessed: 5.02.2014).
- Bahuguna, P., & Belwal, O. K. (2013). Regression model approach for out-migration on demographic aspects of rural areas of Pauri Garhwal. *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 2(8), 175–182.
- Bean, F., & Brown, S. (2014). Demographic analyses of immigration. In C. B. Brettell, J. F. Hollifield (eds.), *Migration theory: Talking across disciplines* (pp. 79–101). Taylor and Francis.
- Beltran, P., & Hadzi-Vaskov, M. (2023). Climate and cross-border migration. International Monetary Fund Working Paper 23/250. <https://doi.org/10.5089/9798400261879.001>
- Bucheli, J. R., & Fontenla, M. (2022). The impact of return migration on economic development. *Review of Economics and Statistics*, 1–45.
- Castles, S., & Vezzoli, S. (2009). The global economic crisis and migration: Temporary interruption or structural change? *Paradigmes: economia productiva i coneixement*, (2), 69–75.
- Chandler, C. R., & Tsai, Y. M. (2001). Social factors influencing immigration attitudes: An analysis of data from the General Social Survey. *The Social Science Journal*, 38(2), 177–188.
- Chauveau, J. P. (2002). Derived rights of access to land and resources in Southern Benin. In P. L. Lavigne-Delville, C. Toulmin, J. Coline, & J. P. Chauveau (eds.), *Negotiating access to land in West Africa: A synthesis of findings from research on derived rights to land* (pp. 10–14). International Institute for Environment and Development.
- Constanze, B. (2014). *Cross-border flows between Nigeria and Benin: What are the challenges for (human) security?* Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Daramola, C. O., Amali, I. O. O., Yusuf, A., & Bello, M. B. (2014). Factors hindering retention of basic school teachers in border areas as perceived by educational stakeholder in Katsina State, Nigeria. *Public Policy and Administration Research*, 4(10), 41–46
- Di Giovanni, J., Levchenko, A. A., & Ortega, F. (2015). A global view of cross-border migration. *Journal of the European Economic Association*, 13(1), 168–202.
- Doerschler, P. (2006). Push-pull factors and immigrant political integration in Germany. *Social Science Quarterly*, 87(5), 1100–1116.
- Dreier, V., & Sow, P. (2015). Bialaba migrants from the Northern of Benin to Nigeria, in search of productive land: Insights for living with climate change. *Sustainability*, 7(3), 3175–3203.
- Ebrahim, E. A., & Biru, B. Z. (2022). Multivariate analysis of drivers of migration, challenges, and prediction of future scenarios of female Ethiopian return migrants from the Middle East. *Frontiers in Applied Mathematics and Statistics*, 8, 870111. <https://doi.org/10.3389/fams.2022.870111>
- Fadeyi, A. O. (2016). Social economic factors in cross-border labour migration in Nigeria. Ph.D Thesis submitted to the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Lagos State University, Ojo.
- Faist, T. (2018). The nexus of cross-border migration and social inequalities. In *The transnationalized social question: Migration and the politics of social inequalities in the twenty-first century*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199249015.003.0003>
- Faridi, R. (2018). Migration theories: Lee's push-pull theory. Rashid's Blog: Portal for Inquisitive Learners. <https://rashidfaridi.com/2018/04/05/migration-theories-lees-push-pull-theory/>
- Fiagbe, M. (2023). Factors influencing cross-border cooperation in North America. An internship paper submitted to the Faculty of Graduate Studies through the Department of Political Science, University of Windsor, Ontario, Canada, Major Paper 235. <https://scholar.uwindsor.ca/major-papers/235>
- Folami, O.M., & Folami, A.O. (2012). Climate change and cross border crime in Nigeria. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Sociologica*, 1, 63–75.
- Genov, N. (2018). Cross-border migration. *Challenges of Individualization* (pp. 145–176). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95828-3_6

- Ghosh, S., & Chakraborty, A. (2022). Determinants of migration: Linear regression analysis in Indian context. *arXiv Preprint*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2209.11507>
- Gupta, M. A. (2019). Cross-border migration: Navigating global implications and opportunities. *Anveshana's International Journal of Research in Engineering and Applied Sciences*, 4(10), 26–32.
- Hargrave, K. (October 28, 2021). Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants: Nigeria country profile. ODI Global. <https://odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-nigeria-country-profile/> (accessed on 17 April 2023).
- Hatch, P. (2016). What motivates immigration to America. The League of Women Voters. https://www.lwvhcnc.org/PDFs/ImmigrationStudy_Motivations_Hatch.pdf
- Ibrahim, H., Al Sharif, F. Z., Satish, K. P., Hassen, L., & Nair, S. C. (2019). Should I stay or should I go now? The impact of 'pull' factors on physician decisions to remain in a destination country. *The International Journal of Health Planning and Management*, 34(4), e1909–e1920.
- International Organization for Migration (2011). *Migration au Bénin: Profile national 2011*. <https://publications.iom.int/books/migration-au-benin-profil-national-2011>
- IOM. (April 12, 2012). Benin remains a country of emigration and destination. <https://www.iom.int/news/benin-remains-country-emigration-and-destination-iom-migration-profile-confirms>
- IOM. (2022). *World Migration Report 2022*. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- Khan, M. I., Alharthi, M., Haque, A., & Illiyan, A. (2023). Statistical analysis of push and pull factors of migration: A case study of India. *Journal of King Saud University-Science*, 35(8), 1–7.
- Kuhnt, J. (2019). Literature review: Drivers of migration. Why do people leave their homes? Is there an easy answer? A structured overview of migratory determinants. Discussion Paper, No. 9/2019. Deutsches Institut für Entwicklungspolitik (DIE). <https://doi.org/10.23661/dp9.2019>
- Mlambo, V. H. (2018). Cross-border migration in the Southern African Development Community (SADC): Benefits, problems and future prospects. *Journal of Social and Development Sciences*, 8(4), 42–56. <https://doi.org/10.22610/jsds.v8i4.2062>
- Mohammed, Y. A. (2016). Cause and consequence of cross border illegal migration from South Wollo, Ethiopia. *Arts and Social Sciences Journal*, 7, 188. doi:10.4172/2151-6200.1000188
- Neumann, K., & Hermans, F. (2017). What drives human migration in Sahelian countries? A meta-analysis. *Population, Space and Place*, 23(1), e1962.
- Novotná, T. (2010). Immigration to the US through the Mexican perspective: Examining the push factors before and after NAFTA. Bachelor Thesis, Charles University, Faculty of Social Sciences, Department of North American Studies, Prague, Czechia.
- Okoye, C. R. (2022). Cross border migration and human security in Nigeria. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education*, 8(6), 1596–1607.
- Oladehinde, G. J. (2016). Migrants accessibility to land in rural border settlements of Ogun State Nigeria. M.Sc. Thesis. Department of Urban and Regional Planning, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife Osun State, Nigeria.
- Oladehinde, G. J., Oladele, A. F., Lawal, O. L., & Kehinde, O. J. (2024). Place of hotel characteristics and security systems in hotel operations, Nigeria. *Security Journal*, 37(4), 1382–1408.
- Oladehinde, G. J., Popoola, K. O., & Makinde, A. A. (2021). Urban expansion and rural landscape transformations in selected communities of Obafemi Owode Local Government Area of Ogun State Nigeria. *SN Social Sciences*, 1, 191.
- Popoola, K. O. (2016). Cross-border migrants' integration in rural border communities of South-West Nigeria. *Journal of Sustainable Development Studies*, 9(2), 138–152.
- Popoola, K. O., Oladehinde, G. J., & Fatusin, A. F. (2017). Gender analysis of cross-border migration in rural border communities of Ipokia Local Government Area, Ogun State, Nigeria. *Economic and Environmental Studies*, 17(2), 165–184.
- Sahatcija, R., Ferhataj, A., & Ora, A. (2020). Push-pull factors of migration today in Albania. *Journal of International Cooperation and Development*, 3(1), 1.
- Samaddar, R. (2003). *Refugees and the state: Practices of asylum and care in India, 1947–2000*. Sage Publications.
- Su, F., Zhu, X., Tong, L., Zhong, Y., & Cheng, L. (2022, December). Analysis on spatial characteristics and influencing factors of inter-provincial population migration based on multiple linear regression model. In *2022 2nd International Conference on Education, Information Management and Service Science* (pp. 700–708). Atlantis Press.
- Tatoğlu, F. Y. (2017). Determining the factors that affect the net migration rate in Turkey with ordered panel logit regression analysis. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 1–13.

- Trivedi, H., & Vyas, N. (2018). Causes of migration and effect of migration on income of migrants: A study of migrants from TSP Region of South Rajasthan. *Journal of Commerce, Economics & Computer Science*, 4(1), 17–24.
- United Nations. (2013). Togo migration fact sheet. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org/development/desa/pd/files/unpd_ws_201509_togo_migration_fact_sheet.pdf (accessed on November 2023).
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2020). International Migrant Stock 2020. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>
- Urbański, M. (2022). Comparing push and pull factors affecting migration. *Economies*, 10, 21. <https://doi.org/10.3390/economies10010021>
- Usman, M. N., Naeem, M., & Khan, Z. (2009). Socio-economic determinants of migration of people from rural to urban areas of District Peshawar. *Journal of Management Sciences*, 4(2).
- Uzomah, N. L., Madu, I. A., & Ajaero, C. K. (2019): Determinants and flow of cross-border migration of ECOWAS citizens into Nigeria. *Journal of African Studies and Sustainable Development*, 2(3), 52–64.
- Wadsworth, J. (2011). Immigration and the UK labour market: The evidence from economic research. LSE Research Online Documents on Economics 57982. London School of Economics and Political Science, LSE Library.
- Waldinger, R. D. (2015). *The cross-border connection: Immigrants, emigrants and their homelands*. Harvard University Press.
- Weldemeriam, L.F., Ayanlade, A. Borderon, M., & Moslinger, K. (2023). Dynamics and factors influencing return migration to Sub-Saharan Africa: A systematic review. *Heliyon*, 9(8), 1–11.
- Yendaw, E. (2022). Cross-border migration of itinerant immigrant retailers in Ghana. *Journal of International Migration and Integration*, 23(1), 205–225. <https://doi.org/10.1007/s12134-021-00839-9>
- Zanabazar, A., Kho, N. S., & Jigjiddorj, S. (2021). The push and pull factors affecting the migration of Mongolians to the Republic of South Korea. *SHS Web of Conferences*, 90, 01023.
- Zoelle, D. (2011). Push factors: Immigration as a consequence of development lending. Western Political Science Association 2011 Annual Meeting Paper. <https://ssrn.com/abstract=1766761>

Lumpeks to jest mój drugi dom. Cyrkularność w warszawskich politykach, praktykach i przestrzeniach

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 4(98)/2024
© Autorzy 2024

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/1509499549804

Agnieszka B. Chmura

Uniwersytet Warszawski, Szkoła Doktorska Nauk Społecznych,
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polska; e-mail: ab.chmura@uw.edu.pl;
ORCID 0000-0002-6160-6992

Abstrakt

Zrównoważony rozwój wymaga transformacji sposobów gospodarowania zasobami w miastach. Z tego powodu polityki cyrkularne wdrażane są w wielu jednostkach samorządu terytorialnego na świecie. Artykuł poszerza wiedzę na temat gospodarki cyrkularnej w odniesieniu do trzech skal wskazywanych w literaturze przedmiotu – skali makro (polityk miejskich), skali mezo (przestrzeni miejskiej) i mikroskali (praktyk obywatelskich). Przedstawia case Warszawy, a jego cel stanowi dostrzeżenie praktyk cyrkularnych, podejmowanych przez młode osoby zamieszkujące to miasto. Kontekstem dla tego eksploracyjnego badania jakościowego jest analiza miejskich polityk publicznych z zakresu gospodarki cyrkularnej. Wyniki wskazują, że młodzi mieszkańcy Warszawy podejmują praktyki cyrkularne – mimo słabej znajomości pojęcia gospodarki cyrkularnej. Obejmują one w szczególności oszczędne korzystanie z zasobów, obrót przedmiotami używanymi, zapobieganie powstawaniu odpadów i zanieczyszczeń, segregację odpadów oraz zaangażowanie w wydarzenia społeczno-edukacyjne.

Słowa kluczowe

gospodarka o obiegu zamkniętym, gospodarka cyrkularna, miasto cyrkularne, polityka miejska, gospodarka komunalna, Warszawa

Thrift Stores are my Second Home. Circularity in Warsaw's Policies, Practices and Spaces

Abstract

Sustainable development requires a transition in the way we manage resources in cities. For this reason, circular policies are implemented by many local and regional governments around the world. The article broadens our knowledge about the circular economy in relation to three spatial scales indicated in the literature: the macro scale (urban policies), the meso scale (urban space) and the micro scale (civic practices). The article presents the case of Warsaw, and its aim is to notice circular practices undertaken by young people living in the city. This exploratory qualitative study is contextualised by the analysis of urban policies in the field of the circular economy. Research results indicate that circular practices are undertaken by young residents of Warsaw, despite poor knowledge of the concept of *circular economy*. These practices include in particular efficient use of resources, trading in second-hand items, preventing waste and pollution, waste segregation and engagement in socio-educational events.

Keywords

circular economy, circular city, urban policy, public utility, public services, Warsaw

Wprowadzenie

Ze względu na rosnące znaczenie cyrkularności uwagę badaczy i praktyków rozwoju lokalnego i regionalnego zajmują w ostatnich latach kwestie związane ze społeczną świadomością i praktyką cyrkularności (Hobson, 2020; Unia Europejska, 2020; Rogers i in., 2021; Bernatowicz i in., 2022; Ortega Alvarado i in., 2023). Szczególnie ze względu na konieczność odpowiadania władz samorządowych na potrzeby wspólnoty samorządowej związane z jakością życia należy zadać pytania o perspektywę mieszkańców w zakresie gospodarowania zasobami (Kotarski, 2018; Obersteg i in., 2019).

Artykuł osadzony jest w literaturze poświęconej gospodarce cyrkularnej oraz jej nurtowi skupionemu na cyrkularności jednostek samorządu terytorialnego (Williams, 2021; Friant i in., 2023). Na podstawie literatury polskiej z zakresu gospodarki komunalnej oraz przestrzennej możemy sformułować postulat prowadzenia przez jednostki samorządu terytorialnego cyrkularnej gospodarki komunalnej. Liczni autorzy postulują bowiem, by racjonalizować zarządzanie infrastrukturą i usługami komunalnymi w celu poprawy gospodarowania zasobami oraz jakości życia mieszkańców (Regulski, 1980; Ratajczak, 1999; Zarzycki, 2001; Grzymała, 2010; Stachowicz, 2012; Świdzińska, 2021; Janik, 2022).

Opracowanie opiera się wobec tego na dorobku polskiej i zagranicznej literatury naukowej z zakresu gospodarki cyrkularnej, komunalnej i przestrzennej. Te trzy wymiary teoretyczne łączą się i materializują w formie polityk, praktyk oraz przestrzeni. Artykuł prezentuje studium przypadku Warszawy w trzech skalach cyrkularności: polityk miejskich, praktyk mieszkańców i przestrzeni miasta. Zamknięcie obiegu energii i materii na poziomie jednostki terytorialnej wymaga synergii tych trzech systemów.

Kontekstem dla zrealizowanego badania empirycznego jest analiza strategii rozwoju miasta, a także towarzyszących tej strategii programów wykonawczych oraz miejskich polityk publicznych. Warszawa nie posiada dokumentów w zakresie energetyki ani gospodarowania odpadami. Niemniej jednak w dokumentach programujących diagnozują różnorodne aspekty związane z cyrkularnością miasta stołecznego, w tym praktyki cyrkularne, których realizacja jest rekomendowana przez władze publiczne.

Przedstawione tu badanie empiryczne ma charakter eksploracyjny. Jego celem jest poznanie praktyk cyrkularnych (*circular practices*, *circularity practices*, *CE practices*) podejmowanych przez młode osoby zamieszkujące Warszawę. Z tego względu przeprowadziłam wywiady indywidualne z osobami reprezentującymi pokolenie Y (milenialsów) i generację Z.

Cyrkularność jednostek samorządu terytorialnego – rys teoretyczny

Gospodarka cyrkularna stanowi, obok społeczeństwa żyjącego w dobrobycie i zdrowej biosferze, warunek *sine qua non* osiągnięcia zrównoważonego rozwoju (Hartley i in., 2023). Dążenie do wdrażania zasad gospodarki cyrkularnej jest dla miast szansą na osiągnięcie dobrobytu, który realizuje cele gospodarcze, społeczne i ekologiczne – zgodnie z Agendą 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju (Komisja Europejska, 2019). Jest to możliwe w drodze opracowania innowacyjnych rozwiązań miejskich, które skutkują zarówno dbałością o środowisko naturalne, ograniczeniem konsumpcji, digitalizacją, jak i dobrobytem ekonomicznym oraz społecznym mieszkańców danego obszaru (D'Amico i in., 2021).

Pojęcie *circular economy* zostało użyte po raz pierwszy w 1990 r. (Pearce, Turner, 1990), a do literatury polskiej wprowadzono je już trzy lata później (Fiedor, 1993). Gospodarkę cyrkularną¹ definiuje się jako regeneracyjny system gospodarczy, w którym wykorzystanie surowców i wielkość odpadów, emisje i utraty energii są minimalizowane dzięki zwężaniu, spowalnianiu i zamykaniu obiegu materiałów i energii (Geissdoerfer i in., 2017). Zwężanie obiegu polega na ograniczeniu zapotrzebowania na nowe materiały, a spowolnienie – na wydłużeniu żywotności materiału lub produktu, czyli tzw. cyklu życia. Zamykanie obiegu zakłada przekształcenie odpadu w surowiec i jego przygotowanie do ponownego użycia. Najlepiej znanym przykładem procesu zamykającego obieg jest recykling. Jest to jednak proces bardzo kapitało- i energochłonny, dlatego priorytetem stają się (1) ograniczenie zapotrzebowania na nowe materiały i produkty oraz (2) używanie tego, co jest, tak długo, jak się da (Bocken i in., 2016).

Gospodarka cyrkularna przeciwstawiana jest koncepcji gospodarki liniowej, czyli niezrównoważonego systemu gospodarczego, który obecnie dominuje na świecie (Bolger, Doyon, 2019). Gospodarka liniowa zakłada produkcję oraz konsumpcję w systemie zwanym potocznie „weź–użyj–wyrzuć” (*take–make–waste*), co prowadzi do zwiększania się antropogenicznego wpływu na środowisko, zakłócania funkcjonowania usług ekosystemowych, wyczerpywania się zasobów

¹ W języku polskim używa się dwóch tłumaczeń tego pojęcia – „gospodarka o obiegu zamkniętym (GOZ)” lub „gospodarka cyrkularna (GC)” – jako tożsamych. W artykule posługuję się określeniem „gospodarka cyrkularna”.

naturalnych, a także negatywnie wpływa na warunki życia człowieka, powodując nierówności społeczne (Geissdoerfer i in., 2017; Thiriet i in., 2020).

Gospodarkę cyrkularną, rozumianą jako obieg energii i materiałów, można odnosić do różnych skali przestrzennych, np. do operacji lokalnej firmy, spółki Skarbu Państwa czy globalnej korporacji. Natomiast coraz bardziej widocznym w literaturze przedmiotu zagadnieniem jest zarządzanie gospodarką energetyczno-materiałową na poziomie jednostek samorządu terytorialnego. Wzrastające znaczenie cyrkularnego rozwoju miast, gmin i regionów podyktowane jest kilkoma czynnikami.

Po pierwsze, wpływem miast na środowisko na poziomie globalnym, na co zwracają uwagę liczne organizacje międzynarodowe: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, Unia Europejska czy Bank Światowy. Miasta zajmują zaledwie 3% powierzchni Ziemi, lecz odpowiadają za blisko 80% zużycia energii i ponad 75% emisji gazów cieplarnianych. Przy zachowaniu aktualnych trendów w zakresie stylu życia światowa konsumpcja do 2050 r. będzie tak duża, że aby ją zaspokoić, potrzebne będą zasoby naturalne prawie trzech planet. Ilość odpadów wytwarzanych rocznie wzrośnie do tego czasu o 70%, a zużycie materiałów (m.in. metali i minerałów, biomasy, paliw kopalnych) się podwoi (Kaza i in., 2018; OECD, 2019; United Nations, 2023). Pozyskiwanie i przetwarzanie materiałów, paliw i żywności odpowiada za 90% utraty bioróżnorodności oraz deficyt wody (Unia Europejska, 2021). To właśnie od transformacji sposobów gospodarowania zasobami w miastach zależy przeciwdziałanie tym negatywnym procesom.

Po drugie, jakkolwiek postępująca urbanizacja tworzy znaczne wyzwania środowiskowe, społeczne, ekonomiczne i technologiczne dla prowadzenia rozwoju cyrkularnego, to miasta dysponują zasobami, które mogą być wykorzystywane do realizacji tego celu (Williams, 2021). W szczególności koncentracja kapitału (m.in. ludzkiego, finansowego i społecznego) jest bardzo wysoka, co daje szansę na skuteczne odwrócenie aktualnych trendów w produkcji oraz konsumpcji (D'Amico i in., 2021).

Po trzecie, kwestia osiągnięcia cyrkularności przez gminy, miasta czy regiony jest ważna ze względu na społeczne cele działalności władz samorządowych, tj. zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty samorządowej (osób zamieszkujących daną jednostkę) w taki sposób, aby zapewnić im wysoką jakość życia. Jest więc to cel społeczny, a nie *stricte* ekonomiczny (w znaczeniu generowania zysku finansowego). Władze samorządowe zarządzają gospodarką komunalną, infrastrukturą i usługami, a nie np. wydobywaniem surowców czy przetwórstwem przemysłowym (Schafran i in., 2018).

Na terenie jednostek samorządowych współwystępują różnorodne sektory gospodarcze, style życia i praktyki, potrzeby i preferencje (Williams, 2021; Kazepov i in., 2024). Istotne znaczenie dla tego zjawiska ma wymiar przestrzenny gmin, miast i regionów. Jednostki te są fizycznymi twórcami w określonej przestrzeni, zbiorem nieruchomości – gruntów i budynków. Ta wspólna przestrzeń absorbuje negatywne efekty zewnętrzne (tj. ponosi nierekompensowane koszty) działalności podmiotów gospodarczych i indywidualistycznych wyborów jednostek (Knox, Pinch, 2010), dlatego z perspektywy praktyki pomocne jest wydzielenie z szerokiego modelu gospodarki cyrkularnej podejścia skupionego na potrzebach i organizacji jednostek terytorialnych, szczególnie miast. Nurt ten określa się jako ukierunkowany na *circular cities* – miasta cyrkularne (Friant i in., 2023).

W polskiej literaturze naukowej idea cyrkularności miast, a precyzyjnej: cyrkularnej gospodarki komunalnej, rozumianej jako racjonalne zarządzanie obiegiem energii i materii na poziomie jednostek terytorialnych, nie jest niczym nowym. Już ponad 20 lat temu zwracano uwagę na to, że w pogoni za wzrostem gospodarczym zatracono główny cel, jakiemu ten wzrost ma służyć, tj. poprawę jakości życia, którą definiowano z kolei jako umożliwienie i ułatwienie zaspokajania podstawowych potrzeb człowieka (*basic human needs*) oraz korzystania przezeń z podstawowych praw, m.in. prawa do mieszkania, prawa do czystej wody lub prawa do czystego powietrza (Zarzycki, 2001).

Wśród dziedzin, które się łączą i przekładają na optymalny rozwój danej jednostki, wymienia się: budownictwo, energetykę, gospodarkę wodą i odpadami, transport, żywność, a także jakość środowiska naturalnego (Regulski, 1980; Zarzycki, 2001; Janik, 2022). Dziedziny te, poszerzone o aspekt informacji i komunikacji, są także wskazywane we współczesnym piśmiennictwie na temat miast cyrkularnych (Circular Cities and Regions Initiative, 2022). Cyrkularna gospodarka komunalna zakłada kompleksową ewaluację tych wszystkich dziedzin w celu zrównoważonego rozwoju społecznego, przestrzennego i gospodarczego miasta.

Regiony miejskie są uważane za najbardziej odpowiednią skalę do implementacji zasad gospodarki cyrkularnej (Obersteg i in., 2019), dlatego polityki cyrkularne wdrażane są w wielu *city-regions* na świecie, m.in. w Amsterdamie, Paryżu (Williams, 2021), Gandawie, Glasgow, Kopenhadze, Porto, Turynie, Vancouver (Friant i in., 2023). Na tym tle wyłaniającym się kierunkiem badań są analizy praktyk cyrkularnych, w szczególności mieszkańców miast. Punkt wyjścia stanowi obserwacja, że w badaniach gospodarki cyrkularnej konieczne jest uwzględnienie nie tylko wymiaru teoretycznego czy prawno-instytucjonalnego, lecz także społecznego i przestrzennego, na gruncie badań empirycznych w kontekście lokalnym (Hobson, 2020; Rogers i in., 2021; Bernatowicz i in., 2022; Ortega Alvarado i in., 2023).

Ze względu na otwartość młodszych generacji na nowe zjawiska, relatywnie proekologiczne postawy i kulturotwórcze cechy tych grup – na co zwracały uwagę m.in. Joanna Nieżurawska i Anna Dziadkiewicz (2017) – w niniejszym artykule zaproponowałam empiryczne przyjrzenie się młodym grupom obywateli i ich praktykom cyrkularnym. Niezbędnym kontekstem badania empirycznego jest analiza strategii, programów wykonawczych oraz miejskich polityk publicznych Warszawy w celu zdiagnozowania aspektów związanych z cyrkularnością miasta stołecznego.

Kontekst badania – analiza strategii i miejskich polityk publicznych m.st. Warszawy

Najważniejszy dokument programujący rozwój stolicy, tzn. Strategia rozwoju miasta #Warszawa2030, tylko raz bezpośrednio odwołuje się do idei obiegu zamkniętego – choć sam określa szereg celów związanych z wdrażaniem działań cyrkularnych w lokalnym systemie zaspokajania zbiorowych potrzeb. Cele powiązane z cyrkularną gospodarką komunalną stolicy to m.in.:

- upowszechnianie odnawialnych źródeł energii oraz rozwiązań efektywnych energetycznie;
- uwzględnienie w planowaniu przestrzennym jakościowych wymogów przyszłej zabudowy mieszkaniowej;
- budownictwo ukierunkowane na racjonalne gospodarowanie zasobami;
- wspieranie budownictwa społecznego oraz rynku mieszkań na długotrwały i bezpieczny wynajem (który jest formą współdzielenia zasobów);
- wielofunkcyjność infrastruktury, która będzie rozwijana w ramach poszerzenia dostępności podstawowych usług;
- ochrona gruntów i wód przed zanieczyszczeniem i degradacją;
- polepszenie kondycji systemu przyrodniczego;
- zwiększona efektywność gospodarki odpadami, zgodnie z ideą gospodarki o obiegu zamkniętym;
- doskonalenie transportu zbiorowego, przede wszystkim szynowego;
- upowszechnianie rozwiązań w zakresie mobilności współdzielonej;
- spójny system transportu rowerowego oraz ciągów pieszych;
- rozwiązania ograniczające możliwość poruszania się samochodami w strefie śródmiejskiej i w innych obszarach o wysokim poziomie zanieczyszczenia powietrza (Urząd m.st. Warszawy, 2018).

Najszerzej cyrkularność została omówiona w Polityce rozwoju gospodarczego m.st. Warszawy, która wskazuje, że konieczność oszczędzania zasobów jest jednym z uniwersalnych (globalnych) uwarunkowań rozwoju gospodarczego stolicy. Dokument zakłada także, iż rosnące oczekiwania warszawianek i warszawiaków „wymuszają zmiany w sposobie funkcjonowania miasta” (Urząd m.st. Warszawy, 2024, s. 13), m.in. w zakresie zagospodarowania przestrzennego, transportu i usług komunalnych. Ponadto przewiduje się tworzenie laboratoriów, showroomów dla nowych technologii, kampusów innowacji oraz centrów gospodarki cyrkularnej (Urząd m.st. Warszawy, 2024).

Prace nad nowym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUiKZP) m.st. Warszawy zostały wstrzymane w związku z nowelizacją ustawy o planowaniu przestrzennym w lipcu 2023 r. Dotychczasowe studium zachowuje moc nie dłużej niż do 31 grudnia 2025 r. Od 2026 r. rolę studium przejmą strategia rozwoju gminy oraz plan ogólny gminy – wobec tego trwają prace nad przygotowaniem planu ogólnego zgodnie z aktualnymi wytycznymi (Urząd m.st. Warszawy, 2023).

Tabela 1 zawiera zestawienie warszawskich polityk, programów i planów w dziedzinach cyrkularnej gospodarki komunalnej. Zostało ono sporządzone na podstawie danych dostępnych w warszawskim Biuletynie Informacji Publicznej. Uwzględnia wybrane dokumenty o charakterze podrzędnym wobec strategii #Warszawa2030, pogrupowane według typologii dziedzin cyrkularnej gospodarki komunalnej. Jak widać w tabeli, Warszawa nie posiada dedykowanych dokumentów w zakresie energetyki ani gospodarowania odpadami.

Tab. 1. Zestawienie polityk, programów i planów w dziedzinach cyrkularnej gospodarki komunalnej w Warszawie

Dziedzina cyrkularnej gospodarki komunalnej	Polityki, programy i plany m.st. Warszawy zawierające rozwiązania z danej dziedziny (wybór)
Energetyka	Brak
Budownictwo	• Polityka mieszkaniowa – Mieszkania2030 • Wieloletni program gospodarowania mieszkaniowym zasobem m.st. Warszawy na lata 2021–2025, w tym Program mieszkaniowy m.st. Warszawy • Zintegrowany Program Rewitalizacji m.st. Warszawy do 2022 r. • Warszawski Standard Zielonego Budynku
Gospodarka wodą	• Polityka rozwoju systemu wodociągowo-kanalizacyjnego w m.st. Warszawie do 2025 r. • Wieloletni Plan Rozwoju i Modernizacji Urządzeń Wodociągowych i Urządzeń Kanalizacyjnych Miejskiego Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji w m.st. Warszawie SA na lata 2022–2030 dotyczący m.st. Warszawy, gmin: Michałowice, Nieporęt, Raszyn, Serock, Wieliszew, oraz miast Piastów i Pruszków
Gospodarka odpadami	Brak
Transport	• Strategia zrównoważonego rozwoju systemu transportowego Warszawy do 2015 r. i na lata kolejne, w tym Zrównoważony Plan Rozwoju Transportu Publicznego Warszawy • Plan zrównoważonego rozwoju transportu zbiorowego dla m.st. Warszawy z uwzględnieniem publicznego transportu zbiorowego organizowanego na podstawie porozumień z gminami sąsiadującymi • Plan Zrównoważonej Mobilności Miejskiej dla metropolii warszawskiej
Żywność	• Polityka żywnościowa m.st. Warszawy (w trakcie tworzenia)
Informacja i komunikacja	• Polityka cyfrowej transformacji m.st. Warszawy
Środowisko naturalne	• Miejski plan adaptacji. Strategia adaptacji do zmian klimatu dla m.st. Warszawy do roku 2030 z perspektywą do roku 2050 • Program ochrony środowiska dla m.st. Warszawy na lata 2021–2024, w tym standardy kształtowania zieleni • Program ochrony środowiska przed hałasem dla m.st. Warszawy

Źródło: opracowanie własne na podstawie Regulski, 1980; Zarzycki, 2001; Janik, 2022; bip.warszawa.pl.

Gospodarka cyrkularna jest wspomniana także w następujących programach wykonawczych do strategii #Warszawa2030:

- Program generujemy innowacje na lata 2021–2025;
- Program ochrony środowiska dla m.st. Warszawy na lata 2021–2024;
- Program przyciągamy talenty i liderów na lata 2021–2025;
- Program wspólnota na lata 2021–2025.

Programy dotyczące innowacji oraz talentów i liderów wymieniają „zieloną gospodarkę komunalną, w tym gospodarkę cyrkularną oraz ekonomię współdzielenia”, jako jeden z pięciu najbardziej rozwojowych obszarów doskonałości gospodarczej dla Warszawy w perspektywie czasowej do 2040 r. Jak wskazano, to ten obszar decyduje o jakości życia mieszkańców, na co składają się m.in. mobilność, produkcja, konsumpcja i dystrybucja żywności, konsumpcja innych dóbr oraz wykorzystanie energii w gospodarstwach domowych. Wśród przejawów upowszechniania się rozwoju cyrkularnego wymienia się:

- bazowanie na zasobach lokalnych (żywnościowych, energetycznych);
- stosowanie surowców odnawialnych;
- produkcję w cyklu zamkniętym;
- wielofunkcyjne wykorzystanie przestrzeni;

- zmianę wzorców konsumpcji i stylu życia wpływających na codzienne decyzje mieszkańców miast (Biuro Rozwoju Gospodarczego Urzędu m.st. Warszawy, 2021).

Program ochrony środowiska mówi o ograniczeniu ilości wytwarzanych odpadów i dążeniu do „miejskiego metabolizmu o obiegu zamkniętym” oraz przyjęciu „polityki *circular economy*”. W programie dotyczącym wspólnoty wskazuje się na konieczność umożliwienia wymiany i współdziałania zasobów oraz zwraca uwagę na to, że tego typu wspólnotowe działania potrzebują miejsc, w których mogą się rozwijać: „Nawiązywanie kontaktów z innymi, budowanie relacji lokalnych, podejmowanie aktywności czy współpracy odbywa się w konkretnych przestrzeniach, które mogą sprzyjać działaniu lub stanowić dla niego barierę” (Urząd m.st. Warszawy, 2021, s. 17).

Wprawdzie zakończyły się prace nad Zieloną wizją Warszawy, nie jest to jednak dokument wiążący prawnie w rozumieniu ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Niemniej fakt, że dokument ten obejmuje takie dziedziny, jak energetyka, budownictwo, zarządzanie wodą, środowisko naturalne, gospodarka odpadami, transport, należy ocenić pozytywnie z punktu widzenia rozwoju cyrkularnego obszaru, szczególnie jeśli zostaną one objęte skoordynowanymi działaniami, w tym analizą i ewaluacją. Implementacja celów strategicznych Zielonej wizji przyczyniłaby się do wzrostu cyrkularności miasta.

Badanie praktyk cyrkularnych młodych mieszkańców Warszawy

Wobec zdiagnozowanego braku dedykowanych dokumentów planujących cyrkularny rozwój miasta w zakresie gospodarowania energią czy materiałami zdecydowałam o przeprowadzeniu badania eksploracyjnego, które może się okazać pomocne w projektowaniu polityk w tych dziedzinach. Badanie to miało odpowiedzieć na następujące pytania:

- Jak praktyki cyrkularne są realizowane w życiu prywatnym młodych mieszkańców?
- W jakich przestrzeniach młodzi mieszkańcy podejmują te praktyki?

Badanie zostało przeprowadzone metodą pogłębionego wywiadu indywidualnego. Respondentów dobrano w sposób celowy tak, aby wszyscy byli (1) mieszkańcami Warszawy i (2) budynków wielorodzinnych oraz (3) reprezentowali młodsze pokolenia (tj. generację Y lub Z). Pierwsze dwa czynniki miały zapewnić przydatność wyników badania na obszarach o w pełni wykształconej, zwartej strukturze funkcjonalno-przestrzennej.

Trzeci czynnik – wiek respondentów – był podyktowany obserwacją rosnącego znaczenia politycznego tej grupy społecznej w Warszawie, wręcz zaczynu formułowania się ruchu społeczno-politycznego (Herbut, 1998). Domniemaniem było (i pozostaje) to, że z biegiem czasu ta grupa będzie się przeobrażać w ukształtowaną zbiorowość prowadzącą celowe działania zmierzające do wprowadzenia zmian o charakterze strukturalnym. Mimo małej próby badania wskazuję na potencjalnie istotną moc oddziaływania badanej grupy, m.in. ze względu na jej rosnące zaangażowanie polityczne i społeczne. Tezę tę potwierdziły wyniki polskich wyborów parlamentarnych z roku 2023. Według danych Ipsos (Pawłowska, Korzeniowska, 2023) frekwencja osób w przedziale wiekowym 18–29 lat wyniosła 69,9% (w wyborach parlamentarnych z 2019 r. było to 46,6%), natomiast w przedziale wiekowym 30–39 lat – 72,9% (w 2019 r. było to 60,3%). Świadczy to o rosnącym znaczeniu politycznym młodszej grupy mieszkańców oraz trafnej prognozie, będącej podstawą założeń przy projektowaniu badania w 2021 r.

W badaniu wzięło udział 14 osób – 8 kobiet i 6 mężczyzn. Sześcioro respondentów było przedstawicielami generacji Y, tzw. milenialsów (1987–1997), a ośmioro – przedstawicielami generacji Z (1998–1999). Dwanaścioro respondentów miało wykształcenie wyższe (przynajmniej na poziomie licencjatu), a dwoje – wykształcenie średnie. Badani zamieszkiwali następujące dzielnice Warszawy: Bemowo, Bielany, Pragę Południe, Śródmieście, Ursynów, Wolę i Żoliborz. Wywiady odbyły się między listopadem 2021 a styczniem 2022 r. w formie stacjonarnej lub zdalnej. Długość rozmowy oscylowała w granicach 20–60 minut. W celu analizy zastosowano jakościową analizę treści z wykorzystaniem programu MaxQDA.

Jakkolwiek tego rodzaju badanie jakościowe z założenia jest niereprezentatywne, może stanowić wkład w rozpoznanie, w jaki sposób myślą i jakimi kategoriami posługują się młodzi mieszkańcy Warszawy, odnosząc się do problematyki cyrkularności. Co za tym idzie, może się stać punktem wyjścia do dalszych inicjatyw badawczych. Dlatego kolejny podrozdział przedstawia interpretację

uzyskanych wyników i obejmuje indukcyjnie skonstruowane hipotezy, których weryfikacja wymagałaby jednak badań na reprezentatywnej próbie mieszkańców. Ze względu na jakościowy charakter badania, w tym sposób analizy danych, wyniki zaprezentowane w kolejnej części mają postać zrekonstruowanych wzorców praktyk, a nie częstotliwości udzielanych odpowiedzi.

Wyniki badania: warszawskie przestrzenie cyrkularności

Zrealizowane wywiady obejmowały problematykę konkretnych, stosowanych przez badanych praktyk cyrkularnych w takich przestrzeniach, jak zabudowa mieszkaniowa, infrastruktura gospodarki odpadami i usług cyrkularnych, system transportowy, sfery gospodarowania żywnością oraz przestrzeni wirtualnej. Ogółem wyniki badania pokazują, że mimo słabej znajomości pojęcia gospodarki cyrkularnej młodzi mieszkańcy Warszawy podejmują liczne praktyki cyrkularne.

Przestrzenie usług cyrkularnych

Jedną z najważniejszych praktyk cyrkularnych stosowanych przez respondentów było zapobieganie powstawaniu odpadów poprzez długotrwałe używanie przedmiotów. Na potrzeby badania do sposobów wydłużenia cyklu życia produktów zaliczono: (1) naprawy; (2) zakup i sprzedaż przedmiotów używanych; (3) nieodpłatną wymianę. Sposoby te umożliwiają wydłużenie cyklu życia produktu i jego ponowne użycie.

Doświadczenia z obiegiem tekstyliów pojawiły się w wypowiedziach wszystkich respondentów. Najczęstsze przykłady zakupu przedmiotów używanych obejmowały ubrania nabywane w sklepach typu *second-hand* (używano też nazw: lumpeksy, ciucholandy). Dwoje badanych wskazywało, że zakup używanych ubrań jest szczególnie interesujący w segmencie odzieży specjalistycznej. Respondenci jednomyślnie określili, że używane przedmioty, które zakupili, spełniają ich oczekiwania.

Elektronika była naprawiana zdecydowanie najczęściej. Jakość usług naprawczych została jednogłośnie oceniona pozytywnie. Wskazano także na jeden przypadek nabycia przedmiotu używanego, który po zakupieniu się zepsuł, lecz oddano go do skutecznej naprawy w ramach gwarancji. Przytoczony przykład jest ważny w kontekście zrównywania postrzegalnej wartości i pewności przedmiotów nowych oraz używanych.

Zdecydowana większość respondentów miała doświadczenia z nieodpłatną wymianą przedmiotów, jakkolwiek sytuacje te, raczej o charakterze sporadycznym, dotyczyły przede wszystkim kręgu znajomych lub rodziny. Wymieniano się głównie ubraniami, książkami, wyposażeniem mieszkań oraz akcesoriami dla zwierząt. Przedmioty te również spełniały oczekiwania respondentów.

Wśród aspektów przestrzennych poruszanych w przeprowadzonych wywiadach znajdowały się zagadnienia związane z lokalizacjami punktów usługowych i sklepów z używanymi przedmiotami. Wskazywano także na przestrzeń platform internetowych oraz mieszkań jako miejsc wspierających wydłużanie cyklu życia produktów. Dostępność punktów usługowych zajmujących się naprawami (m.in. ubrań, butów, skóry, zegarków, parasoli, elektroniki, sprzętu audio, rowerów, samochodów) generalnie respondenci ocenili jako dobrą i wystarczającą. Wskazywali też oni na możliwość wyszukania takich punktów w internecie, jeżeli istniałaby potrzeba. Pojedyncze osoby zauważały, że niektórych wyspecjalizowanych punktów napraw jest coraz mniej. W zakupach przedmiotów używanych istotną rolę odgrywają aplikacje mobilne (np. Vinted) i serwisy internetowe (np. OLX, Allegro), wspomniane przez znaczną część badanych.

W sposobach korzystania z usług cyrkularnych widoczne są różnice między obiegiem nieformalnym (np. w kręgu rodziny, znajomych) a tym bardziej sformalizowanym (np. poprzez aplikacje, grupy i serwisy internetowe). Dla osób, które nie mają rozwiniętych sieci relacji społecznych, szczególnie istotne będą działania otwarte i publicznie dostępne, jakkolwiek bardziej sformalizowane. Mogą być to projekty (np. mapa rzemieślników), wydarzenia (np. wyprzedaże garażowe, kawiarenki naprawcze), miejsca (np. Współdzielnik), które władze publiczne mogą wspierać choćby w ramach polityki lokalowej miasta czy programów grantowych.

Zabudowa mieszkaniowa

Główną praktyką cyrkularną stosowaną przez respondentów była oszczędność. Na podstawie własnej samooceny większość zadeklarowała, że z biegiem lat doszło u nich do zmian w sposobie korzystania z prądu, ogrzewania czy wody – polegającej na zmniejszeniu ilości zużywanych zasobów. Pozostałe osoby nie dokonały samooceny ze względu na brak dostępu do danych liczbowych.

Respondenci wskazywali, że zmniejszanie ilości wykorzystywanych zasobów wiąże się ze zmianami przyzwyczajeń (np. namysłem nad funkcjonowaniem ogrzewania; rezygnacją z pewnych przyjemności). Jako punkt zwrotny zmian wspominali m.in. moment zamieszkania poza domem rodzinnym, chęć życia w sposób sprzyjający środowisku naturalnemu oraz wpływ bliskich osób.

Osoby wynajmujące mieszkania zauważały, że nie mają wiedzy o faktycznej wysokości opłat za prąd, ogrzewanie, wodę i gaz, ponieważ ich koszty są zryczałtowane, tzn. co miesiąc płacą ustaloną odgórnie przez właściciela kwotę, bez znajomości faktycznych rozliczeń czy zużycia. To powodowało, że respondenci – w okresie obowiązywania konkretnej umowy najmu – nie odczuwali zmian w wysokości cen. Nie wiedzieli też, ile zasobów realnie zużywają. W efekcie nie byli w stanie połączyć tych dwóch mierników. Przykładowo nie mogli stwierdzić, czy dzięki mniejszemu zużyciu prądu lub wody generują niższe koszty, czy może ze względu na podwyżki cen nawet to ograniczone zużycie nie przekłada się w praktyce na niższe opłaty.

Należy też wskazać, że już w czasie prowadzenia badania w jednym z wywiadów pojawiło się słowo „inflacja” [Osoba 4], a w kilku innych wypowiedziach respondenci zwracali uwagę na wzrost cen – szczególnie prądu – i wyrażali zmartwienie z tym strach. Akcentowano, że w latach poprzednich opłaty były znacznie niższe, a już w okresie badania stanowiły poważne obciążenie finansowe.

Wśród aspektów przestrzennych poruszanych w przeprowadzonych wywiadach znajdowały się zagadnienia związane z utrzymaniem czystości, infrastrukturą oraz konstrukcją budynku, która wpływała na zużycie omawianych zasobów. Wszyscy respondenci mieszkali w budynkach wielorodzinnych. Większość nie potrafiła określić, czy budynek był ocieplony lub remontowany, co wynikało m.in. z krótkiego okresu zamieszkiwania w danym miejscu. Badani odnosili się do satysfakcjonującej jakości bieżącego utrzymania, np. wykonywania drobnych prac remontowych czy zadowalającej czystości części wspólnych.

Wszyscy respondenci mieli dostęp do podstawowej infrastruktury (definiowanej w badaniu jako prąd, ogrzewanie, system wodno-kanalizacyjny). W dwóch lokalizacjach nie było dostępu do gazu. Troje badanych zgłaszało okresowe przerwy w dostawie wody, a kolejna trójka – w dostawach prądu. W rozumieniu respondentów innym przykładem podstawowej infrastruktury był także dostęp do internetu. Jedyne zastosowanie nowoczesnych technologii w budynku dotyczyło bezpieczeństwa pożarowego. Odnawialne źródła energii, wymieniane w strategii #Warszawa2030, nie były zainstalowane w żadnym badanym przypadku.

Co do zasady, w przeciwieństwie do mieszkańców domów jednorodzinnych, właściciele – a tym bardziej najemcy – mieszkań nie dysponują samodzielnym prawem do kształtowania rozwiązań infrastrukturalnych w budynku. Działania w tym zakresie wymagają współpracy społeczności (np. wspólnoty). W doświadczeniach respondentów nawiązania do aktywności sąsiedzkiej pojawiły się zaledwie trzykrotnie. W pierwszej wypowiedzi była to sytuacja niezrealizowanego projektu – kompostownika, który został wspomniany w kontekście pytania o nowoczesne rozwiązania w budynku. W dwóch pozostałych wypowiedziach osoby chciały nawiązać do planowanych lub istniejących osiedlowych rozwiązań infrastrukturalnych, jednak nie znały ich szczegółów.

Jak wspomniałam, najem mieszkań jest formą współdzielenia zasobów. W przeprowadzonych wywiadach można dostrzec wpływ wynajmu mieszkań (albo pokoi) na różne aspekty związane z cyrkularnością, tj. wiedzą na temat funkcjonowania budynku lub osiedla, świadomością co do ilości i ceny zużywanych zasobów lub więzi ze społecznością sąsiedzką.

Infrastruktura służąca gospodarowaniu odpadami

Dominującą praktyką cyrkularną stosowaną przez respondentów była segregacja odpadów, zgodnie z obowiązującymi normami prawnymi. Tylko jeden badany zadeklarował, że nie robi tego ze względu na to, iż zasady segregacji są zbyt skomplikowane oraz nie jest dla niego jasne, jakie faktyczne korzyści to przynosi.

Ponad połowa respondentów deklarowała, że zasady segregacji są dla nich zrozumiałe, a sama segregacja zależy od dobrej woli mieszkańców i tego, czy dokonują wyboru, by te zasady lekceważyć. Pozostała część osób wskazywała na towarzyszące im wątpliwości. Niepewność wzbudzały opakowania składające się z różnych materiałów (np. papieru i folii), kartony po soku lub mleku, powlekany papier, różne rodzaje szkła czy ceramiki, bioodpady oraz tekstylia.

W sprawie opłat za wywóz śmieci opinie były neutralne – w przeciwieństwie do opłat za prąd, ogrzewanie czy wodę nie uznawano ich za wysokie. Według respondentów opłaty za wywóz śmieci albo pozostawały na odpowiednim poziomie, albo powinny być kilkukrotnie wyższe w sytuacjach braku lub nieodpowiedniej segregacji.

Wśród postulatów respondentów dotyczących systemu segregacji odpadów należy wymienić:

- konieczność lepszego projektowania i oznaczania opakowań;
- potrzebę wprowadzenia Rozszerzonej Odpowiedzialności Producentów i systemu kaucyjnego;
- potrzebę dalszych działań edukacyjnych, w tym bezpośrednich spotkań z mieszkańcami;
- zwiększenie opłat w przypadku braku lub nieodpowiedniej segregacji.

Do aspektów przestrzennych poruszanych w przeprowadzonych wywiadach odnosiły się zagadnienia dotyczące przechowywania odpadów w mieszkaniu oraz użytkowania wiat („altanek”) śmietnikowych. Wspominano także widoczność działań edukacyjnych miasta w metrze, na autobusach i w internecie. Trudności związane z przechowywaniem odpadów obejmowały małą powierzchnię mieszkań i brak wygodnego rozwiązania do przechowywania bioodpadów. Ponad połowa respondentów miała pozytywną opinię na temat jakości gospodarowania odpadami. Część osób wskazywała, że nie ma z tym problemów – śmietniki są zadbane: oświetlone, wystarczająco często opróżniane, klarownie opisane i oznaczone kolorem frakcji. Stan infrastruktury wobec tego nie utrudniał pożądanej praktyki, tj. segregacji odpadów.

System transportowy i miejsca związane z obrotem żywnością

Na potrzeby badania do pozostałych praktyk wspierających cyrkularny rozwój miasta zaliczone zostały działania zapobiegające powstawaniu odpadów i zanieczyszczeń związane przede wszystkim z transportem oraz żywnością. Cyrkularna praktyka zapobiegania powstawaniu odpadów i zanieczyszczeń przejawiała się w różnych formach ograniczania spożywania mięsa i produktów odzwierzęcych, korzystania z przedmiotów wielorazowego użytku, korzystania z komunikacji miejskiej, form lekkiej mobilności lub własnych nóg czy dokonywania proekologicznych wyborów konsumenckich.

Wśród aspektów przestrzennych poruszanych w przeprowadzonych wywiadach znajdowały się zagadnienia związane z supermarketami, przemysłem gastronomicznym, bazarami i halami targowymi oraz okazyjnie – ogródkami działkowymi, ogrodami społecznościowymi lub kooperatywami spożywczymi. I w tym sektorze widoczny był także wpływ nowoczesnych technologii – robienie zakupów spożywczych za pośrednictwem internetu lub aplikacji mobilnych. Kilkukrotnie wspomniano aplikacje (np. Foodsi, Too good to go) umożliwiające zapobieganie marnotrawieniu żywności poprzez łączenie użytkowników z podmiotami gastronomicznymi.

W odniesieniu do praktyk związanych z transportem wymieniano korzystanie z transportu zbiorowego i systemu rowerów miejskich Veturilo, buspasów oraz systemów wypożyczania hulajnóg czy samochodów. Większość respondentów poruszała się po mieście przede wszystkim komunikacją miejską lub pieszo. Pozostałe osoby regularnie jeździły samochodem. Jeżeli chodzi o usługi współdzielenia hulajnóg elektrycznych, opinie respondentów były podzielone. Wynajem aut na godziny nie był praktyką powszechną. Tylko jeden badany miał z nią do czynienia i wskazywał na istotne zalety tego działania (np. brak opłat za parkowanie, poruszanie się buspasem).

Niektórzy respondenci mieli sporadyczne doświadczenia z uprawą warzyw, owoców i ziół na własne potrzeby, np. na balkonie, na działce znajomych lub rodziny czy w ramach ogrodu społecznościowego. Jednakże większość osób wskazywała na związane z tym trudności – brak czasu czy fizycznej przestrzeni, a przede wszystkim brak umiejętności uprawy roślin. Mimo że wielu badanych deklarowało chęć lub próby utrzymania roślin jadalnych, w ich doświadczeniach było to w praktyce trudne. Zdolność do „utrzymania uprawianych roślin przy życiu” cieszyła się istotnym poważaniem wśród respondentów.

Cyberprzestrzeń

Przestrzeń wirtualna stanowi jedną z warszawskich przestrzeni cyrkularnych. W rozumieniu respondentów przykładem podstawowej infrastruktury była sieć telekomunikacyjna, umożliwiająca dostęp do internetu. Badane osoby wskazywały wiele aplikacji i platform internetowych, które wykorzystują do zakupu i sprzedaży przedmiotów używanych, współdzielenia pojazdów czy nabycia żywności.

Pomocne okazały się grupy działające na platformach społecznościowych czy miejska wyszukiwarka segregujna5.um.warszawa.pl, która podpowiada, gdzie wrzucić dany materiał lub przedmiot. Innym zastosowaniem internetu było wyszukiwanie lokalizacji usług cyrkularnych (np. krawieckich, napraw sprzętu audio). Korzystanie z nich pozostawało w dużym stopniu efektem wysokiego poziomu alfabetyzmu cyfrowego (*digital literacy*) badanych, czyli posiadania kompetencji w zakresie korzystania z nowoczesnych urządzeń i angażowania się w społeczności internetowe – wraz z krytyczną refleksją nad konsumowanymi treściami. Pozwalało to m.in. na porównywanie rozwiązań polskich z zagranicznymi, np. odnoszono się do państw skandynawskich.

Kompetencje te są wyjątkowo ważne ze względu na globalny proces zrównoważonej transformacji (*sustainability transition*) – zgodnej z Celami Zrównoważonego Rozwoju ONZ czy planami inwestycyjnymi Europejskiego Zielonego Ładu. W tym kontekście istotną rolę odgrywa digitalizacja. W odniesieniu do fizycznych przestrzeni zakłada się tworzenie ich wirtualnych odpowiedników (*digital twins*) służących do modelowania efektywności (społecznej, energetycznej etc.) i gotowości kryzysowej. Oczywiście generowanie tak zaawansowanych danych i analiz przestrzennych jest domeną specjalistów. Niemniej jednak alfabetyzm cyfrowy mieszkańców stanowi istotną przewagę umożliwiającą pełniejsze wykorzystanie różnorodnych szans – także finansowych – związanych z trwającą transformacją (EU Science Hub, 2022).

Podsumowanie

Celem przedstawionego badania było zidentyfikowanie wzorców dotyczących gospodarki cyrkularnej i poznanie perspektywy młodych mieszkańców Warszawy w zakresie gospodarowania zasobami. Jak wskazałam w pierwszej części artykułu, z praktycznych względów przestrzennych, społecznych i gospodarczych z szerokiego modelu gospodarki cyrkularnej wyodrębnia się podejście skupione na potrzebach i organizacji jednostek samorządu terytorialnego. Jednostki te są skonkretyzowane przestrzennie, dlatego projektowanie ich polityk publicznych musi być oparte m.in. na analizie przestrzennej praktyk społecznych. Ma to na celu lepsze odpowiadanie na potrzeby wspólnoty samorządowej związane z jakością życia.

Nieźurawska i Dziadkiewicz (2017) wskazywały na świadomość milenialsów w zakresie gospodarki cyrkularnej jako potencjalnie istotny czynnik rozwoju gospodarczego regionu. Analiza strategii, dokumentów towarzyszących i miejskich polityk publicznych m.st. Warszawy sugeruje, że władze stolicy podzielają ten pogląd, gdyż ujmują „cyrkularną gospodarkę komunalną” jako jeden z pięciu najbardziej rozwojowych obszarów doskonałości gospodarczej miasta w perspektywie najbliższych 16 lat (Biuro Rozwoju Gospodarczego Urzędu m.st. Warszawy, 2021).

Wyniki przedstawionych badań empirycznych rozwijają nurt badań praktyk cyrkularnych w wymiarze przestrzennym (Hobson, 2020; Rogers i in., 2021; Ortega Alvarado i in., 2023), pokazując perspektywę przedstawicieli milenialsów i generacji Z. Wskazują, że mimo słabej znajomości pojęcia gospodarki cyrkularnej młodzi mieszkańcy Warszawy faktycznie podejmują *praktyki cyrkularne*. Polegają one m.in. na oszczędnym korzystaniu z zasobów, obrocie przedmiotami używanymi, zapobieganiu powstawaniu odpadów i zanieczyszczeń, segregacji odpadów oraz udziale w lokalnych wydarzeniach społeczno-edukacyjnych.

W samoocenie respondentów w ostatnich latach podchodzili oni bardziej rozsądnie do zużycia zasobów i chcieliby mieć większą świadomość w tym zakresie. Ich refleksyjność przejawiała się w zmianach przyzwyczajzeń, ograniczeniu pewnych przyjemności, podejmowaniu porównań z innymi krajami, otwarciu na działania edukacyjne – także w formie umożliwienia powstania tego artykułu. Doświadczenia z obiegiem tekstyliów (m.in. zakup używanych ubrań w lumpeksach) pojawiły się w wypowiedziach wszystkich respondentów – nawet tej osoby, która jako jedyna w próbie

nie segregowała odpadów. Obieg tekstyliów stanowi jedno z najtrudniejszych wyzwań dla rozwoju cyrkularnego, a fakt, że młodzi warszawiacy podejmują praktyki cyrkularne w tym zakresie, jest ważną informacją i może stanowić element długofalowej przewagi konkurencyjnej, o której pisały Nieżurawska i Dziadkiewicz (2017).

Zauważalne były trudności związane z jakością życia i obciążeniami finansowym (*cost of living crisis*). Odczucie to jest spójne z wynikami badań reprezentatywnych, gdzie połowa Polaków za najważniejszy problem w Polsce uważa rosnące ceny, inflację i koszty życia (Eurobarometer, 2024). Odnawialne źródła energii nie były zainstalowane w żadnym badanym przypadku. W doświadczeniach respondentów nawiązania do aktywności sąsiedzkiej pojawiły się zaledwie trzykrotnie. W przeprowadzonych wywiadach można dostrzec wpływ wynajmu mieszkań (albo pokoi) na aspekty związane z cyrkularnością, tj. (1) wiedzę na temat funkcjonowania budynku lub osiedla; (2) świadomość co do ilości i ceny zużywanych zasobów; (3) więź ze społecznością sąsiedzką. Ponad połowa respondentów miała pozytywną opinię na temat jakości gospodarowania odpadami. Trudności związane z przechowywaniem tych ostatnich dotyczyły małej powierzchni mieszkań i braku wygodnego rozwiązania w kwestii bioodpadów.

W zakresie lokalizacji usług cyrkularnych (m.in. odnośnie do tekstyliów), funkcjonowania systemu transportowego czy oferty miejsc związanych z żywnością istotna okazuje się *koordynacja*, zarówno w znaczeniu koordynacji wielu polityk sektorowych (np. z zakresu gospodarowania majątkiem komunalnym, planowania transportu, bezpieczeństwa żywnościowego), koordynacji wielu podmiotów z różnych sektorów (publicznego, prywatnego, społecznego), jak i zarządzania wielofunkcyjnymi przestrzeniami.

Diagnoza potencjału gospodarczego aglomeracji warszawskiej – w optymistycznym scenariuszu rozwoju gospodarki komunalnej – wskazuje, że miasto może osiągać sukcesy w związku z „największym wyzwaniem gospodarki komunalnej, tj. zarządzaniem odpadami oraz energią” (Biuro Rozwoju Gospodarczego Urzędu m.st. Warszawy, 2021, s. 173). Może w tym pomóc wykorzystanie potencjału instytucji naukowych, sektora prywatnego oraz skalowalności rozwiązań w obrębie *aglomeracji warszawskiej*. Obecnie jednak Warszawa nie posiada dedykowanych dokumentów w zakresie energetyki ani gospodarowania odpadami.

Zrealizowane badanie pokazuje, że o praktykach cyrkularności można mówić w odniesieniu do trzech skal: (1) polityk miejskich (skala makro), które zostały przedstawione jako kontekst właściwego badania empirycznego; (2) praktyk mieszkańców (skala mikro); (3) przekształcanych przez nich przestrzeni miasta (skala mezo). Prezentowane badanie może stanowić punkt wyjścia do dalszych inicjatyw badawczych, w tym na reprezentatywnej próbie mieszkańców. Jak już wspomniałam, koncentrowało się ono na wybranej grupie respondentów: mieszkających w budynkach wielorodzinnych w Warszawie osobach z pokolenia milenialsów (Y) i generacji Z, towarzyszy mu zatem wiele ograniczeń, m.in. związanych z wielkością próby. Jednakże badanie wskazuje na konieczność i potencjał dalszych badań w zakresie cyrkularności, np. w innych grupach wiekowych, jednostkach samorządu terytorialnego, miejscach pracy i nauki czy przestrzeniach innowacji społecznych.

Zrównoważony rozwój wymaga transformacji sposobów gospodarowania zasobami w miastach. Postulat ten jest wysuwany w polskiej literaturze przynajmniej od 25 lat (Zarzycki, 2001). Aby transformacja ta była korzystna dla mieszkańców, przed władzami publicznymi pojawia się skomplikowane zadanie. Żeby mu sprostać, niezbędne są kompleksowe polityki publiczne oraz ich implementacja we współpracy z sektorami obywatelskim i prywatnym.

Bibliografia

- Bernatowicz, W., Raftowicz-Filipkiewicz, M., Ryng-Duczmal, W., Raczkowski, K., Szkudlarek, Ł., Ziętek-Fidecka, A. (2022). *Gospodarka cyrkularna w wybranych obszarach społeczno-gospodarczych województwa podkarpackiego jako kierunek zrównoważonego rozwoju regionu*. Podkarpackie Regionalne Obserwatorium Terytorialne.
- Biuro Rozwoju Gospodarczego Urzędu m.st. Warszawy (2021). *Diagnoza potencjału gospodarczego aglomeracji warszawskiej i wytypowanie obszarów doskonałości gospodarczej*.

- Bocken, N.M., de Pauw, I., Bakker, C., van der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 33(5), 308–320.
- Bolger, K., Doyon, A. (2019). Circular cities: Exploring local government strategies to facilitate a circular economy. *European Planning Studies*, 27(11), 2184–2205.
- Circular Cities and Regions Initiative (2022). *Methodology for the Implementation of a Circular Economy at the Local and Regional Scale*. Publications Office of the European Union.
- D'Amico, G., Arbolino, R., Shi, L., Yigitcanlar, T., Ioppolo, G. (2021). Digital technologies for urban metabolism efficiency: Lessons from urban agenda partnership on circular economy. *Sustainability*, 13(11), 1–23.
- EU Science Hub (2022). The twin green & digital transition: How sustainable digital technologies could enable a carbon-neutral EU by 2050, https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/twin-green-digital-transition-how-sustainable-digital-technologies-could-enable-carbon-neutral-eu-2022-06-29_en (dostęp: 20.08.2024).
- Eurobarometer (2024). *Standard Eurobarometer 101 – Spring 2024. Polska*. Directorate-General for Communication.
- Fiedor, B. (1993). Koncepcja trwałego rozwoju (sustainable development). W: *Środowiskowe bariery rozwoju gospodarczego a przemiany strukturalne w Polsce: materiały konferencyjne. Jarnołtówek koło Głucholaz, 28–30 maja 1993 / Europejskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych. Oddział Polski* (s. 73–82). Biblioteka Ekonomia i Środowisko, 9. ESEŚiZN. OP.
- Friant, M.C., Reid, K., Boesler, P., Vermeulen, W.J.V., Salomone, R. (2023). Sustainable circular cities? Analysing urban circular economy policies in Amsterdam, Glasgow, and Copenhagen. *Local Environment*, 28(10), 1331–1369.
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N., Hultink, E.J. (2017). The circular economy – a new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757–768.
- Grzymała, Z. (2010). *Restrukturyzacja sektora komunalnego w Polsce: aspekty organizacyjno-prawne i ekonomiczne*. Szkoła Główna Handlowa.
- Hartley, K., Schülzchen, S., Bakker, C.A., Kirchherr, J. (2023). A policy framework for the circular economy: Lessons from the EU. *Journal of Cleaner Production*, 412, 137176.
- Herbut, R. (1998). Interes polityczny jako kategoria politologiczna. W: A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki* (t. 1, s. 53–71). Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Hobson, K. (2020). „Small stories of closing loops”: Social circularity and the everyday circular economy. *Climatic Change*, 163, 99–116.
- Janik, M. (2022). W stronę urbanistyki gospodarki obiegu zamkniętego. *Builder*, 305(12), 30–32.
- Kaza, S., van Woerden, F., Yao, L., Bhada-Tata, P. (2018). *What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*. The World Bank.
- Kazepov, Y., Ahn, B., Cucca, R. (2024). The „European City” at the crossroads: Four analytical elements for understanding convergence and differentiation. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 115(2), 267–280.
- Knox, P., Pinch, S. (2010). Urban change and conflict. W: P. Knox, S. Pinch (red.), *Urban Social Geography. An Introduction* (s. 272–297). Pearson Education Limited.
- Komisja Europejska (2019). *Europejski Zielony Ład*, COM/2019/640.
- Kotarski, H. (2018). Polityka miejska a jakość życia mieszkańców. *Acta Politica Polonica*, 4(46), 73–81.
- Nieżurawska, J., Dziadkiewicz, A. (2017). Świadomość ekonomii cyrkularnej Pokolenia Y jako czynnik przyspieszonego rozwoju gospodarczego regionu. *Marketing i Rynek*, (10), 398–412.
- Obersteg, A., Arlati, A., Acke, A., Berruti, G., Czapiewski, K., Dąbrowski, M., Heurkens, E., Mezei, C., Palestino, M.F., Varjú, V., Wójcik, M., Knieling, J. (2019). Urban regions shifting to circular economy: Understanding challenges for new ways of governance. *Urban Planning*, 4(3), 19–31.
- OECD (2019). *Global Material Resources Outlook to 2060. Economic Drivers and Environmental Consequences*, <https://www.oecd.org/environment/global-material-resources-outlook-to-2060-9789264307452-en.htm> (dostęp: 20.08.2024).
- Ortega Alvarado, I.A., Pettersen, I.N., Berker, T. (2023). Contesting consumerism with a circular economy? *Circular Economy and Sustainability*, 3, 1623–1647.
- Pawłowska, D., Korzeniowska, K. (2023). Wybory 2023. Mobilizacja, przepływy elektoratów i nowi wyborcy, <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,30309159,wybory-2023-mobilizacja-przeplywy-elektoratow-i-nowi-wyborcy.html> (dostęp: 20.08.2024).
- Pearce, D.W., Turner, R.K. (1990). *Economics of Natural Resources and the Environment*. The Johns Hopkins University Press.
- Ratajczak, M. (1999). *Infrastruktura w gospodarce rynkowej*. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.

- Regulski, J. (1980). Gospodarka przestrzenna w miastach i lokalnych zespołach osadniczych a warunki bytowe ludności. W: A. Kukliński (red.), *Problemy gospodarki przestrzennej* (s. 357–377). Książka i Wiedza.
- Rogers, H.A., Deutz, P., Ramos, T.B. (2021). Repairing the circular economy: Public perception and participant profile of the repair economy in Hull, UK. *Resources, Conservation & Recycling*, 168, 105447.
- Schafran, A., McDonald, C., Lopez Morales, E., Akyelken, N., Acuto, M. (2018). Replacing the services sector and three-sector theory: Urbanization and control as economic sectors. *Regional Studies*, 52(12), 1708–1719.
- Stachowicz, M. (2012). *Innowacje w usługach komunalnych. Przykład województwa świętokrzyskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Świdwińska, N.K. (2021). *Rola infrastruktury w tworzeniu warunków lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego na przykładzie gmin wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Thiriet, P., Bioteau, T., Tremier, A. (2020). Optimization method to construct micro-anaerobic digesters networks for decentralized biowaste treatment in urban and peri-urban areas. *Journal of Cleaner Production*, 243, 118478.
- Unia Europejska (2020). *SHARING Stocktaking and Assessment of Typologies of Urban Circular Collaborative Economy Initiatives*. ESPON.
- Unia Europejska (2021). *Działania w obronie interesów natury – kompendium informacyjne*. Komisja Europejska.
- United Nations (2023). Goal 12: Ensure sustainable consumption and production patterns, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/> (dostęp: 20.08.2024).
- Urząd m.st. Warszawy (2018). *Strategia #Warszawa2030*, <https://um.warszawa.pl/waw/strategia/strategia-rozwoju-miasta> (dostęp: 20.08.2024).
- Urząd m.st. Warszawy (2021). *Program wspólnota*, <https://api.ngo.pl/media/get/177744> (dostęp: 20.08.2024).
- Urząd m.st. Warszawy (2023). *Nowe studium a plan ogólny*, <https://architektura.um.warszawa.pl/-/nowe-studium-a-plan-ogolny> (dostęp: 20.08.2024).
- Urząd m.st. Warszawy (2024). *Polityka rozwoju gospodarczego m.st. Warszawy*. <https://biznes.um.warszawa.pl/polityka-rozwoju-gospodarczego> (dostęp: 20.08.2024).
- Williams, J. (2021). *Circular Cities: A Revolution in Urban Sustainability*. Routledge.
- Zarzycki, R. (2001). Gospodarka komunalna – bilanse materiałowe i energetyczne. W: R. Zarzycki (red.), *Gospodarka komunalna w miastach* (s. 1–4). Polska Akademia Nauk.

Kooperatywy spożywcze w Polsce jako przykład alternatywnej spółdzielczości i pozaformalnej aktywności na poziomie lokalnym w Polsce¹

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 4(98)/2024
© Autorzy 2024

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/1509499549805

Weronika Skorupska

Uniwersytet Warszawski, Szkoła Doktorska Nauk Społecznych, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28,
00-927 Warszawa, Polska; e-mail: w.skorupska5@uw.edu.pl; ORCID 0000-0002-5631-9251

Abstrakt

Artykuł przedstawia zjawisko współczesnych kooperatyw spożywczych w Polsce, które czerpią inspirację z organizacji spółdzielczych. Kooperatywy zbadano w kontekście ich wartości spółdzielczych, celów i motywacji oraz stosunku do formalizacji jako spółdzielnie. Główną część pracy stanowią wyniki badania empirycznego, przeprowadzonego metodą CATI, którym objęto 25 kooperatyw spożywczych, działających w Polsce. Wstępna analiza ukazała, że są to inicjatywy nastawione na: wspólne pozyskiwanie trudno dostępnych produktów spożywczych, samopomoc lub pomoc innym ludziom poszukującym zdrowej żywności, chęć przeciwstawienia się współczesnemu konsumpcjonizmowi oraz kapitalizmowi, dbałość o środowisko naturalne. Kluczowa jest też dla nich działalność na poziomie lokalnym.

Słowa kluczowe

kooperatywy spożywcze, spółdzielczość, formalizacja, miasto, lokalność

Food Cooperatives in Poland as an Example of Alternative Cooperative and Non-formal Activity at the Local Level in Poland

Abstract

The article presents the phenomenon of contemporary food cooperatives in Poland, which draw inspiration from cooperative movement. The cooperatives were examined in the context of cooperative principles and values, goals and motivations as well as their attitude to formalisation as cooperatives. A key part of the paper is the results of an empirical survey, conducted using the CATI method. The survey covered 25 food cooperatives in Poland. Preliminary analysis showed that they are initiatives focused on: joint sourcing of hard-to-find food products, self-help or assistance to other people looking for healthy food, a desire to oppose modern consumerism and capitalism, care for the environment, and local activity is also key for them.

Keywords

food cooperatives, cooperatives, formalisation, city, localism

Wprowadzenie

Polska ma długą tradycję oddolnej działalności społeczno-gospodarczej. Przykładem organizacji zajmującej się współpracą na rzecz wspólnotowych celów są spółdzielnie. W spółdzielczości istotą jest współdziałanie, wspólnota, kooperowanie. Trzeba jednak zaznaczyć, że spółdzielczość to pojęcie szerokie, którego znaczenie w różnych okresach historycznych ulegało modyfikacjom. W czasach początków spółdzielczości pojęcia „spółdzielnia” i „kooperatywa” były traktowane jako tożsame. Według *Słownika języka polskiego* „spółdzielnia to dobrowolne zrzeszenie osób na zasadach demokratycznych, mające na celu prowadzenie przedsiębiorstwa handlowego, zakładu

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy licencjackiej pt. *Kooperatywy spożywcze w Polsce – powrót do idei spółdzielczej?*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Natalii Letki na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego w czerwcu 2020 r.

usługowego w interesie swoich członków zobowiązanych do wpłacenia udziału oraz przestrzegania statutu; kooperatywa". Natomiast kooperatywę definiuje się jako „zrzeszenie wielu osób w celu wspólnego prowadzenia przedsiębiorstwa handlowego lub produkcyjnego, tańszego zakupu towarów itp.; stowarzyszenie spółdzielcze, spółdzielnia" (tamże). W tym miejscu chodzi jedynie o różniczenie semantyczne. Co do istoty bowiem spółdzielnia to „autonomiczne stowarzyszenie osób zrzeszonych dobrowolnie w celu zaspokojenia ich wspólnych potrzeb i aspiracji gospodarczych, społecznych i kulturalnych poprzez przedsiębiorstwo będące wspólną własnością i demokratycznie kontrolowane" (International Cooperative Alliance, 2014). Współczesne, nowe ruchy spółdzielcze posługują się terminem „kooperatywa", aby odróżnić się od spółdzielni starego typu (Śpiewak i in., 2022).

Kooperacja była niekiedy jedyną metodą, aby przetrwać trudne chwile. Z czasem spółdzielczość przekształciła się w międzynarodowy ruch o ogromnym znaczeniu społecznym i ekonomicznym. Obecnie, choć liczbę spółdzielców szacuje się w milionach, zainteresowanie spółdzielczością słabnie (Duszyk, 2007). W dobie kryzysów jednak, niepokojów społecznych związanych z nowoczesnością i zagrożeniami demokracji, kooperatyzm może stanowić istotny punkt w dyskusji nad miejscem gospodarki w polityce lokalnej oraz wspólnotą obywateli a rynkiem. Czym są dzisiaj kooperatywy spożywcze, powstające obecnie w wielu polskich miastach? Czy stanowią powrót do nieco zapomnianej, XIX-wiecznej tradycji spółdzielczej? Czy są zupełnie nowym ruchem społeczno-gospodarczym? Współczesne kooperatywy spożywcze niewątpliwie wyrosły na gruncie różnych procesów, zarówno związanych z dzisiejszym światem, jak i historycznych, oraz pewnych toposów kulturowych zakorzenionych w społeczeństwie. Jednakże przyrost kooperatyw spożywczych w Polsce jest zjawiskiem stosunkowo nowym, nieznanym powszechnie. Problematyka instytucji tego typu w ostatnich latach staje się przedmiotem zainteresowania naukowego, zarówno w kontekście gospodarczym, społecznym, jak i w ramach refleksji na temat nieformalnych, lokalnych ruchów społecznych oraz społeczeństwa obywatelskiego.

Cel, pytania badawcze, hipotezy, metody i próba badawcza

Badaniem objęto inicjatywy powstające w ramach szerokiego zjawiska kooperatywizmu, opisywanego we współczesnym piśmiennictwie naukowym jako ruchy nieformalne lub w kontekście ruchu spółdzielczego (Herbst, Żakowska, 2013). W znacznej mierze są to ruchy oddolne, niemające struktur, oficjalnego członkostwa itp. Autoidentyfikacja, wewnętrzne regulacje formalne lub nieformalne (statuty, warunki członkostwa) wskazują na odwoływanie się do wartości spółdzielczych, a także wykorzystanie metod i rozwiązań organizacyjnych wywodzących się z tradycji spółdzielczości. Największymi różnicami pozostają jednak ich ulotny charakter, unikanie rejestracji i formalizacji jako spółdzielnie oraz brak stabilnych struktur. Celem artykułu jest spojrzenie na współczesne kooperatywy spożywcze w Polsce w kontekście ich celów i motywacji działania, wartości spółdzielczych oraz stosunku do formalizacji jako spółdzielnie. Postawiono następujące pytania badawcze: Jak członkowie kooperatyw spożywczych odnoszą się do formalizacji? Jakie potrzeby zaspokajają współczesne kooperatywy spożywcze i jakie mają cele?

W artykule wysunięto hipotezy:

H1: Kooperatywy spożywcze zaspokajają inne potrzeby i mają odmienne cele niż tradycyjne spółdzielnie spożywców.

H2: Ze względu na negatywne postrzeganie spółdzielni w okresie komunizmu członkowie kooperatyw negatywnie postrzegają zjawisko formalizacji, przez co nie dążą do formalizacji jako spółdzielnie.

Przeprowadzone badania miały głównie charakter ilościowy, chociaż w toku badania zebrano również pewne dane jakościowe. Jako narzędzie badawcze wykorzystano kwestionariusz wywiadu (*Computer-Assisted Web Interview* – CAWI, wspomagany komputerowo wywiad przy użyciu strony WWW). Posłużono się także analizą treści opisów autoidentyfikacyjnych kooperatyw, zamieszczanych na ich stronach internetowych. Kooperatywy, które wzięły udział w badaniu, zostały zidentyfikowane przez komunikatory oraz portale społecznościowe, takie jak Facebook. Ze względu na swoją specyfikę większość tych organizacji komunikuje się ze swoimi członkami za pośrednictwem forów czy grup internetowych, dlatego dotarcie do respondentów nie stanowiło problemu.

Większość kooperantów pozostaje aktywna na forach internetowych, publikują oni liczne posty i komentarze, organizują wydarzenia. Gromadzą się na wirtualnych grupach, które mają charakter publiczny bądź prywatny. Do badań rekrutowano osoby lub grupy, które były użytkownikami Facebooka i dysponowały opcją wysłania do nich wiadomości prywatnej lub ogłoszenia na grupie organizacji. Po uzyskaniu akceptacji administratora (jeżeli grupa była prywatna) lub otrzymaniu dostępu do grupy publikowano ankietę w aktualnościach grupy. Do kooperatyw, które udostępniły swoje adresy e-mail, wysyłano również ankietę przez listy mailingowe. Ankietę przekazano 25 organizacjom, które zostały wybrane na podstawie ich aktywności i obecności w internecie (posiadanie własnej grupy czy strony internetowej lub facebookowej). Otrzymano 165 wypełnionych ankiet.

Wyjaśnienie pojęcia członkostwa w kooperatywie w tym kontekście nie jest łatwe, ponieważ większość kooperatyw spożywczych to nieformalne organizacje. Nie prowadzą one systematycznych spisów członków, rejestrów itp. W przeprowadzonym badaniu członkostwo jest identyfikowane tylko na podstawie obecności w grupach internetowych (głównie na Facebooku). Niektórzy z badanych zwracali uwagę na pojęcie członkostwa – odzwierciedlając różnorodność jego rozumienia przez respondentów. Istotną kwestią, która wskazuje na ulotność i nietrwałość członkostwa w kooperatywach, są odpowiedzi respondentów, że *de facto* nie są oni członkami kooperatyw. Niestety nie można mieć pewności co do reprezentatywności próby, zatem jakiegokolwiek wnioskowania na całą populację należy traktować ostrożnie. Nie ma wystarczających danych odnośnie do charakterystyki populacji, dlatego nie sposób stworzyć próby reprezentatywnej. Wyniki badania są odbiciem wielu kwestii, np. gotowości i chęci do udziału w badaniu, dostępności do internetu, poziomu zaufania do badań przeprowadzanych za pomocą narzędzi internetowych. Zebrane dane obrazują jednak pewne tendencje we współczesnym kooperatyźmie. Badanie przeprowadzono w okresie od 14 kwietnia do 15 maja 2020 r. Cezury czasowe badania obejmują rok 2020. Czas szczególnie, naznaczony bowiem ogólnoswiatową pandemią COVID-19, która wywarła wielki wpływ na życie społeczne. Niektóre wątki pracy bazują na historycznym okresie, kiedy to narodził się ruch spółdzielczy.

Wstępna analiza ukazała, że są to inicjatywy nastawione na:

- wspólne pozyskiwanie trudno dostępnych produktów spożywczych;
- samopomoc lub pomoc innym ludziom poszukującym zdrowej żywności;
- chęć przeciwstawienia się współczesnemu konsumpcjonizmowi oraz kapitalizmowi;
- dbałość o środowisko naturalne i lokalne.

Kooperatywy jako spółdzielnie alternatywne. Zagadnienia teoretyczne i stan badań

Spółdzielczość jest ruchem społeczno-gospodarczym, który ukształtował się w XIX w. Patrząc szerzej, spółdzielczość jest również pewną ideą, która pojawiła się w umysłach ludzi poszukujących pomocy, aby przetrwać momenty zagrożeń. Kooperacja była często jedynym sposobem znalezienia wspólnego rozwiązania w kryzysie oraz wyjścia z trudnych sytuacji. Zjawisko, jakim jest spółdzielczość, łączy się również ze swoistym buntem przeciwko następstwu rozwoju kapitalizmu (Hempel, 1921). Ruch ten rozwijał się z biegiem lat jako reakcja na wyzysk, który był skutkiem kapitalistycznego rynku. Spółdzielcy odczuwali pewną niesprawiedliwość stosunków gospodarczych. Chcieli poprawić byt pracownika oraz konsumenta. Idea spółdzielcza, w tak zorganizowanej formie, rozwijała się w środowisku miejskim. Jest to istotne ze względu na specyfikę ludności miejskiej, która nie miała bezpośredniego dostępu do produktów żywnościowych, pochodzących od rolników.

Jako idea polityczna i społeczna spółdzielczość ulegała licznym przeobrażeniom. Jest to zjawisko mocno związane ze specyfiką i mentalnością poszczególnych grup społecznych, co wynika z ich odmiennych uwarunkowań społeczno-gospodarczych. Zasady spółdzielcze są wyznacznikami, które czynią ruch spółdzielczy w pewnym stopniu różnym od pozostałych podmiotów sektora społecznego. Międzynarodowy Związek Spółdzielczy pozostaje głównym organem zajmującym się formułowaniem oraz doprecyzowaniem zasad spółdzielczych. Obok wielu innych aktywności Związek ma na celu zdefiniowanie zasad, a także szerzenie informacji na ich temat w rozmaitych środowiskach.

Międzynarodowe uznanie uzyskały:

- zasada dobrowolnego i otwartego członkostwa;
- zasada demokratycznej kontroli członkowskiej;
- zasada partycypacji ekonomicznej członków;
- zasada autonomii i niezależności;
- zasada edukacji, szkolenia i informacji;
- zasada współpracy między spółdzielniami;
- zasada troski o wspólnotę i społeczność lokalną (Krajowa Rada Spółdzielcza, 2024).

Spółdzielnie mają na uwadze zrównoważony rozwój swojej wspólnoty i społeczności lokalnej. Troszczą się o społeczeństwo, zwracając uwagę na podstawowe potrzeby ludzi. Działają dzięki programom zatwierdzonym demokratycznie przez członków. Geneza spółdzielczości, według jednego z działaczy tego ruchu i historyka Zygmunta Zalewskiego (1945/1946) obejmuje następującą przesłankę: człowiek jako istota społeczna jest przystosowany do współdziałania i szukania wspólnych rozwiązań w małych społecznościach.

Badania nad kooperatywami spożywczymi w Polsce znajdują się na etapie początkowym i mają raczej charakter przyczynkowski. Wraz ze wzrostem zainteresowania w społeczeństwie kooperatywami spożywczymi pojawiło się wiele artykułów prasowych czy materiałów medialnych dotyczących tego typu zrzeszeń. Badania naukowe skupione wokół polskich kooperatyw spożywczych obejmują przede wszystkim takie obszary, jak: kooperatywy spożywcze na tle ruchu alternatywnych sieci żywnościowych (Bilewicz, Śpiewak, 2015), specyfika polskich kooperatyw oraz jej członkowie (Bilewicz, Potkańska, 2013; Sikora 2020). W artykule dotyczącym polskich kooperatyw Kiryll Zakharov i Mariusz Maciejczak (2018) przedstawiają w skrócie funkcjonowanie pięciu różnych kooperatyw. Ruchy te opisywane są także w kontekście zmian na rynku żywności i postrzegania jakości żywności (Śpiewak, 2016).

Najbardziej obszernie i szczegółowo polskie kooperatywy spożywcze zostały opisane w artykule „Beyond the «Northern» and «Southern» divide: Food and space in Polish consumer cooperative” (Bilewicz, Śpiewak, 2019), który jest zwieńczeniem projektu badawczego, będącego analizą alternatywnych sieci żywnościowych w Europie Środkowo-Wschodniej. Polska została tam przedstawiona w kontekście postsocjalistycznym. W opracowaniu zastosowano podział kooperatyw na północne i południowe. Te dwa odmienne typy kooperatyw powstających w Polsce wykazują znaczny stopień zróżnicowania, przynajmniej z perspektywy stosunku konsumentów do jakości żywności oraz powiązań między żywnością a przestrzenią. Badania wykazały, że charakter lokalnego systemu żywnościowego, ukształtowany przez 50-letnią historię sowieckiej dominacji, a następnie transformację gospodarczą rozpoczętą w 1989 r., wpłynął na sposób postrzegania wartości żywności przez członków, a w konsekwencji na kształt kooperatyw.

Z kolei Ruta Śpiewak, Bartłomiej Blesznowski i Adela Gąsiorowska (2022), analizując działalność warszawskiej kooperatywy spożywczej na tle kooperatyw w Unii Europejskiej, pokazują szerszy kontekst funkcjonowania tego typu ruchów lokalnych. Małgorzata Jolanta Zbyrowska (2022) na podstawie badań ilościowych wskazała na powszechne uznanie i stosowanie zasad rochdelskich (Thugutt, 1938) w polskich kooperatywach spożywczych. Analizy SWOT kooperatyw spożywczych dokonała Anna Florek-Paszkowska (2016). Macierz została przedstawiona poniżej w tabeli 1.

Spółdzielnie alternatywne, inaczej zwane spółdzielniami nowej fali lub po prostu kooperatywami spożywczymi, są nowymi formami grupowej działalności gospodarczej lub samopomocowej bazującymi na zasadach spółdzielczych, chociaż nieprzyjmującymi formalnego statusu prawnego spółdzielni (Vieta, 2010). Na ten paradoks zwraca uwagę wielu autorów, zajmujących się spółdzielczością (Stolińska-Janic, 1992). Mimo że nieformalne spółdzielnie alternatywne działają w innych warunkach społecznych i ekonomicznych, można je zestawić z pierwszymi spółdzielniami powstającymi w Polsce (Bilewicz, 2020; Zbyrowska, 2022). Już na początku XX w. Ludwik Krzywicki (1903) pisał o kooperatywach jako modnej idei, która miała coś z buntu, alternatywnego podejścia do rzeczywistości.

Tab. 1. Analiza SWOT funkcjonowania i rozwoju kooperatyw spożywczych w Polsce

POZYTYWNE	NEGATYWNE
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• Wysoka jakość i zdrowotność żywności • Konkurencyjna cena żywności w stosunku do cen w sklepach ekologicznych • Uczciwa zapłata dla rolnika • Sprzedaż lokalnej, sezonowej żywności • Zakupy przez internet • Dowóz żywności do domu • Niższe koszty wspólnych zakupów • Krótki czas transportu – ochrona środowiska naturalnego, mniejsza ilość dodatków chemicznych do przedłużenia trwałości żywności	• Trudności w zdobyciu klientów (marketing szeptany) • Niewiele osób wie o istnieniu kooperatyw • Mała ilość żywności – nie jest produkowana na masową skalę • Brak możliwości dokonania płatności kartą • Niska płynność finansowa (zwłaszcza na początku działalności) • Niska rentowność • Brak odpowiedniego transportu do przewozu żywności • Brak funduszy na zatrudnienie osób do obsługi, konieczność wykonywania wszystkich prac przez założycieli, członków
SZANSE	ZAGROŻENIA
• Rozwój regionalnych producentów i rolników • Mała liczba kooperatyw w Polsce • Moda/trend zdrowego żywienia i stylu życia • Odbudowanie ideologii ruchu spółdzielczego • Poprawa wizerunku spółdzielczości • Udział w targach / wydarzeniach kulinarnych • Rozwój kontaktów handlowych – współpraca między spółdzielniami • Rosnąca świadomość konsumentów • Organizowanie zjazdów kooperatyw, integracja i edukacja społeczeństwa • Rozwój działalności na lokalnym rynku (spółdzielnie nie przeniosą działalności do krajów o niższych kosztach funkcjonowania) • Rozwój technologii i nowoczesnych narzędzi komunikacji (np. media społecznościowe)	• Słabe zakorzenienie idei spółdzielczości • Nieuczciwa konkurencja • Bariery w pozyskaniu środków na rozwój • Trudności w dostępie do ekologicznych i dobrych jakościowo produktów • Rozproszona produkcja (od wielu producentów) • Brak uregulowań sytuacji prawnej spółdzielni • Brak stałej grupy odbiorców • Konkurencja tańszej, gorszej jakościowo żywności korporacyjnej dostępnej w dużych sieciach handlowych • Rozwój sieci handlowych z obcym kapitałem • Negatywne skojarzenia ze spółdzielczością (zwłaszcza starsze pokolenie) • Brak środowiska przyjaznego spółdzielczości • Brak zrozumienia wśród opinii publicznej

Źródło: Florek-Paczkowska, 2016, s. 72.

Jak zwracają uwagę badacze, kooperatywy to nieformalne organizacje konsumenckie, które rozwijają się w szczególności w większych miastach w Polsce. Inicjatywy te nawiązują do korzeni przedwojennych spółdzielni spożywców, które uległy zniszczeniu przez PRL na skutek centralizacji i podporządkowania państwu. Nowe kooperatywy jednak inspirowane są także nieformalnymi inicjatywami społecznymi z innych krajów europejskich, takimi jak Alternative Food Network. Są to organizacje zajmujące się systemem dystrybucji żywności, który jest niezależny od wspólnych kanałów. Alternatywność jawi się jako stworzenie czegoś w opozycji do istniejącego systemu, bardziej sprawiedliwego, niezależnego (Bilewicz, Śpiewak, 2019).

Nowy ruch kooperatyw stał się także przedmiotem zainteresowania badaczy amerykańskich, którzy dostrzegli, że kooperatywy nowej generacji (*new generation cooperatives* – NGC) są nowatorską formą spółdzielczości. Cechy, które odróżniają je od tradycyjnych spółdzielni, to m.in. znaczny wkład kapitałowy członków kooperatywy – rolników, i ścisła współpraca na linii konsument–producent (Fulton, Jones, Schrader, 2000). Zwracano także uwagę na znaczne korzyści dla społeczności, które przynoszą nowe kooperatywy (Stofferahn, 2014; Nakayiso, Nyakundi, 2023). Nowe, alternatywne formy spółdzielczości spożywców podejmują działania w niszach, w których spółdzielczość wcześniej nigdy nie działała. Zajmują się np. turystyką, organizacją opieki dla dzieci, sprzedażą, rozprowadzaniem ekologicznej żywności produkowanej przez członków czy prowadzeniem sklepów ze zdrową żywnością (Brzozowski, 2008). Proces ten rozwijał się już w latach 70. XX w. w wielu państwach Europy Zachodniej oraz Stanach Zjednoczonych Ameryki, głównie w środowiskach młodzieżowych (Vieta, 2010).

Wspólną cechą powstałych organizacji o formach podobnych do spółdzielni, tzw. nowej fali, jest wybiórcze traktowanie zasad spółdzielczych. Z obowiązujących zasad przyjmuje się w tych strukturach tylko niektóre w całości, natomiast w innych w ogóle odrzuca się te zasady. Podstawową cechą spółdzielni alternatywnych jest też stosowanie uproszczonych struktur. W niektórych państwach spółdzielnie takie odznaczają się liczbą czterech, pięciu członków, innym typem zrzeszania się

oraz brakiem przestrzegania zasad demokracji wewnątrzspółdzielczej. Ich struktury dopuszczają istnienie w organach zarządczych np. systemu rotacji, a nie wyboru (Brzozowski, 2008).

Pionierem nowej spółdzielczości w Polsce była Warszawska Kooperatywa Spożywcza (Florek-Paczkowska, 2016). Jej utworzenie – przez niewielką grupę aktywistów, którzy zaczęli kupować żywność, omijając pośredników – stało się przykładem dla innych osób zainteresowanych podobną działalnością. W przestrzeni internetowej zaczęły się pojawiać informacje i poradniki, jak założyć i prowadzić kooperatywę. W ciągu następnych kilku lat inne spółdzielnie działały już w dużych i mniejszych miastach. Trudno określić dokładną liczbę kooperatyw spożywczych w Polsce. Wiele z nich istnieje, lecz realnie nie funkcjonuje lub pozostaje „w uśpieniu”. Zbyrowska w swoich badaniach zidentyfikowała 37 funkcjonujących kooperatyw spożywczych w Polsce. Śpiewak z zespołem (2022) oszacowali, że istnieje około 50 takich inicjatyw. Przywołują oni także dane nieformalnej organizacji parasolowej kooperatyw w Polsce, a których wynika, że ich liczba wynosi ok. 24 (tamże). Kooperatywy, które działają na wzór Warszawskiej Kooperatywy Spożywczej (obecnie już nieaktywnej, jednak przekształconej w Kooperatywę „Dobrze”, która funkcjonuje nadal), to małe, nieformalne grupy o płaskiej, niehierarchicznej strukturze.

Badaczki kooperatyw spożywczych dokonały ich podziału na aktywistyczne i zorientowane na konsumpcję (Bilewicz, Potkańska, 2013). Kooperatywy aktywistyczne to organizacje, których członkowie częściej deklarowali poglądy lewicowe. Ich główne cele stanowiły budowanie egalitarnej wspólnoty oraz zniesienie pośrednictwa w handlu. Charakter tego rodzaju kooperatyw jest bardziej zorientowany na społeczeństwo i wpływ na jego funkcjonowanie, a także bardziej polityczny. Z kolei kooperatywy zorientowane na konsumpcję mają na celu pozyskanie ekologicznej, lokalnej żywności, która jest trudno dostępna na rynku. Ogólnie rzecz ujmując, kooperatywy różnią się w sposobie funkcjonowania. Nie ma jednolitego modelu ich działalności, jednak łączy je idea wspólnych zakupów oraz chęć ominięcia pośredników. Powstanie tego typu organizacji niektórzy badacze wiążą z kryzysem ekonomicznym 2008 r. (Florek-Paczkowska 2016). Marcelo Vieta (2010) zaś opisuje zjawisko nowego kooperatywizmu jako wzrost popularności organizacji, które w ostatnich latach powróciły dynamicznie, zarówno kwestionując *status quo*, jak i tworząc dla niego alternatywy. Badacz ten podkreśla, że nowy kooperatywizm obejmuje zazwyczaj pięć głównych cech (tamże):

1. Pojawia się jako bezpośrednia reakcja ludzi pracy lub grup społecznych na kryzys neoliberalny.
2. Jego członkowie niekoniecznie mają ściśle powiązania ze starszymi ruchami spółdzielczymi, rozpoczynają swoje projekty od bezpośrednich potrzeb społecznych, kulturowych lub gospodarczych, a nie wychodzą od wcześniej istniejących, zinstytucjonalizowanych wartości spółdzielczych.
3. Działalność wyłania się na poziomie codziennych potrzeb, które mają być zaspokajane w bardziej sprawiedliwy i etyczny sposób niż w systemie kapitalistycznym.
4. Wiąże się zazwyczaj z próbą „płaskiego zarządzania”, często obejmującego zbiorową własność produkcji społecznej, kulturalnej lub gospodarczej, wrażliwego na kwestie płci w podziale pracy oraz bardziej egalitarne systemy podziału nadwyżek, w porównaniu z produkcją kapitalistyczną, a nawet starszymi lub bardziej tradycyjnymi doświadczeniami współpracy.
5. Ma silniejsze powiązania z okolicznymi społecznościami niż gospodarka „kapitałocentryczna”; wiele z nich przyjmuje jasne cele społeczne i inicjatywy lokalne w zakresie rozwoju społeczności.

Czym więc są kooperatywy spożywcze – powrotem do korzeni spółdzielczości czy zupełnie nowym ruchem społecznym? Analiza zjawiska społecznego, jakie stanowią, wymaga na wstępie zbadania jego źródeł. Próbę usystematyzowania czynników społecznych i psychologicznych, indywidualnych i systemowych podjęli Rafał Załęski i Marek Rymsza (2013), przedstawiając mechanizm działalności w strukturach niesformalizowanych – jako potrzebę kontrolowania przez ludzi własnych działań. Sformalizowane instytucje są bowiem postrzegane jako zależne od systemu i odbierające kontrolę nad własną działalnością i aktywnością. Wydaje się to kluczowe w kontekście powodu braku formalizacji kooperatyw w postaci spółdzielni. Jak zwracano uwagę wcześniej, spółdzielnie powstały jako swoistego rodzaju bunt przeciw wyzyskowi płynącemu z kapitalizmu, później ruch ten rozwijał się i stał częścią – można rzec – formalnej struktury gospodarczej państwa. Najpierw jednak był inicjatywą nieformalną, oddolną. Współcześni badacze ukazują czynniki, które prowadziły do wzrostu popularności nieformalnych form zrzeszeniowych. W tym kontekście warto przywołać opracowanie Krzysztofa Herbsta i Marty Żakowskiej (2013), piszących o powstaniu

takich struktur społecznych i wzorców działania, które są zainicjowane lub zapośredniczone przez nowe technologie komunikacyjne; autorzy wiążą to również z tzw. społeczeństwem sieci, ruchów społecznych czy ponowoczesnością.

Aleksandra Bilewicz (2014) zwraca uwagę na pewne czynniki, które charakteryzują nieformalne inicjatywy społeczne. Podkreśla, że nieformalne działania społeczne, zyskujące coraz większą popularność zarówno w największych miastach, jak i w mniejszych ośrodkach, zaczynają być postrzegane jako alternatywa dla działalności organizacji pozarządowych. Są traktowane jako przejaw samoorganizacji społecznej, w ramach której obywatele biorą sprawy w swoje ręce, zaczynają działać na rzecz otoczenia, wspólnej przestrzeni, ale także mają możliwość zaspokojenia własnych potrzeb, np. w formie banków czasu, inicjatyw sąsiedzkich czy właśnie kooperatyw spożywczych. W tych badaniach kooperatywy zostały przedstawione nie w kontekście tradycyjnego ruchu spółdzielczego, ale jako nowy typ organizacji nieformalnej. Działalność w tego typu inicjatywach autorka opisuje jako potrzebę członków społeczeństwa budowania więzi i pragnienie współdziałania, zwracając przy tym uwagę na niechęć do organizacji pozarządowych, które są przykładem organizacji sformalizowanych (Bilewicz, 2015a).

W literaturze znajdujemy tezy, że kooperatywy to pewnego rodzaju powrót do formuły spółdzielni konsumenckich z końca XIX w., ale jednocześnie odpowiedź na potrzeby współczesności (Bilewicz, 2014). Kooperatywy spożywcze są organizacjami różniącymi się od tradycyjnych spółdzielni spożywców, co znajduje wyraz przede wszystkim w znacznie mniej sformalizowanej strukturze kooperatyw (Chimiak, 2014). Spółdzielczość jest ruchem o silnych podstawach organizacyjno-prawnych (Kożuch, 2010; Cioch, 2011). Podejmowanie decyzji jest ściśle określone (Gajewska, 2010). W tradycyjnych spółdzielniach, jak wskazuje Małgorzata Gajewska, „[s]truktura władz przedsiębiorstwa spółdzielczego przypomina rozwiązania funkcjonujące w spółkach kapitałowych i obejmuje walne zgromadzenie członków (najważniejszy organ spółdzielni), radę nadzorczą oraz zarząd. Ten ostatni organ, o składzie osobowym i liczbie członków określonych w statucie, jest odpowiedzialny za kierowanie spółdzielnią i reprezentowanie jej na zewnątrz” (tamże, s. 24).

Elementem wyróżniającym tradycyjne spółdzielnie jest też obowiązek poddania się lustracji (Jankowski, 2009; Wrzolek-Romańczuk, 2014). Cele lustracji to m.in.: zbadanie „przestrzegania przez spółdzielnię prowadzenia przez nią działalności w interesie ogółu członków; kontrola gospodarności, celowości i rzetelności realizacji przez spółdzielnię jej celów ekonomicznych, socjalnych oraz kulturalnych; wskazywanie członkom na nieprawidłowości w działalności organów spółdzielni; udzielanie organizacyjnej i instruktażowej pomocy w usuwaniu stwierdzonych nieprawidłowości oraz w usprawnieniu działalności spółdzielni” (Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze).

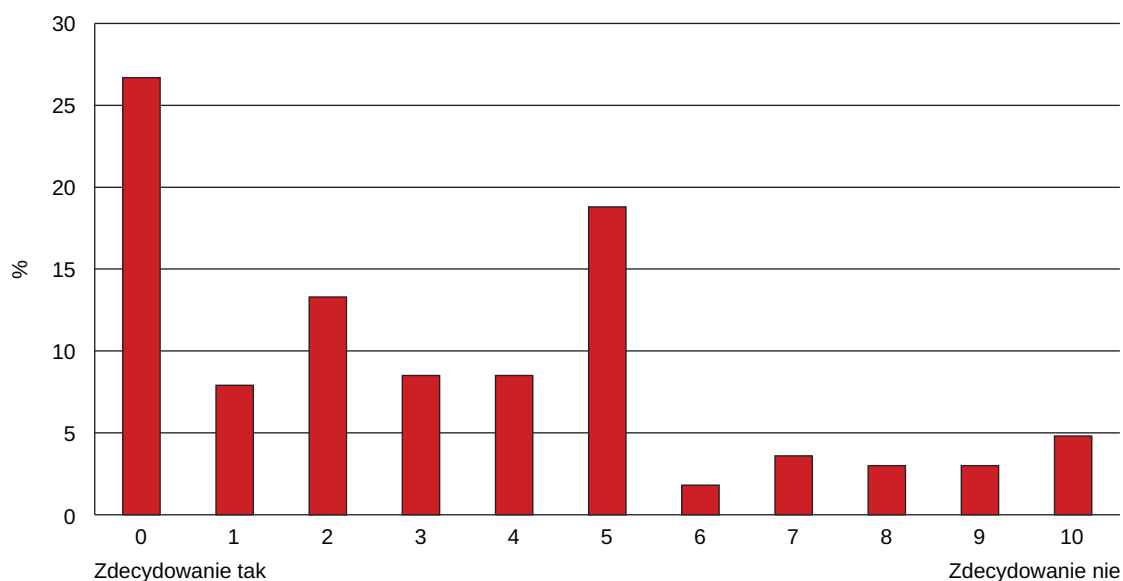
Inna znacząca różnica dotyczy charakteru zakupywanej żywności. Oczywiście zarówno w kooperatywie, jak i w spółdzielni istotne jest pozyskanie tańszej żywności. W przypadku kooperatyw jednak chodzi o żywność wysokiej jakości, ekologiczną, mniej dostępną w powszechnym obrocie. Co za tym idzie, produkty te są droższe, a więc mogą sobie na nie pozwolić osoby zamożniejsze. Prowadzi to do wniosku o klasowym charakterze współczesnych kooperatyw spożywczych, które pozostają raczej domeną wielkomiejską. Zaangażowani są w nie przedstawiciele inteligencji, klasy średniej, osoby o wyższym statusie społecznym (Bilewicz, 2015b). Tradycyjny ruch spółdzielców spożywczych był nakierowany zwłaszcza na rolników i robotników, a nie inteligencję (Nowak, Gorlach, 2015).

Kooperatywy są też o wiele mniejsze pod względem liczby osób zaangażowanych niż tradycyjne spółdzielnie (Bilewicz, 2015a). Liczba zaangażowanych osób oscyluje w granicach kilkudziesięciu. Spółdzielnie spożywców zrzeszone w Krajowym Związku Rewizyjnym Spółdzielni Spożywców „Społem” skupiają w swoich szeregach blisko 120 tys. członków („O Społem”, b.d.). Były one także swego rodzaju instytucjami handlowymi, pozwalającymi na zaspokajanie potrzeb konsumenckich nie tylko własnym członkom, lecz także szerszej społeczności (Sowa, 2020). Natomiast kooperatywy działają raczej jako małe, lokalne grupy o elitarnym charakterze, zatem znacznie różnią się od spółdzielczości spożywców będącej ruchem o szerszym zasięgu terytorialnym i organizacyjnym.

Aktywizm na poziomie lokalnym. Działalność w kooperatywie – motywacje, cele

Z przekonaniem można stwierdzić, że ruch kooperatyw to swoisty ruch protestu. Jest on buntem przeciwko istniejącemu systemowi, chęcią działania w obliczu niesprawiedliwości. Współczesna rzeczywistość sprzyja tego rodzaju organizacjom. To, co charakterystyczne dla kooperatyw, to sposób komunikacji i rozprzestrzeniania swoich treści. Przestrzenią wymiany informacji jest internet. Wirtualne przestrzenie społecznego protestu wraz z rozwojem nowych technologii oddziałują na procesy organizacji, koordynacji i mobilizacji do działań zbiorowych, z jednoczesnym zastrzeżeniem zasięgu tego oddziaływania głównie do lepiej sytuowanych i mających odpowiednie kompetencje osób (Kowalewski, 2016). Kierunkami oddziaływania internetu na procesy organizacyjne można określić takie działania, jak: udostępnianie informacji o celach, stosowanych taktykach, przebiegu i efektach prowadzonej działalności, a także tworzenie przestrzeni do dyskusji. Zdaniem Jose Marichala (2012) istotna jest zależność między sposobem, w jaki działa np. Facebook, a kształtowaniem sfery publicznej. Właśnie nieformalność, znaczenie emocji, łatwość udziału i wycofania się, usieciowienie, dzielenie się treściami stają się dla obywateli pożądanymi cechami demokracji, a co za tym idzie – tworzenia nowych ram organizacyjnych. Z tego powodu mamy do czynienia z kontynuacją tradycji kooperatywności, w nowej formie, która jest szczególnie aktywnie podejmowana na poziomie społeczności lokalnych.

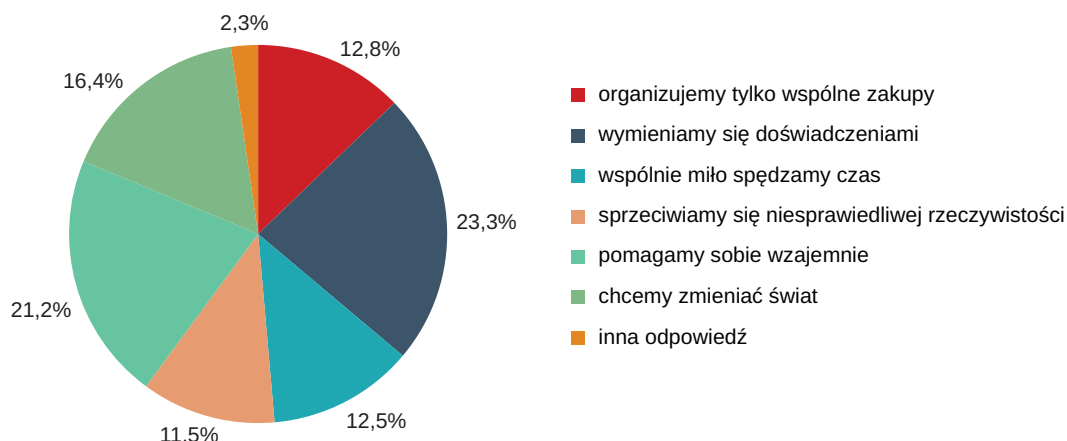
Szczególnym miejscem wyłaniania się kooperatyw spożywczych w Polsce są duże miasta. Wynika to z różnych przesłanek, m.in. aktywności tzw. klasy średniej w różnego rodzaju ruchach miejskich (Kubicki, 2022). Współczesne kooperatywy spożywcze spełniają nieco inne potrzeby niż tradycyjne spółdzielnie spożywców. Jak wynika z zebranych danych, większość zapytanych członków kooperatyw jest zdania, że kooperatywa to przestrzeń, gdzie mogą kupić ekologiczne produkty po lepszych cenach. Aspekt finansowy stanowi więc ważny czynnik motywacyjny (ryc. 1).

Ryc. 1. Kooperatywa to przestrzeń, gdzie można kupować produkty w lepszych cenach niż w supermarketach

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych.

Kolejne pytanie kwestionariuszowe dotyczyło określenia, co członkowie kooperatyw rozumieją przez działalność w kooperatywie. Co ciekawe, osoby te identyfikują swoją działalność głównie jako: wymianę doświadczeń, wzajemną pomoc, chęć zmiany świata, sprzeciw wobec niesprawiedliwej rzeczywistości. Interesujące jest to, że niemal taki sam odsetek respondentów uważa, iż kooperatywa to tylko wspólna organizacja zakupów i wspólne miłe spędzanie czasu. Potrzeby spełniane przez kooperatywę właściwie pokrywają się z tymi, które zaspokajają tradycyjne spółdzielnie, chociaż i tutaj warto zwrócić uwagę na odpowiedzi związane z wymianą doświadczeń oraz po prostu na potrzeby wspólnoty jako coś, co może je odróżnić, głównym motywatorem działań w spółdzielczości były bowiem kwestie ekonomiczne (ryc. 2).

Ryc. 2. Działalność w kooperatywie (N = 165)

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych.

W przypadku następnego pytania poproszono respondentów, aby określili hierarchię potrzeb, jakie zaspokajają kooperatywa. Dla 63% ankietowanych priorytetem jest dostęp do produktów lepszej jakości, 13,3% za najważniejszą uznaje możliwość kontaktu z innymi ludźmi, 10,9% za nadrzędną wartość uważa poczucie wpływu na rzeczywistość. Na drugim miejscu w hierarchii potrzeb znajduje się poczucie wpływu na rzeczywistość (dla 27,8%), a na kolejnych – kupowanie produktów w lepszej cenie (25,4%) i kontakt z innymi ludźmi (29%). Do głównych celów, które zaspokajają współczesne kooperatywy spożywcze, można zaliczyć zapewnianie dostępu do produktów lepszej jakości oraz wzbudzanie poczucia wpływu na rzeczywistość. Dodatkową motywacją wymienianą przez respondentów stanowi wspieranie lokalnych rolników, którzy nie mają możliwości sprzedaży swoich produktów w lepszych cenach. Kolejnym czynnikiem motywacyjnym jest ekologiczny styl życia, ograniczenie zużycia plastiku itp. Są to motywacje niewątpliwie podobne do tych, które przyświecały pierwszym spółdzielcom, jednak zwraca uwagę fakt, że najważniejsze dla członków współczesnych kooperatyw spożywczych okazuje się dotarcie do żywności lepszej jakości. Jakość, której nie oferuje im współczesny rynek, zapewniają produkty nabywane za pośrednictwem kooperatyw. Można więc stwierdzić, że pobudki działalności zarówno współczesnych kooperatyw, jak i pierwszych spółdzielni są zbliżone, choć bez wątpienia nie pokrywają się jednoznacznie. Wpływa na to wiele czynników, wśród nich: rozwój technologii komunikacyjnych oraz swoista moda miejska na zakładanie tego typu organizacji. Wygląda na to, że czynnikiem najbardziej zbliżającym współczesne kooperatywy do pionierów spółdzielczości jest chęć większego poczucia wpływu na rzeczywistość. Dla społeczności kooperatyw niezwykle ważna jest kwestia lokalności oraz bliskości na poziomie producent–konsument. Warto przytoczyć kilka opisów auto-identyfikacyjnych kooperatyw spożywczych, które odzwierciedlają obraz samoidentyfikacji kooperantów. Podkreślano mianowicie, że „kooperatywy spożywcze to inicjatywy łączące grupę konsumentów i rolników zorganizowaną na zasadzie dobrowolności. Ich celem jest bezpośrednie dokonywanie zakupów produktów rolnych u sprawdzonych rolników i producentów żywności. Każda kooperatywa ma trochę inne zasady funkcjonowania, są takie, które głównie skupiają się na zakupach grupowych na giełdach rolnych, gdzie kupowane są konwencjonalne warzywa, większość jednak skupia się na żywności ekologicznej, bo ona jest trudniej dostępna. Bezpośredniość zakupu zmniejsza cenę dla konsumentów, jednocześnie zwiększając marżę producentów ze względu na brak pośredników. O co tu chodzi? Idea jest prosta: żeby łatwiej kupić zdrową żywność, w dobrej cenie, od sprawdzonego dostawcy, taniej niż w sklepie ekologicznym (nie każdy chce płacić 10–15 złotych za kilogram pomidorów eko). I przy okazji skrócić drogę od grządki do garnka. Można powiedzieć – proste jak drut ;). Bliżej = lepiej. Kooperatywom zależy na zbliżeniu do siebie producentów i konsumentów. Możesz spotkać swojego dostawcę, przybić z nim piątkę, podpytać o produkcję (uprawę, hodowlę...). Do tego wiesz, kto posadził te warzywa, kto je zebrał albo jak i ile czasu były przechowywane. O takie rzeczy nie zapytasz osoby na kasie w sklepie. A w kooperatywie – możesz. Może Cię to nieco zaskoczyć, ale w kooperatywach chodzi nie tylko o zdrowe

jedzenie. Ich członkowie organizują w swojej okolicy wydarzenia kulturalne, warsztaty czy targi. Są dobrymi duchami społeczności. Chcą, by żyło się lepiej, a z pewnością – bardziej świadomie” (Kooperatywni, 2017).

Można zatem wnioskować, że kwestie lokalności, bliskości z producentem żywności stanowią istotną wartość dla kooperatyw spożywczych w Polsce. To, co uzyskane bezpośrednio od rolnika, jawi się jako lepsze, bardziej jakościowe i jednocześnie sprawiedliwsze. Przykładem niech posłuży Kooperatywa Grochowska: „Działamy dla społeczności. Kooperatywa Grochowska działa dla lokalnej społeczności, angażując się w organizację wspólnej przestrzeni, integrację społeczności lokalnej, działania edukacyjne związane z promowaniem zdrowego, zrównoważonego życia, szukania alternatywnych, korzystnych ekonomicznie i społecznie rozwiązań. Czujemy się odpowiedzialni za nasz świat. Zrobiliśmy to!

- Jadłodzielnia
- Seria wykładów o wychowaniu i zdrowych nawykach żywieniowych
- Ogród Społecznościowy przy CAL, ul. Paca 40 (współdziałanie)
- Klub Mata
- Kompostownik dostępny dla wszystkich” (Działamy dla społeczności, b.d.).

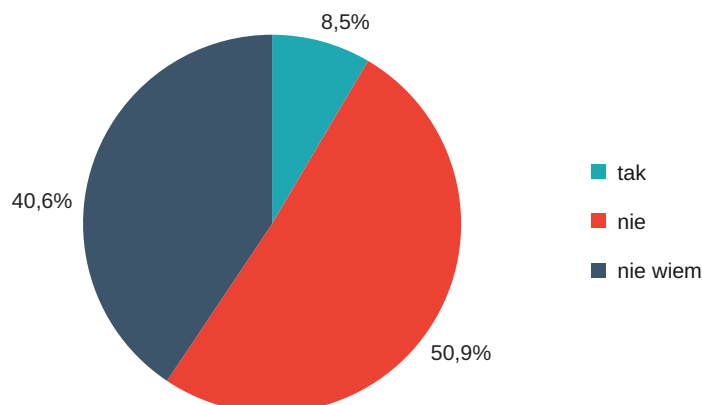
Ciekawym przykładem może być również Poznańska Kooperatywa Spożywcza, która „[p]oza kształtowaniem systemu żywnościowego propaguje szeroko rozumianą ideę edukacji nieformalnej. Społeczność należąca do organizacji tworzy i wciąż rozbudowuje lokalną wspólnotę, starając się dbać o dobro wspólne” (Poznańska Kooperatywa Spożywcza, 2012). Kooperatywa organizuje wykłady i wydarzenia dostępne dla każdego zainteresowanego. Podobnie Sądecka Kooperatywa Spożywcza organizuje spotkania i wydarzenia dla lokalnej społeczności, np. w bibliotece publicznej (Sądecka Kooperatywa Spożywcza, b.d.). Dużą wagę przykładu się także do wsparcia lokalnych rolników i małych producentów: „Bo w kooperatywach spożywczych nie chodzi tylko o zapewnienie członkom dostępu do zdrowej żywności. Długofalowe relacje i współpraca z rolnikami to zapewnienie rynku zbytu, tak aby mogli się utrzymać ze swojej pracy” (Poznańska Kooperatywa Spożywcza, 2012).

Wydaje się, że w znacznym stopniu członkowie współczesnych kooperatyw spożywczych przestrzegają zasad spółdzielczych, jednak nie można powiedzieć, że są one dla nich bazą działalności i wartościami nadrzędnymi. Nie wszystkie wartości są obecne w takim samym stopniu, chociażby zasada otwartości. Nie można więc stwierdzić, że współczesne kooperatywy spożywcze identyfikują się jako ruch spółdzielczy. Niewątpliwie na ich rozwój i działanie wpływają dostęp i możliwość komunikacji za pomocą nowych technologii, np. przez media społecznościowe. Jest to wręcz czynnik konstytuujący współczesne kooperatywy spożywcze. Oczywiście mowa tutaj o nowych strukturach, nowych formach komunikacji, wydaje się jednak, że potrzeby spełniane przez kooperatywy są bardzo podobne do tych, które przyświecały założycielom pierwszych spółdzielni spożywców. Nie można wprawdzie ustanawiać bezpośrednich, prostych analogii między tymi dwoma rodzajami ruchów społecznych, niemniej widać uderzające podobieństwo. Czy członkowie kooperatyw postrzegają siebie jako spółdzielców? Na to pytanie nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Uwagę zwraca fakt, że znaczna część respondentów nie wiedziała, czy ich kooperatywa jest spółdzielnią, czy nie. Część z nich odpowiedziała, że ich kooperatywa to spółdzielnia, co świadczy o pewnej tendencji do postrzegania własnej działalności społecznej. Forma organizacyjna jest być może – w istocie – mało ważna dla członków kooperatyw.

Podsumowując, do głównych celów zaspokajanych przez współczesne kooperatywy spożywcze można zaliczyć dostęp do produktów lepszej jakości oraz poczucie wpływu na rzeczywistość, a także wspieranie lokalnych rolników i względy ekologiczne. Aktywność w kooperatywach bywa również postrzegana jako swego rodzaju styl życia. Niektóre kooperatywy jawią się jako enklawy (Bilewicz, Śpiewak, 2015). „Alternatywne sieci żywnościowe, w tym kooperatywy, można rozumieć jako rodzaj aktywizmu miejskiego, który realizuje przedwojenny postulat Dąbrowskiej – w interesie wielkomiejskiej klasy średniej, poszukującej wysokiej jakości życia, zaczyna się bowiem mieścić ochrona zrównoważonego rolnictwa” (Bilewicz 2020, s. 40).

Pozaformalność z wyboru. Stosunek osób badanych do zjawiska formalizacji

Hipotezą drugą przyjętą w tym artykule jest twierdzenie, że ze względu na negatywne postrzeganie spółdzielni w okresie komunizmu członkowie kooperatyw negatywnie postrzegają zjawisko formalizacji. Na początku respondenci zostali poproszeni o odpowiedź na pytanie, czy ich kooperatywa jest zarejestrowana jako spółdzielnia. Jak wynika z badania, 40,6% członków kooperatyw nie wie, czy ich organizacja jest zarejestrowana czy nie. Natomiast 8,5% respondentów twierdzi, że ich kooperatywa jest formalnie spółdzielnią, co nie odpowiada rzeczywistości, ponieważ żadna z kooperatyw w chwili przeprowadzania badania nie była zarejestrowana jako spółdzielnia. Takie odpowiedzi są wynikiem niewiedzy lub braku zainteresowania tym, czym faktycznie formalnie jest kooperatywa. Rozkład odpowiedzi obrazuje wykres na rycinie 3.

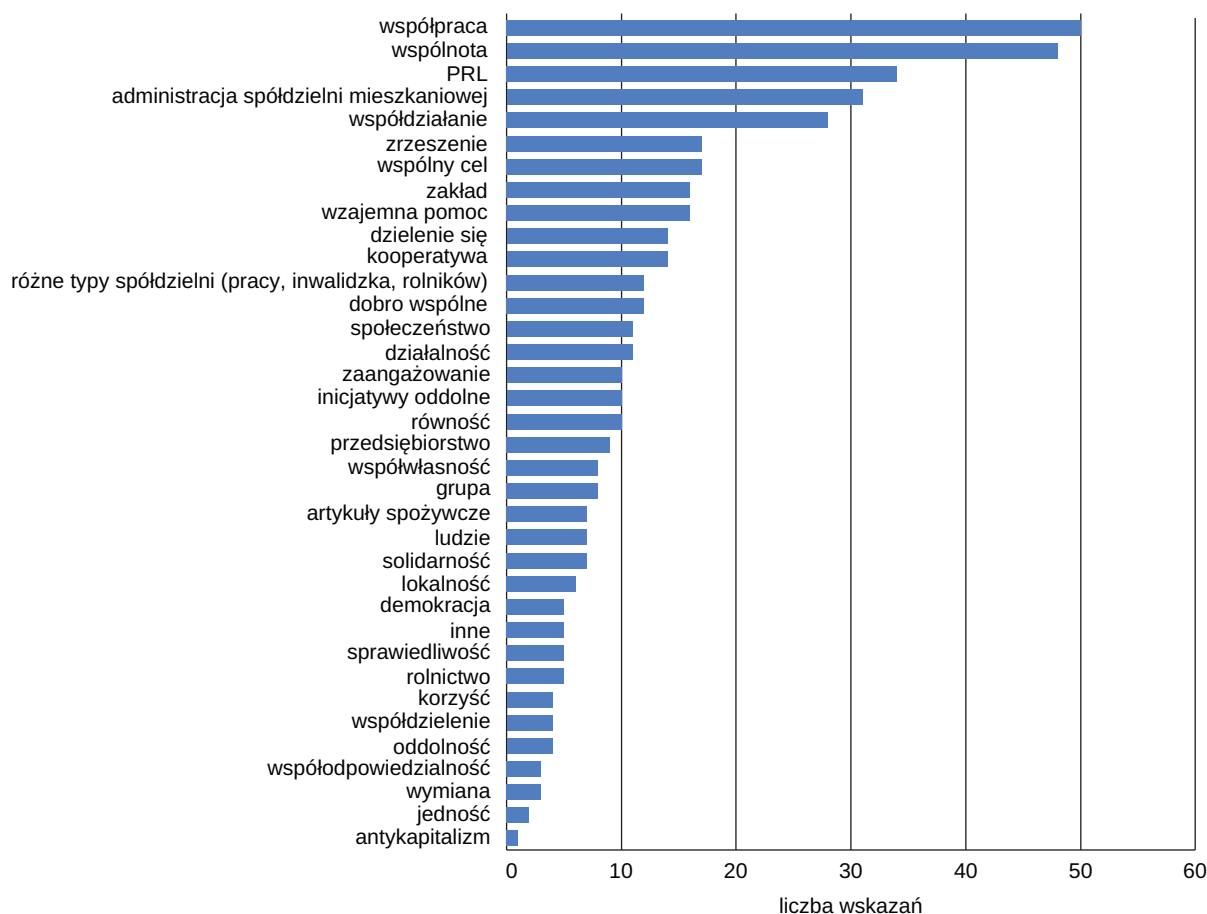

Ryc. 3. Czy Pana/i kooperatywa jest zarejestrowana jako spółdzielnia?

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych.

W kwestionariuszu ankiety zapytano respondentów o skojarzenia ze słowem „spółdzielnia”. Każdy z badanych mógł podać trzy skojarzenia – łącznie zebrano ich 454. Najwięcej osób kojarzy spółdzielnię ze współpracą (50), wspólnotą (48). Dużą część odpowiedzi stanowiły skojarzenia z PRL (34) oraz spółdzielniami mieszkaniowymi i związaną z nimi administracją (31). Pozostałe skojarzenia odnosiły się do idei spółdzielczości oraz różnych form zrzeszeń. Padły np. takie odpowiedzi, jak: „zrzeszenie”, „wspólny cel”, „wzajemna pomoc”, „dzielenie się”. Część skojarzeń (16) dotyczyła zakładu czy miejsca pracy, produkcji. Rozkład odpowiedzi prezentuje wykres na rycinie 4.

Warto też przyjrzeć się bardziej szczegółowo opiniom respondentów na temat formalizacji. Jak członkowie kooperatyw postrzegają to zjawisko? Około 20% badanych uważa, że formalizacja ich kooperatywy jako spółdzielni mogłaby pomóc w jej lepszym funkcjonowaniu. Widać wyraźnie, że 46% z nich nie ma jasnego stanowiska, natomiast 34% ustosunkowuje się negatywnie do tej kwestii. Niemal 60% respondentów jest zdania, że formalizacja zawsze wiąże się ze skomplikowanymi przepisami i regulacjami, 22% ankietowanych nie ma jednoznacznej opinii na ten temat, a tylko 16% jest zdania, że formalizacja nie zawsze generuje komplikacje. Według niemal 63% respondentów formalizacja to po prostu biurokracja, 20% pozostaje ambiwalentnych, podczas gdy pozostała część ankietowanych zdecydowanie lub raczej nie zgadza się ze stwierdzeniem, że formalizacja to biurokracja. 19% ankietowanych nie jest pewnych, czy formalizacja może się wiązać z ich większą odpowiedzialnością za działalność kooperatywy. Prawie połowa ankietowanych jest zdania, że formalizacja w pewien sposób może zwiększać ich odpowiedzialność, ale ok. 20% nie podziela takiej opinii. Prawie 50% respondentów uważa, że formalizacja ich kooperatywy może mocno ograniczyć jej działania, 30% nie ma pewności co do tego, natomiast pozostali nie podzielają zdania, że formalizacja mogłaby ich ograniczyć. Co ciekawe, prawie 30% badanych osób nie jest przekonanych co do tego, czy ich kooperatywa jest ograniczona przez jakiekolwiek przepisy prawne. Podobna część (27%) uważa, że pewne ograniczenia prawne istnieją, a nieco ponad 40% – że ich kooperatywy nie ograniczają żadne przepisy prawne. Dane dotyczące formalizacji przedstawione są na rycinie 5. Średnie wartości odpowiedzi, wraz z odchyleniami standardowymi, prezentują się jak w tabeli 2.

Ryc. 4. Skojarzenia ze słowem „spółdzielnia”

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych.

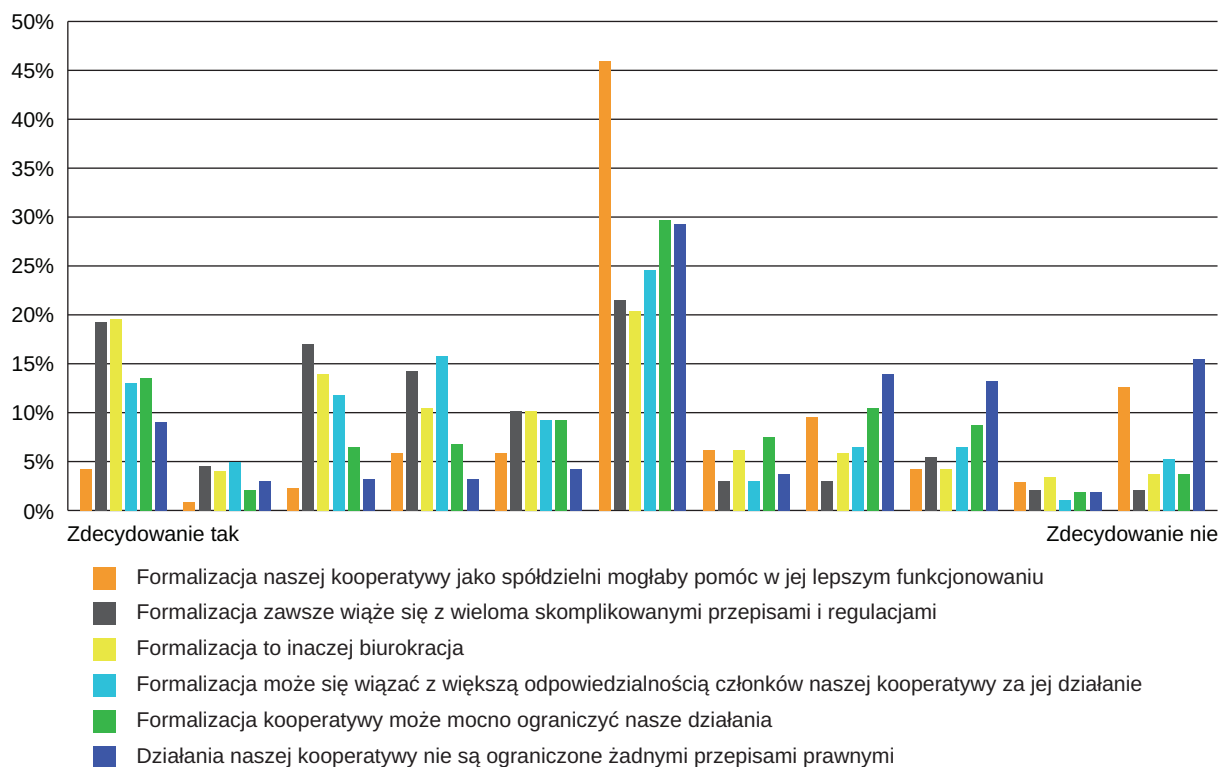
Tab. 2. Stosunek do formalizacji ($N = 165$)

Pytanie z kwestionariusza ankiety	Średnia wartość odpowiedzi	Odchylenie standardowe
Formalizacja naszej kooperatywy jako spółdzielni mogłaby pomóc w jej lepszym funkcjonowaniu	5,521	2,383
Formalizacja zawsze wiąże się z wieloma skomplikowanymi przepisami i regulacjami	3,365	2,551
Formalizacja to inaczej biurokracja	3,733	2,775
Formalizacja może się wiązać z większą odpowiedzialnością członków naszej kooperatywy za jej działanie	4,097	2,654
Formalizacja kooperatywy może mocno ograniczyć nasze działania	4,636	2,608
Działania naszej kooperatywy nie są ograniczone żadnymi przepisami prawnymi	5,725	2,943

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych.

Następnie podzielono respondentów na dwie grupy. Grupa 1 obejmowała osoby, które wskazały skojarzenia z pojęciem „spółdzielnia” dotyczące PRL, okresu komunizmu oraz administracji związanej ze spółdzielni mieszkaniowymi. Łącznie respondentów z takimi skojarzeniami było 45. Pozostali ankietowani (grupa 2) mieli inne skojarzenia, niezwiązane z PRL ani administracją spółdzielni mieszkaniowych. Przeprowadzono test t-Studenta dla prób niezależnych. Przy założeniu 5% prawdopodobieństwa popełnienia błędu przy wnioskowaniu ($p = 0,05$) wyniki testu statystycznego wskazują, że różnice nie są istotne statystycznie. Uwagę zwracają jednak różnice między grupami w odpowiedziach na pytania: „Formalizacja to inaczej biurokracja” oraz „Formalizacja naszej kooperatywy jako spółdzielni mogłaby pomóc w jej lepszym funkcjonowaniu”.

W pierwszym przypadku konwencjonalny poziom istotności statystycznej jest bardzo nieznacznie przekroczony ($p = 0,053$), ale różnica w średnich nie odpowiada postawionej hipotezie, tzn. respondenci w grupie 1 w znacznie mniejszym stopniu uważają formalizację za przejaw biurokracji niż ci w grupie 2. W przypadku drugiego pytania grupa 1 w mniejszym stopniu postrzega formalizację jako sprzyjającą działalności ($p = 0,082$), co jest zgodne z oczekiwaniami. Podsumowując, wyniki testu t-Studenta nie dają silnej podstawy do łączenia niechęci do formalizacji ze złymi skojarzeniami z ruchem spółdzielczym w okresie komunizmu (tab. 3).

Ryc. 5. Stosunek do formalizacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych.

Tab. 3. Porównanie średnich – test t-Studenta ($N = 165$)

Pytania związane z formalizacją	Grupa 1 (skojarzenia z PRL) – średnia wartość odpowiedzi	Grupa 2 (skojarzenia niezwiązane z PRL) – średnia wartość odpowiedzi	Test t-Studenta	
			wartość p	wartość t
Formalizacja naszej kooperatywy jako spółdzielni mogłaby pomóc w jej lepszym funkcjonowaniu	6,222	5,467	0,082	1,748
Formalizacja zawsze wiąże się z wieloma skomplikowanymi przepisami i regulacjami	3,511	3,396	0,785	0,253
Formalizacja to inaczej biurokracja	4,555	3,521	0,053	2,120
Formalizacja może wiązać się z większą odpowiedzialnością członków naszej kooperatywy za jej działanie	4,088	4,074	0,973	0,031
Formalizacja kooperatywy może mocno ograniczyć nasze działania	4,800	4,512	0,509	0,601
Działania naszej kooperatywy nie są ograniczone żadnymi przepisami prawnymi	5,400	6,082	0,183	-1,344

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych.

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \geq 0,001$

Respondenci raczej negatywnie odnoszą się do zjawiska formalizacji. Jest ona głównie kojarzona z biurokracją, dodatkowymi komplikacjami i utrudnieniami w pracy. Formalizacja, według ankietowanych, ogranicza i nie przynosi korzyści. Zatem działalność w nieformalnym ruchu opłaca się bardziej. Wielu respondentów uważa, że formalizacja zawsze wiąże się ze skomplikowanymi zasadami, przepisami, które w gruncie rzeczy utrudniają działalność. Duża część badanych albo kojarzy spółdzielczość z administracją związaną z najbardziej powszechną w Polsce jej formą, tj. spółdzielniami mieszkaniowymi, albo ma skojarzenia sięgające bezpośrednio PRL. Może to być czynnikiem demotywującym do formalizacji kooperatywy jako spółdzielni. Stąd, po pierwsze, negatywne podejście do formalizacji, po drugie, niejednoznaczne skojarzenia ze spółdzielczością. Wszystko to może stanowić przeszkodę do podejmowania działań zmierzających do formalizacji. Rozpatrując tę kwestię, warto jednak wspomnieć, że część kooperatyw z sukcesem podąża tą ścieżką. Należy też zwrócić uwagę na fakt, że formalizacja kooperatyw jest zjawiskiem, które ewoluje. Trafnie ilustruje to działalność jednej z badanych kooperatyw, a mianowicie Kooperatywy „Dobrze”, która z małego, nieformalnego ruchu stała się prężnie działającą spółdzielnią, obecnie prowadzącą dwa sklepy stacjonarne w Warszawie: „Do końca 2022 roku całość naszej działalności była prowadzona przez Stowarzyszenie Kooperatywa Spożywcza «Dobrze». Od marca 2023 roku sklepy Kooperatywy Spożywczej «Dobrze» działają formalnie jako Spółdzielnia «Dobrze», a Stowarzyszenie Kooperatywa Spożywcza «Dobrze» prowadzi działania edukacyjne i rzecznicze. Spółdzielnia «Dobrze» została założona przez Stowarzyszenie Kooperatywa Spożywcza «Dobrze», które powstało w 2013 roku, a w 2014 rozpoczęło prowadzenie pierwszego z naszych sklepów. W latach 2013–22 zrzeszaliśmy jedną grupę członkowską – konsumentów/ki. Zmiana, która polega na zaproszeniu do współpracy w ramach jednego podmiotu konsumentów, inwestorów i inn[y]ch kooperatyw, pozwala nam zwiększać nasz pozytywny wpływ na rzeczywistość” (O nas, b.d.). Aspektem podkreślanym przez spółdzielców jest zwiększenie instrumentarium działań i zaangażowanie środowiska zewnętrznego. Innym przykładem może być Kooperatywa Grochowska, jedna z pierwszych tego typu inicjatyw w Polsce. Po kilku latach działalności jej członkowie postanowili powołać Fundację Kooperatywy Grochowskiej (Nasza historia, b.d.).

Nie ulega wątpliwości, że część polskich kooperatyw profesjonalizuje się i działa w sposób formalny. Według dostępnych danych jednak tylko jedna kooperatywa spożywcza zdecydowała się na formalizację jako spółdzielnia. Pionierzy spółdzielczości dążyli do formalizacji swoich działań, natomiast dzisiejszy ruch kooperatyw „nowej fali” nie okazuje determinacji do wprowadzenia ustawodawstwa dla tego typu zrzeszeń społecznych. Wygląda na to, że przyjęcie formalnego modelu spółdzielni nie leży w sferze zainteresowań członków kooperatyw, jakkolwiek wykazują oni pewne działania, które zmierzają do wypracowania pewnej wspólnej formuły aktywności. W kwietniu 2012 r. odbył się pierwszy Otwarty Zjazd Kooperatyw. Pokazuje to, że ruchy dążą do współpracy i wypracowania jakiegoś ogólnego wzoru, który mógłby stać się bazą do modelu formalnego kooperatyw albo jako spółdzielni, albo jako osobnego podmiotu. Istnieją też ruchy ukierunkowane na stworzenie organizacji parasolowej dla kooperatyw (zob. Sieć Kooperatyw Spożywczych – organizacja parasolowa, b.d.).

Członkostwo w kooperatywie – dane jakościowe

W czasie przeprowadzania badania kwestionariuszowego zebrano dodatkowy materiał jakościowy. Warto przytoczyć tu pewne obserwacje. Wśród ankietowanych, którzy dostarczyli informację zwrotną, że nie wypełnią ankiety, pojawiały się takie zdania, jak: „Owszem, zapisałem się do kooperatywy, ale nic za tym nie poszło. Nie byłem i nie wziąłem udziału w żadnym spotkaniu kooperatywy”, „Jedynie obserwuję profil”, „Nie jestem aktywnym członkiem”, „Nic nie wiem na temat działalności kooperatywy”, „Zapisałam się do tej grupy dawno temu, licząc na źródło zdrowej żywności – niestety tak się nie stało i w ogóle nie uczestniczę w «życiu» grupy, nie wyświetlają mi się nawet chyba żadne wiadomości”. Podobnych stwierdzeń otrzymano ok. 50. Trudno mówić o jakiegokolwiek reprezentatywności, jednak jest to wystarczająco duża liczba, aby mieć na uwadze pewną tendencję wśród członków kooperatyw, która wskazuje, że *de facto* mają one mniejszą liczbę aktywnych członków, niż wskazywałaby liczebność zrzeszonych widoczna w internecie.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania świadczą o tym, że kooperatywy nie formalizują się jako spółdzielnie z powodu negatywnego postrzegania samego zjawiska formalizacji. Dodatkowo spółdzielczość często kojarzona jest przez respondentów z PRL oraz administracją spółdzielni mieszkaniowych. Kooperatywy spożywcze zaspokajają podobne potrzeby, które również wynikały z pobudek pierwszych spółdzielców. Ich nadrzędną motywacją nie są jednak względy ekonomiczne, a po prostu łatwiejszy dostęp do ekologicznych produktów wysokiej jakości. Kooperatywy stanowią formę aktywności społecznej i gospodarczej na poziomie lokalnym, która skupia się na zmianie społecznej (Bilewicz, 2020). Członkowie kooperatyw widzą wielką korzyść w pozyskiwaniu lokalnych produktów pochodzących bezpośrednio od producenta.

Współczesne kooperatywy spożywcze są stosunkowo nowym zjawiskiem. Dokładne ich rozpoznanie wymaga jeszcze wielu badań i obserwacji. Niewątpliwie jest to ciekawy ruch, z jednej strony mający korzenie w dalekiej przeszłości, z drugiej zaś odnoszący się do potrzeb człowieka dzisiejszych czasów. Rozwój nowych technologii, a także globalizacja przyczyniają się do wzrostu ruchów społecznych nowego typu. Procesami, które tworzą grunt dla takich inicjatyw, jak kooperatywy spożywcze, są transformacja społeczna i gospodarcza zapoczątkowana w 1989 r. oraz przemiany komunikacyjne i kulturowe, jakie zaszły od tamtej pory.

Kooperatywy jako pewnego rodzaju filozofia czy myśl społeczna nie są zjawiskiem nowym. Istnieją jako ruch społeczno-gospodarczy od dekad. Jednakże zwłaszcza po 2008 r. można zaobserwować w Polsce wzrost organizacji nazywających się kooperatywami. Są to zrzeszenia osób, które funkcjonują pod nazwą o długiej i bogatej tradycji, co więcej – odnoszącą się wprost do podmiotu prawnego, jakim są spółdzielnie. Istotną część z nich działają jako grupy nieformalne, luźne zrzeszenia osób, które starają się wspólnie pozyskać zdrową żywność, omijając pośredników, tak aby otrzymywać produkty prosto od rolników. Właśnie to stanowi o ich spółdzielczym charakterze. Jak pisał w 1917 r. przedwojenny działacz spółdzielczy Romuald Mielczarski (2016): „[M]yśl kooperatywy spożywców zrodziła się na podłożu ustroju kapitalistycznego. Podstawową niesprawiedliwością ustroju kapitalistycznego jest to, że zysk, czyli nieopłacona praca robocza, zamiast do ogółu dostaje się do rąk prywatnych i staje się źródłem gospodarczego panowania jednych nad drugimi. Zorganizować spożywców, aby ująć w swe ręce wymianę i produkcję i tym sposobem interes prywatny podporządkować interesom publicznym, stanowi istotny cel i istotne zadania kooperatywy spożywców; spożywcy łączcie się, aby stać się własnymi kupcami i fabrykantami – oto nasze hasło”. Obserwacja nieformalnych lokalnych inicjatyw, odwołujących się do pewnego rodzaju wzorców gospodarczych, jest we współczesnej Polsce niewątpliwie istotna.

Spółdzielczość narodziła się z kryzysu. Kooperatyzm ma również potencjał odpowiedzi społeczności lokalnych na zjawiska kryzysowe. Jak kooperatywy będą się rozwijały w przyszłości? Problem ten stanowi pole do kolejnych badań. Współczesność zmienia się dynamicznie, jednak czerpanie ze wzorców gospodarowania narodzonych w XIX w. może stanowić ważny punkt odniesienia oraz wskazywać na problemy, z którymi kooperacja borykała się od swoich początków. Być może potrzebne są korzystne uwarunkowania prawno-instytucjonalne oraz lepsza komunikacja w przestrzeni publicznej, które pomogłyby w rozwoju ruchów społeczno-gospodarczych. To także wielkie wyzwanie dla samorządów lokalnych – pytanie, w jaki sposób i czy w ogóle będą wspierać tego typu inicjatywy. Omówione w tym opracowaniu badania mogą stanowić przyczynek i inspirację do dalszej obserwacji zjawiska, jakim są kooperatywy spożywcze w Polsce.

Bibliografia

- Bilewicz, A. (2014). Kooperacja znów rośnie? W: Ł. Bukowiecki, M. Obarska, X. Stańczyk (red.), *Miasto na żądanie*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bilewicz, A. (2015a). Samoograniczająca się zmiana? Kooperatywy spożywcze w Polsce. *Nowy Obywatel*, (16), 152–168.
- Bilewicz, A. (2015b). *W stronę gospodarki społecznie zanurzonej? Kooperatywy spożywcze w Polsce*. Warszawa (nieopublikowana praca doktorska).

- Bilewicz, A. (2017). Embeddedness without structure? An attempt of a Polanyian analysis of the Polish consumer cooperative movement. *Max Planck Institute for Social Anthropology Working Paper*, (158), 1–27.
- Bilewicz, A. (2020). Kooperatywy spożywcze w polskich miastach – między enklawą stylu życia a zmianą społeczną. W: B. Lewenstein, A. Gójska, E. Zielińska (red.), *Aktywizmy miejskie* (s. 117–143). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bilewicz, A., Potkańska, D. (2013). Jak kielkuje społeczeństwo obywatelskie? *Trzeci Sektor*, (3), 25–44.
- Bilewicz, A., Śpiewak, R. (2015). Enclaves of activism and taste: Polish consumer cooperatives as alternative food networks. *Socio.Hu Társadalomtudományi Szemle*, 5(SI3), 145–166.
- Bilewicz, A., Śpiewak, R. (2019). Beyond the „Northern” and „Southern” divide: Food and space in Polish consumer cooperatives. *East European Politics and Societies and Cultures*, 33(3), 579–602.
- Blesznowski, B., Okrasa, R. (red.) (2014). *Kooperatyzm, spółdzielczość, demokracja. Wybór pism*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Brzozowski, B. (2008). *Podstawy gospodarki spółdzielczej. Wybrane zagadnienia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego.
- Chimiak, G. (2014). Nieodkryty wymiar III sektora: badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznictwa – przegląd literatury. W: S. Mocek (red.), *Nieodkryty wymiar III sektora: wprowadzenie do badań nad nowym społecznictwem* (s. 81–101). Collegium Civitas, Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL.
- Cioch, H. (2011). *Prawo spółdzielcze*. Wolters Kluwer Polska.
- Duszyk, A.B. (2007). *Między ideą a polityką. Ruch spółdzielczy centralnych ziem polskich w XX w.* Radomskie Towarzystwo Naukowe.
- Działamy dla społeczności (b.d.). Kooperatywa Grochowska, <https://www.kooperatywagrochowska.pl/nasza-historia/> (dostęp: 9.07.2024).
- Florek-Paszkowska, A. (2016). Współczesne spółdzielnie spożywcze w Polsce na tle historycznym. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 85(3), 61–75.
- Fulton, M., Jones, B., Schrader, L. (2000). *New Generation Cooperatives*. Centre for the Study of Cooperatives, University of Saskatchewan.
- Gajewska, M. (2010). Zarządzanie w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych: funkcja planowania i kontroli. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Nauki o Zarządzaniu*, (114), 19–32.
- Hempel, J. (1921). *Co to jest spółdzielnia?* Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych.
- Herbst, K., Żakowska, M. (2013). *Ruchy nieformalne a kierunki rozwoju ekonomii społecznej: rekomendacje dla polityk publicznych*. Biblioteka Pożytku Publicznego.
- Historia (b.d.). Krajowa Rada Spółdzielcza, <https://krs.org.pl/spoldzielczosc/historia> (dostęp: 9.07.2024).
- International Cooperative Alliance (2024). Cooperative identity, values & principles, <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> (dostęp: 9.07.2024).
- Jankowski, J. (2009). Lustracja jako forma kontroli gospodarczej spółdzielni, wykonywanej przez lustratorów KRS. *Pieniądze i Więź*, 2(43), 111–119.
- Kooperatywa . W: *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/kooperatywa;5442244.html> (dostęp: 20.04.2024).
- Kooperatywni (2017). <https://kooperatywni.pl/aktualnosci/2017/09/06/kooperatywy-spozywcze-czym-sa/> (dostęp: 20.03.2024).
- Kowalewski, M. (2018). Względność i ulotność miejskiej wspólnoty. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 19(1), 54–66.
- Kożuch, A. (2010). Specyfika spółdzielczego systemu zarządzania. *Współczesne Zarządzanie – Contemporary Management Quarterly*, 3, 72–83.
- Krajowa Rada Spółdzielcza (2024). <https://krs.org.pl/spoldzielczosc/zasady-spodzielcze> (dostęp: 20.04.2024).
- Krzywicki, L. (1903). *Stowarzyszenia spożywcze. Ustęp z dziejów kooperacji*. Księgarnia Stefana Dembego.
- Kubicki, P. (2022). Rola ruchów miejskich w procesie demokratyzacji polskich miast. *Studia BAS*, 3(71), 81–97.
- Marichal, J. (2012). *Facebook Democracy. The Architecture of Disclosure and the Threat to Public Life*. Ashgate Publishing Co.
- Mider, D. (2010). Partycypacja polityczna a legitymizacja systemu politycznego. *Studia Politologiczne*, 18, 11–37.

- Mielczarski, R. (2016). Cel i zadania stowarzyszenia spożywców (referat wygłoszony na zorganizowanym w dniach 24–25 czerwca 1917 r. V zjeździe pełnomocników Warszawskiego Związku Stowarzyszeń Spożywczych, pierowdruk: *Społem!*, nr 5–6, 1917), <https://www.sm-gniezno.pl/go.live.php/PL-H501/aktualnosci/2607/kooperacja-przekształca-dusze-i-wychowuje-ludzi.html> (dostęp: 20.03.2024).
- Mocek, S. (red.) (2014). *Nieodkryty wymiar III sektora. Wprowadzenie do badań nad nowym społecznikostwem*. Collegium Civitas, Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL.
- Nakayiso, E., Nyakundi, A. (2023). A historical review on the global evolution, benefits, challenges and performance of cooperatives. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 8(1), 51–75.
- Nasza historia (b.d.). <https://www.kooperatywagrochowska.pl/nasza-historia/> (dostęp: 9.07.2024).
- Nowak, P., Gorlach, K. (2015). Rolnicy i spółdzielczość w Polsce: stary czy nowy ruch społeczny? *Więś i Rolnictwo*, (1.1), 131–154.
- O „Społem” (b.d.). Krajowy Związek Rewizyjny Spółdzielni Spożywców „Społem”, <https://kzrss.spolem.org.pl/index.php/o-spolem> (dostęp: 28.08.2024).
- O nas (b.d.). <https://dobrze.waw.pl/o-nas/> (dostęp: 9.07.2024).
- Położenie spożywcy (1923). <http://lewicowo.pl/polozenie-spozywcy/> (dostęp: 9.07.2024).
- Poznańska Kooperatywa (b.d.). https://www.instagram.com/p/C9MhR_OiNEc/ (dostęp: 9.07.2024).
- Poznańska Kooperatywa Spożywcza (2012). https://www.instagram.com/p/C9MhR_OiNEc/# (dostęp: 09.07.2024).
- Poznańska Kooperatywa Spożywcza (b.d.). <https://www.youtube.com/channel/UC0pvpmFOCA1pl2Wz-2zGEQw> (dostęp: 9.07.2024).
- Raport „2038” – ZenithOptimedia definiuje 6 trendów na następnych 25 lat (2014). <https://www.zenithmedia.pl/raport-2038-zenithoptimedia-definiuje-6-trendow-na-nastepnych-25-lat/> (dostęp: 9.07.2024).
- Sądecka Kooperatywa Spożywcza (b.d.). <https://www.facebook.com/sadeckakooperatywa> (dostęp: 9.07.2024).
- Sieć Kooperatyw Spożywczych – organizacja parasolowa (b.d.). <https://parasol.coop/> (dostęp: 9.07.2024).
- Sikora, T. (2014). Jedzenie to tylko narzędzie. Refleksje po III Zjeździe Kooperatyw Spożywczych. <https://publicystyka.ngo.pl/jedzenie-to-tylko-narzedzie-refleksje-po-iii-zjezdzie-kooperatyw-spozywczych> (dostęp: 20.03.2024).
- Sowa, K.Z. (2020). Od wspólnoty do związku instytucyjnego. Kilka uwag o rozwoju i społecznych przemianach spółdzielczych zrzeszeń konsumenckich. W: B. Blesznowski, A. Bilewicz (red.), *Socjologia stosowana. Tradycje naukowe polskiego kooperatywnictwa XX wieku* (s. 207–257). Oficyna Naukowa.
- Spółcnik 2.0 (b.d.). <http://spolecznik20.pl/pages/spolecznik-2-0> (dostęp: 9.07.2024).
- Spółdzielnia. W: *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/spoldzielnia;5500022.html> (dostęp: 20.04.2024).
- Stofferahn, C.W. (2014). Cooperative community development: A comparative case study of locality-based impacts of new generation cooperatives. W: V. Gonzales, R. Phillips (red.), *Cooperatives and Community Development* (s. 149–170). Routledge.
- Stolińska-Janic, J. (1992). *Różnorodność form spółdzielczych w gospodarce rynkowej*. Spółdzielczy Instytut Badawczy.
- Stolińska-Janic, J. (red.) (1997). *Spółdzielcze formy gospodarowania*. Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Śpiewak, R. (2016). The social process of defining quality food, based on the opinions of Polish consumer cooperative members. *Więś i Rolnictwo*, 4(173), 123–139.
- Śpiewak, R., Blesznowski, B., Gąsiorowska, A. (2022). *Kooperatywy spożywcze w UE. Lekcje dla Polski*. Fundacja Kooperatywy Grochowskiej we współpracy z Fundacją im. Henricha Bölla.
- Thugutt S. (1938). Spółdzielnia spożywców w Rochdale i zasady roczdelskie. <http://kooperatywn.pl/spoldzielnia-spozywcow-w-rochdale-i-zasady-roczdelskie-1938> (dostęp: 31.12.2024).
- Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze, Dz.U. 1982, nr 30, poz. 210.
- Vieta, M. (2010). The new cooperativism. *Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture and Action*, 4(1), 1–11.
- Wrzolek-Romańczuk, M. (2014). Model nadzoru nad spółdzielniami i ich lustracji. *Zeszyty Senackie*, (22), 35–45.
- Zakharov, K., Maciejczak, M. (2018). Konsumenckie kooperatywy spożywcze jako złożone sieci adaptacyjne – studium pięciu kooperatyw z Polski. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 20(3), 184–189.
- Zalewski, Z. (1945/1946). *Krótki zarys historii spółdzielczości: cztery wykłady*. Społem.

- Załęski, R., Rymsza, M. (2013). Nowe formy, stare potrzeby? Psychologiczne mechanizmy i społeczne uwarunkowania zaangażowania w aktywność nieformalną. *Trzeci Sektor*, (31).
- Zasady Spółdzielcze (b.d.). Krajowa Rada Spółdzielcza, <https://krs.org.pl/spoldzielczosc/zasady-spo-dzielcze> (dostęp: 9.07.2024).
- Zbyrowska, M.J. (2022). Zasady z Rochdale w obecnej działalności polskich kooperatyw spożywczych. *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych*, 23(1), 24–33.

Zarządzanie Regionalnym Programem Operacyjnym a ryzyko walutowe

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 4(98)/2024
© Autorzy 2024

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049
doi: 10.7366/1509499549806

Wojciech Pietrowski

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Katedra Ekonomii i Finansów,
ul. Uniwersytecka 15, 25-406 Kielce, Polska,
e-mail: wojciech.pietrowski@ujk.edu.pl (autor korespondencyjny)
ORCID 0000-0002-5362-3768

Ewa Kraska

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Katedra Ekonomii i Finansów, ul. Uniwersytecka 15,
25-406 Kielce, Polska, e-mail: ekraska@ujk.edu.pl, ORCID 0000-0003-0399-8825

Abstrakt

Artykuł porusza kwestie związane z procesem planowania, wdrażania i rozliczania programów regionalnych ze środków europejskich. Wartość alokacji jest kilkakrotnie przeliczana z euro na złotego i odwrotnie, co oznacza, że na wyczerpanie się puli środków w ramach programu istotny wpływ ma zmienność kursu walutowego. W związku z tym sprawdzono, jakiego rodzaju działania są podejmowane przez instytucje zarządzające (IZ) w celu maksymalnego wykorzystania środków europejskich w perspektywie finansowej 2014–2020. Celem artykułu była identyfikacja działań instytucji zarządzających programami regionalnymi w aspekcie zmian alokacji środków europejskich determinowanych kursem walutowym. Aby tego dokonać, przeprowadzono badania ankietowe wśród 16 IZ w Polsce. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że wszystkie IZ zauważyły ryzyko niepełnego wykorzystania alokacji, w związku z czym podejmowały różnego rodzaju działania służące pełnej kontraktacji środków.

Słowa kluczowe

instytucje zarządzające, ryzyko walutowe, zarządzanie w sektorze publicznym

Managing the Regional Operational Programme and Currency Risk

Abstract

The article discusses issues related to the planning, implementation, and settlement of regional programmes funded by European funds. The value of allocations is converted multiple times from euro to Polish złoty and vice versa, meaning that exchange rate variability significantly impacts the depletion of funds within the programme. Therefore, the article examines the actions taken by Managing Authorities (MAs) to maximise the use of European funds in the 2014–2020 financial perspective. The aim of the article was to identify the activities of the Managing Authorities of regional programmes in the aspect of changes in the allocation of European funds determined by the exchange rate. To achieve this goal, a survey was conducted among 16 MAs in Poland. The research results indicate that all MAs have recognised the risk of not fully utilising allocations, and, as a result, they have undertaken various actions aimed at full contracting of funds.

Keywords

managing institutions, currency risk, management in the public sector

Wprowadzenie

W procesie planowania, wdrażania i rozliczania programów regionalnych współfinansowanych ze środków europejskich mamy do czynienia z przeliczaniem ich wartości najpierw z waluty euro na złoty, a następnie w drugą stronę, ze złotego na euro. Przeliczenia odbywają się według różnych kursów, w wyniku czego przeliczane wartości nie są tożsame. Zakontraktowanie dostępnej alokacji, czyli podpisanie umów na realizację projektów w ramach programów, przeliczonej po określonym kursie, nie daje gwarancji, że w przyszłości, przy przedkładaniu zatwierdzonych wydatków kwalifikowalnych, zostanie wyczerpana całość środków europejskich wskazanych w programie.

W okresie badawczym 2014–2023 występowała duża zmienność kursu euro, czego rezultatem mógł być wzrost wartości alokacji środków europejskich o kilkadziesiąt milionów złotych lub jej zmniejszenie.

Aby zapewnić pełne wykorzystanie dostępnych środków, instytucje zarządzające (IZ) powinny stale monitorować zmiany kursu euro–złoty, a co za tym idzie – poziom dostępnej alokacji.

Celem artykułu jest identyfikacja działań instytucji zarządzających programami regionalnymi w aspekcie zmian alokacji środków europejskich determinowanych kursem walutowym. Szukano odpowiedzi na pytanie, czy instytucje zarządzające Regionalnymi Programami Operacyjnymi (RPO) podejmują działania w celu maksymalizacji wykorzystania środków europejskich. W pracy przedstawione zostały wyniki badania przeprowadzonego wśród wszystkich 16 instytucji zarządzających programami regionalnymi. Badanie ankietowe dotyczyło ich aktywności w zakresie reagowania na zmiany kursu walutowego. Nie bez znaczenia dla otrzymanych wyników badania był czas jego realizacji w październiku 2023 r., czyli trzy miesiące przed końcową datą kwalifikowalności wydatków dla perspektywy 2014–2020. Artykuł zawiera również analizę wpływu zmienności kursu walutowego na poziom alokacji na poszczególne programy regionalne dla wybranych momentów czasowych. Ta część pracy została oparta na danych pierwotnych obejmujących średniomiesięczne kursy Europejskiego Banku Centralnego złoty–euro, które stanowiły dane wyjściowe do obliczenia kursów średniorocznych oraz określenia wybranych momentów czasowych. Przedstawiono przeliczenia wartości alokacji na poszczególne programy regionalne dla pierwszego i ostatniego miesiąca badanego okresu oraz miesiąca z najniższą i najwyższą wartością kursu w tym okresie.

Zarządzanie przez podmioty sektora publicznego

Sektor publiczny funkcjonuje w ściśle określonej przestrzeni, w której wchodzi w różnego rodzaju interakcje, jednocześnie oddziałując na nią i tym samym będąc podmiotem oddziaływań zmian zachodzących w jego otoczeniu. Zarządzanie w sektorze publicznym polega na zdolności do realizacji strategii i osiągania założonych celów ukierunkowanych na kreowanie wartości publicznych. Można zatem stwierdzić, że prawidłowe funkcjonowanie administracji publicznej będzie zależało od zastosowania właściwego podejścia do zarządzania. Współcześnie bardzo znane jest podejście nawiązujące do procesu racjonalnego wykorzystania dostępnych środków do realizacji wyznaczonych zadań. Koncepcja ta, nazwana *new public management* (NPM), inaczej menedżeryzmem, stanowi nowy sposób zarządzania dostępnymi zasobami w sektorze publicznym (Bosiacki i in., 2010). Kładzie ona nacisk na: racjonalność wykorzystania dostępnych środków, ich wydajność i efektywność zarządzania finansami publicznymi (Urbaniec i in., 2009), korzystanie z rozwiązań benchmarkingowych oraz zarządzanie zasobami ludzkimi. Jednocześnie stanowi próbę zbliżenia funkcjonowania administracji publicznej do gospodarki rynkowej przez zastosowanie mechanizmów i reguł rynkowych w jednostkach samorządu terytorialnego (Stroińska, 2020). Jej główną wadą jest zbyt duża koncentracja na sprawności działania organizacji publicznej i redukcji kosztów funkcjonowania, nie zaś na efektywności (Kot, Kraska, 2017). Ponieważ nie uwzględniała ona wpływu polityki na podejmowane decyzje publiczne, pojawiła się koncepcja *new public governance* (NPG – współzrządzenie publiczne, partycypacyjne zarządzanie publiczne). Ideą NPG jest koncentracja na efektywności podejmowanych działań przy jednoczesnym budowaniu wzajemnych relacji między użytkownikami danej przestrzeni, dzięki czemu podmioty określonej jednostki mają realny wpływ na procesy społeczno-gospodarcze w niej zachodzące (Rudolf, 2010). Wyrazem tego jest coraz większa partycypacja społeczna we wpływaniu na realizowaną politykę regionalną.

Szansą na zwiększenie sprawności zarządzania w sektorze publicznym jest zarządzanie procesowe, które bazuje na kompleksowej realizacji procesów zachodzących w organizacji oraz na powiązaniach między nimi. Skutkuje to jednocześnie występowaniem płaskiej struktury organizacji, skoncentrowanej wokół procesów (Raczyńska, Krukowski, 2020), a nie funkcji. Można stwierdzić, że „podejście procesowe opiera się na założeniu, że należy optymalizować działania, mając na względzie procesy, a nie funkcje, i dlatego proces można uznać za naturalną determinantę osiągania wzrostu efektywności współcześnie funkcjonujących organizacji” (Grajewski, 2007, s. 54). Odejście od hierarchicznych struktur tworzonych przez aparat administracyjny umożliwia nie tylko

zwiększenie efektywności i skuteczności realizowanych działań (Raczyńska, Krukowski, 2020), lecz także reagowanie na zmiany w otoczeniu zewnętrznym. Implementacja podejścia procesowego w zarządzaniu przez podmioty sektora publicznego jest odpowiedzią na rosnącą presję w kwestii dostosowania metod zarządzania w tych jednostkach do turbulentnego otoczenia. Przegląd wybranych koncepcji zarządzania przez podmioty sektora publicznego miał na celu wskazać, że obszar ten zasadniczo różni się od zarządzania w sektorze prywatnym.

System zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym

Działania związane z przekazywaniem kompetencji zarządzania środkami europejskimi z poziomu centralnego na poziom regionalny można zaobserwować już od początku członkostwa Polski w Unii Europejskiej. W latach 2004–2006, będących pierwszym okresem perspektywy finansowej UE, w której uczestniczyła Polska, można wskazać Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego jako inicjowanie działań decentralizujących zarządzanie środkami europejskimi. Co prawda, rolę instytucji zarządzającej odgrywało właściwe ministerstwo, jednak w każdym z województw działały instytucje pośredniczące. Zawartość merytoryczna tego programu była ujednolicona dla całego kraju, a decentralizacja uwidaczniała się w przekazaniu części kompetencji zarządom województw oraz wyodrębnieniu alokacji dla poszczególnych regionów (Pietrowski, 2018).

W perspektywie finansowej 2007–2013 kontynuowany był proces decentralizacji wdrażania środków europejskich. Europejski Fundusz Społeczny, wdrażany centralnie w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich, w poprzedniej perspektywie w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, został rozdzielony na komponent centralny i regionalny. Część regionalna programu była wdrażana przez samorząd województwa. Przykładem znaczącej decentralizacji zarządzania procesami rozwojowymi w omawianej perspektywie były natomiast regionalne programy operacyjne, wdrażane na poziomie regionalnym z szerokimi kompetencjami samorządów województw w zakresie ich przygotowywania i realizacji. Niekwestionowaną zaletę tego typu programów stanowiło ich przygotowanie zgodnie z planami rozwojowymi danego województwa (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2007, s. 97, 99, 108).

Kolejna perspektywa finansowa na lata 2014–2020 przyniosła dalszą decentralizację, a na programy regionalne przeznaczono 40% ogólnej kwoty przyznanej na realizację programów operacyjnych (Pietrowski, 2022). Programy regionalne stały się programami dwufunduszwymi. Obok Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego wprowadzono Europejski Fundusz Społeczny wdrażany dotychczas jako komponent regionalny. Zakres działań realizowanych w ramach regionalnych programów operacyjnych uległ poszerzeniu, a tym samym odpowiedzialność samorządu województwa za wdrażane środki europejskie (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2020, s. 71).

W perspektywie finansowej 2021–2027 utrzymany został sposób zarządzania programami regionalnymi na szczeblu samorządu regionalnego (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2022, s. 278).

Za dokonaną decentralizacją wdrażania funduszy europejskich przemawiają wyniki badań ewaluacyjnych, sprawozdawczość oraz poziom wydatkowania środków wskazujący na lepsze efekty działań realizowanych regionalnie. Nie bez znaczenia jest również zauważalne zróżnicowanie poszczególnych województw, wymuszające dostosowanie udzielanej pomocy do potrzeb regionalnych i lokalnych (Pietrowski, 2018; Gers, 2020). Prowadzone badania wskazują ponadto na obniżenie skuteczności wdrażania polityk prorozwojowych w regionach w związku z większą centralizacją kompetencji i decyzyjności (Hryniewicz, 2019).

Wdrażanie funduszy europejskich miało wpływ na przekształcenia systemowe i strukturalne w administracji publicznej, czego przejawem było stworzenie regionalnych struktur administracyjnych zajmujących się zarządzaniem funduszami. Z mocno ograniczonej roli władz regionalnych, w każdym z kolejnych okresów programowania wzrastał poziom decentralizacji zarządzania funduszami europejskimi. Sprawność funkcjonowania tych struktur ma wpływ na skuteczność wykonywania powierzonych zadań (Murzyn, 2018, s. 160, 164). Postępujący proces decentralizacji zwiększa jednocześnie odpowiedzialność regionów za prowadzoną politykę rozwoju. Ze względu na zróżnicowanie regionów ma on również wpływ na optymalne wykorzystanie potencjału regionu

i efektywne wykorzystanie pomocy unijnej (Czykier-Wierzba, 2017). Doświadczenia praktyki polityki spójności pokazują, że interwencja rozwojowa uwzględniająca identyfikację specyficznych czynników rozwoju poszczególnych obszarów może być realizowana jedynie przy zapewnieniu samodzielności samorządów terytorialnych i wdrażaniu elastycznych instrumentów sterowania na poziomie unijnym i krajowym. Warunkiem tych działań jest pełne wykorzystanie koncepcji *multi-level governance* z jednoczesnym ograniczeniem roli państwa i UE do zakresu koordynacyjno-kontrolnego (Churski, 2018).

Ryzyko walutowe

Każdej decyzji podejmowanej czy to przez instytucję rynkową, czy to podmiot gospodarczy towarzyszy niepewność. Zatem ryzyko jest jednym z wymiarów niepewności (Arrow, 1979; Ciekanowski, Wyrębek, 2016). W tym kontekście ryzyko należy pojmować jako efekt zmian zachodzących w systemie instytucji/przedsiębiorstwa i ich otoczeniu (Gil, 2001). Prowadzenie jakichkolwiek rozliczeń nominowanych w walucie obcej związane jest z kategorią ryzyka walutowego. Zmienność kursu walutowego ma istotne znaczenie w planowaniu działań, określaniu wartości kontraktów czy ustalaniu ostatecznej wielkości finansowania inwestycji. W wyniku wahań notowań kursów walut instytucje mogą ponosić dodatkowe nieprzewidziane koszty lub generować dodatkowe nieprzewidziane przychody (Filipiak, 2017).

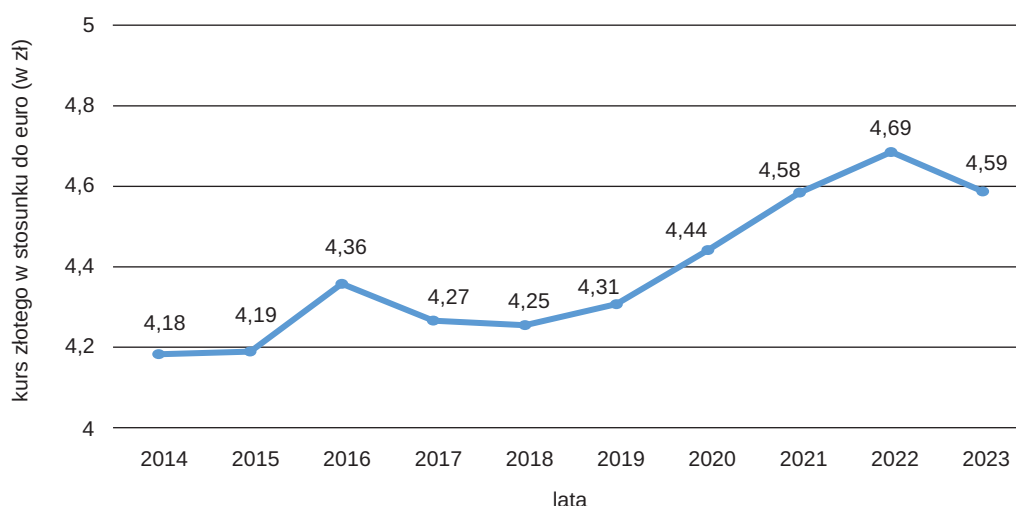
Rozpatrując ryzyko walutowe, można wymienić kilka jego subrodzajów. Jako pierwsze należy wskazać ryzyko transakcyjne wynikające z zawartej umowy wyrażonej w walucie obcej. W wyniku deprecjacji lub aprecjacji waluty krajowej od dnia zawarcia umowy do dnia otrzymania płatności za jej wykonanie jej wartość może ulec zmianie. Drugi subrodzaj odnosi się do ryzyka przeliczeniowego, które dotyczy sprawozdań finansowych i powstaje w momencie dokonania wyceny określonych składników bilansu po kursie we wskazanym dniu, co może powodować zarówno zmniejszenie ich wartości, jak i wzrost. Jako ostatnie wskazać trzeba ryzyko ekonomiczne, związane ze zmianą wartości przyszłych przepływów pieniężnych, będących wynikiem zmienności kursu walutowego w długim horyzoncie czasowym (tamże). Ryzyko kursowe w przypadku jednostek samorządu terytorialnego pojawia się zarówno przy dokonywaniu wydatków opartych na walutach obcych, jak i w przypadku denominowanego w nich zadłużenia (Budzeń, 2021, s. 35).

Paradygmat pełnej absorpcji środków unijnych na poziomie krajowym jest prezentowany od początku członkostwa Polski w UE. Jednym z przejawów takiego podejścia było stosowanie mechanizmu nadkontraktacji czy tworzenie list rezerwowych (Biskup, 2024, s. 37). W związku z powyższym instytucje zarządzające ponoszą ryzyko związane z niewykorzystaniem dostępnej alokacji środków europejskich w ramach umowy partnerstwa.

Kwestie dotyczące przeliczania środków europejskich z euro na złote były podnoszone w literaturze przedmiotu. Przyjęcie bowiem określonej wartości przeliczenia ma wpływ na wartość analizowanych danych. Stosując dany kurs przeliczenia, autorzy uzasadniają wybór konkretnej wartości, aby uzyskać jak najbardziej wiarygodne dane (Wajda, 2022, s. 54). W sprawozdawczości natomiast kurs wymiany jest stosowany zgodnie z obowiązującymi regulacjami lub opisaną metodologią (Ministerstwo Rozwoju, 2016, s. 10, 16). Ryzyko kursowe związane z wykorzystaniem całości dostępnej alokacji zauważono już w odniesieniu do perspektywy finansowej 2004–2006. Przywoływany mechanizm nadkontraktacji, umożliwiający podpisywanie dodatkowych umów przewyższających alokację, miał zapewnić maksymalny poziom wykorzystania środków w sytuacji dodatnich różnic kursowych oraz oszczędności powstałych na projektach. Jednakże w przypadku większej wartości umów w ramach nadkontraktacji od przyznanej alokacji, koszty związane z ich realizacją pokrywał budżet państwa (Kłos, 2012, s. 62). Jako wyzwanie dla instytucji zajmujących się wdrażaniem funduszy podkreślano wykorzystanie całości alokacji w sytuacji, gdy na końcowym etapie rozliczania perspektywy z uwagi na osłabienie złotego rosła ilość dostępnych środków, a termin ich rozliczenia był krótki. Ostatecznie wahania kursu złotego względem euro zostały wskazane jako jeden z obszarów potencjalnych barier wykorzystania funduszy europejskich (Kwieciński, 2009).

Działania podejmowane przez IZ w związku ze zmianami wartości środków europejskich

Omawiane w tej pracy badania opierają się na danych pierwotnych. Analiza obejmująca kwotowe zmiany alokacji w wyniku zmiany kursu walutowego została przeprowadzona na podstawie średniomiesięcznych kursów Europejskiego Banku Centralnego złoty–euro w okresie styczeń 2014 – październik 2023 r. Ponadto w październiku 2023 r. zrealizowano badanie ankietowe, którym objęto wszystkie instytucje zarządzające Regionalnymi Programami Operacyjnymi na lata 2014–2020. Na przesłane pytania odpowiedziała każda z nich.

Ryc. 1. Zmiany średniorocznego kursu złotego w stosunku do euro w latach 2014–2023

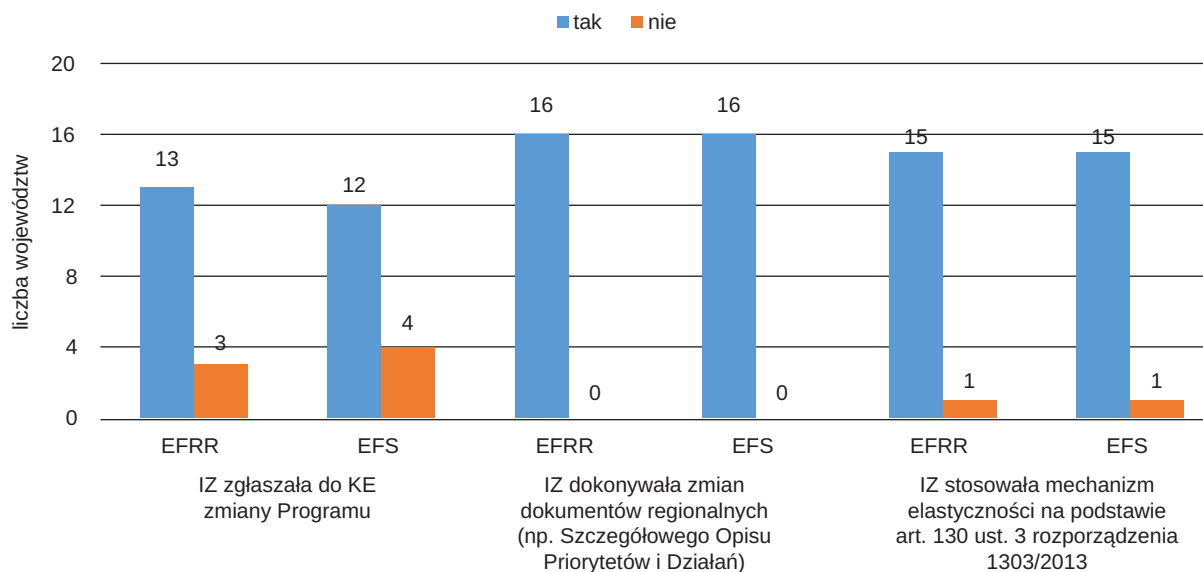
Źródło: opracowanie własne na podstawie InforEuro.

Jak wskazano na rycinie 1, widoczny jest wzrost kursu złoty–euro, patrząc na początek perspektywy finansowej i na jej końcowy okres rozliczeniowy. W 2023 r. poziom wzrostu wyniósł 10%. Można zaobserwować również utrzymujący się stały wzrost w latach 2018–2022. Przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać w sytuacji międzynarodowej. Nie bez znaczenia pozostaje w tym kontekście wystąpienie zdarzeń nadzwyczajnych w postaci pandemii COVID-19 w 2020 r. oraz wybuchu wojny na Ukrainie w 2022 r. Opisane zmiany miały bezpośredni wpływ na wartość środków możliwych do wydatkowania w ramach programów współfinansowanych z funduszy europejskich, w tym programów regionalnych. Spadek wartości złotego względem euro powoduje wzrost wartości środków europejskich przeliczonych na złotówki w obrębie realizowanych programów. Nakłada to na instytucje zarządzające RPO obowiązek stałego monitorowania wysokości dostępnej alokacji i w razie konieczności podejmowania działań mających na celu jej maksymalne wykorzystanie. Ma to szczególne znaczenie w końcowych latach realizacji perspektywy finansowej. Harmonogram naborów będący podstawą określania środków na poszczególne konkursy był planowany na dany rok kalendarzowy, zatem w początkowych latach wdrażania omawianej perspektywy finansowej zmiany kursu walutowego nie miały znaczącego wpływu na wartości alokacji na poszczególne konkursy. Z reguły instytucje zarządzające/pośredniczące planowały kilka naborów w ramach danych obszarów w całej perspektywie 2014–2020. Zatem zmiany kursu walutowego determinowały wartości środków przeznaczonych na ostatnie konkursy w ramach poszczególnych Działów Programów, gdyż to po ich rozstrzygnięciu były kontraktowane pozostałe dostępne środki. Tym samym kluczowe w kontekście wykorzystania całości alokacji wydaje się monitorowanie zmian kursowych w ostatnich latach wdrażania programów (tab. 1).

Tab. 1. Zmiany alokacji w złotych na poszczególne RPO w zależności od kursu euro (w mln)

RPO	Alokacja w mln euro (EFRR i EFS)	Alokacja w mln złotych kurs 4,1487 styczeń 2014	Zmiany alokacji w złotych w porównaniu ze styczniem 2014 r. (w mln zł)		
			Kurs 4,6343 październik 2023	Kurs minimalny 4,1289 czerwiec 2015	Kurs maksymalny 4,7908 sierpień 2022
Dolnośląskie	2 253	9 345	+1 094	–45	+1 446
Kujawsko-pomorskie	1 904	7 897	+924	–38	+1 222
Lubelskie	2 231	9 256	+1 083	–44	+1 432
Lubuskie	907	3 763	+440	–18	+582
Łódzkie	2 256	9 360	+1 096	–45	+1 449
Małopolskie	2 878	11 941	+1 398	–57	+1 848
Opolskie	945	3 920	+459	–19	+607
Podkarpackie	2 114	8 771	+1 027	–42	+1 358
Podlaskie	1 214	5 035	+589	–24	+779
Pomorskie	1 865	7 737	+906	–37	+1 197
Śląskie	3 477	14 425	+1 688	–69	+2 233
Świętokrzyskie	1 365	5 661	+663	–27	+876
Warmińsko-mazurskie	1 728	7 170	+839	–34	+1 110
Wielkopolskie	2 450	10 165	+1 190	–49	+1 573
Zachodniopomorskie	1 601	6 643	+778	–32	+1 028
Mazowieckie	2 090	8 670	+1 015	–41	+1 342
Razem	31 277	129 758	+15 188	–619	+20 083

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 2. Działania stosowane przez IZ w województwach w związku z certyfikacją wydatków przez KE

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1 prezentuje alokację funduszy europejskich w złotych na poszczególne programy regionalne z zastosowaniem wybranych kursów walutowych. W zależności od przyjętego punktu odniesienia alokacja może albo wzrastać, albo spadać. Alokacja w złotych ma dynamiczny charakter w całym okresie perspektywy finansowej, który determinuje zmienny comiesięczny kurs przeliczeniowy. Z punktu widzenia wdrażania poszczególnych programów regionalnych jest to ważne, ponieważ kontraktowanie środków dokonywane jest na podstawie dostępnych limitów wyrażonych w złotych. W przypadku przekroczenia limitu pokrycie zakontraktowanych środków przechodzi na daną instytucję zarządzającą. Proces przedstawiania wydatków do rozliczenia Komisji Europejskiej

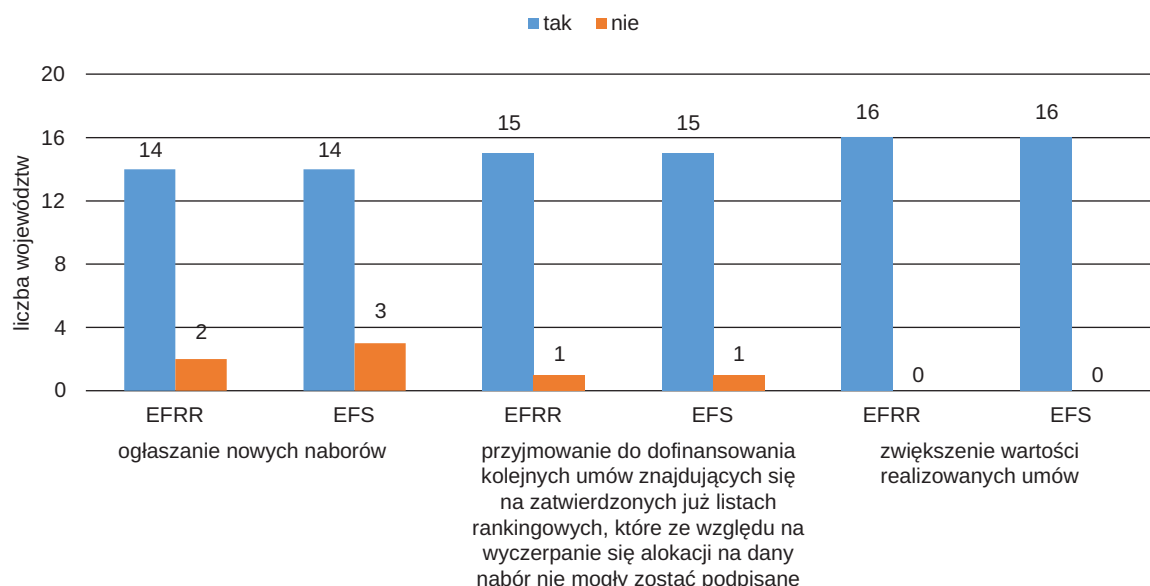
w ramach RPO, zwany certyfikacją, dokonywany jest w euro. Rodzi to konieczność przeliczenia poniesionych na rzecz realizowanych projektów wydatków ze złotych na euro. Przy certyfikowaniu wydatków stosuje się przeliczenie zgodnie z kursem Europejskiego Banku Centralnego w miesiącu przekazania deklaracji wydatków do Komisji Europejskiej.

Działania podejmowane przez IZ w zakresie umożliwienia maksymalnego wykorzystania dostępnych środków europejskich obejmowały dokonywanie zmian programu i zmian dokumentów regionalnych oraz stosowanie mechanizmu elastyczności. Na rycinie 2 pokazano dużą aktywność IZ RPO w zakresie umożliwienia kontraktowania dostępnych środków. Większość województw dokonywała zmian programu, a wszystkie wprowadzały zmiany w dokumentach regionalnych. Należy zwrócić uwagę na to, że zmiana programu jest procedurą czasochłonną, ponieważ wymaga akceptacji ze strony KE, co nie jest wymagane w przypadku zmiany dokumentów regionalnych. Po dokonanych zmianach te ostatnie nadal muszą być zgodne z aktualną wersją programu. Skala zmian możliwych do wprowadzenia jest dużo mniejsza niż w przypadku nowelizacji programu.

Omawiając kwestie maksymalnego poziomu wykorzystania środków w ramach programów, nie można zapominać o ich postępie rzeczowym. Jest to równie istotny obszar wdrażania perspektywy 2014–2020, a zapisy dotyczące osiągnięcia określonej wartości poszczególnych wskaźników rzeczowych zapisane są w programach obok kwot alokacji. Dokonywane przesunięcia środków nie mogły się odbywać w oderwaniu od zakładanych wskaźników rzeczowych. Zwiększenia alokacji w określonych obszarach z reguły musiały zakładać wzrost tych ostatnich. Sama kwestia osiągnięcia wskaźników rzeczowych mogła również determinować zmiany dokumentów programowych, jednak to nie ona była przedmiotem przeprowadzonego badania.

Odrębnie należałoby potraktować ewentualność zastosowania mechanizmu elastyczności umożliwiającego dokonanie przesunięć do 10% alokacji poszczególnych osi programu, bez konieczności jego zmiany (Rozporządzenie... 1303/2013). Jedynie województwo warmińsko-mazurskie nie skorzystało z tej procedury w ramach kontraktowania dostępnej alokacji. Warto dodać, że jest to najprostszy i najszybszy sposób umożliwiający zakontraktowanie wolnej alokacji, ponieważ wymaga tylko zmiany arkusza kalkulacyjnego, dla programu przesyłanego przez Ministerstwo Finansów.

Sama zmiana programu bądź dokumentów regionalnych czy przesunięcie środków w ramach mechanizmu elastyczności nie powoduje kontraktacji środków. O zakontraktowaniu mówimy w momencie podpisania umowy o dofinansowanie lub aneksu do takiej umowy.

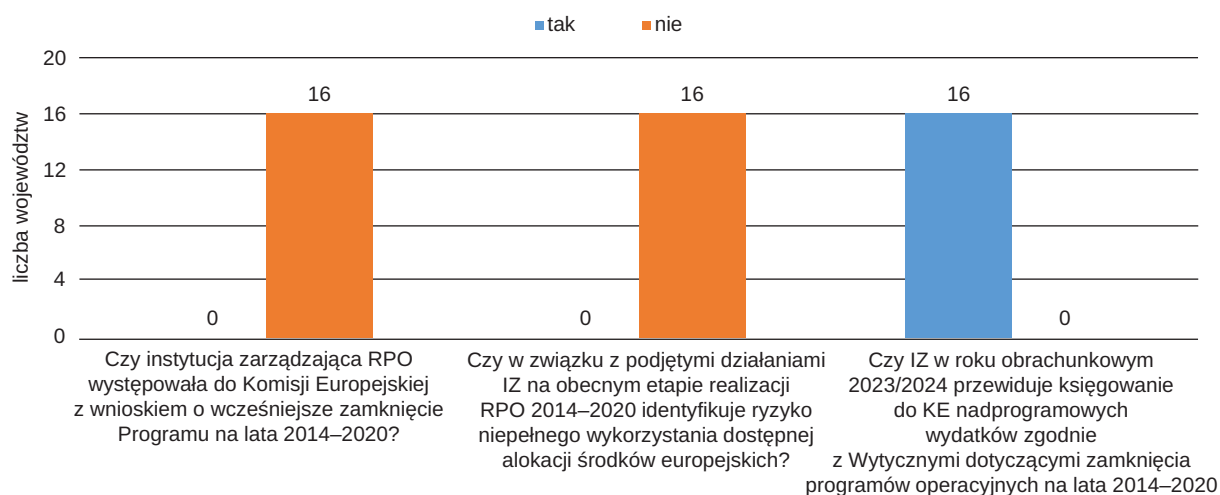

Ryc. 3. Działania podejmowane przez IZ w zakresie maksymalnego wykorzystania dostępnej alokacji środków europejskich

Źródło: opracowanie własne.

Patrząc na zmiany dokumentów w całości perspektywy 2014–2020, należy uznać, że były one dokonywane zarówno na poziomie programów centralnych, jak i regionalnych. Ze względu na długość procesu zmian częściej zmieniane były Szczegółowe Opisy Osi Priorytetowych niż same programy (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2021, s. 65–69).

Działania przedstawione na rycinie 3 powodują kontraktację wolnych środków. Wszystkie województwa zwiększały wartość realizowanych umów – jest to najszybszy sposób zagospodarowania wolnych środków, ponieważ wymaga jedynie aneksowania będącego już w realizacji projektu. Podpisanie pozytywnie ocenionych projektów, które nie zostały wybrane do dofinansowania, ze względu na wyczerpanie się alokacji na dany nabór, jest procesem bardziej czasochłonnym, wymaga bowiem weryfikacji możliwości realizacji projektu oraz przeprowadzenia procedury podpisania umowy. Najbardziej czasochłonnym procesem jest ogłoszenie nowego naboru, ponieważ podpisanie umowy, będące elementem końcowym, poprzedzają: ogłoszenie naboru, nabór wniosków, ocena złożonych wniosków, ogłoszenie listy rankingowej. Prawie wszystkie województwa zdecydowały się na realizację wskazanych działań. Jedynie województwo podkarpackie nie podpisywało pozytywnie ocenionych uprzednio umów. Nowych naborów nie ogłaszano w ramach RPO podkarpackiego i pomorskiego oraz w odniesieniu do EFS w ramach RPO małopolskiego.

Ryc. 4. Działania podejmowane przez IZ w związku z zamknięciem RPO 2014–2020

Źródło: opracowanie własne.

Na rycinie 4 zaprezentowano odpowiedzi wszystkich 16 instytucji zarządzających RPO na lata 2014–2020 na zagadnienia związane z zamykaniem programu. Żadna z instytucji nie wystąpiła do KE z wnioskiem o wcześniejsze jego zamknięcie. Możliwość taką daje przeprowadzenie wszystkich działań związanych z realizacją programu (Komisja Europejska, 2021), co świadczy o realizacji założeń zgodnie z pierwotnym okresem wdrażania programu. Wszystkie IZ uznały za wystarczające podjęte działania w zakresie pełnego wykorzystania alokacji, jak wynika z ryciny 4, prawie wszystkie IZ korzystały z wszelkich dostępnych działań w tym zakresie. O braku problemu związanego z niepełnym zakontraktowaniem dostępnej alokacji świadczy odpowiedź na kolejne pytanie w ankiecie dotyczące wydatków nadprogramowych, przez które należy rozumieć wydatki kwalifikowalne przekraczające maksymalny wkład z funduszu wskazany w programie (tamże). Wszystkie IZ wskazały na przedstawienie wydatków nadprogramowych do KE w ostatnim roku obrachunkowym. Jednym z czynników wpływających na poziom nadprogramowych wydatków była zmiana kursu walutowego, biorąc pod uwagę moment kontraktowania środków oraz późniejszego ich certyfikowania do KE.

Podsumowanie

Zważywszy na częstotliwość zmian kursu walutowego stosowanego do przeliczenia arkuszy kalkulacyjnych środków europejskich w Regionalnych Programach Operacyjnych oraz wzrastającą

wartość kursu w badanym okresie, dbałość o pełne wykorzystanie dostępnych środków wymaga aktywnego działania IZ. Jest to szczególnie istotne w końcowych latach wdrażania programów, kiedy to sposób przeliczenia tych środków w jednym miesiącu daje możliwość kontraktowania, a w innym już nie. Przeprowadzone badanie pokazało, że IZ widzą zagrożenie niepełnego wykorzystania alokacji i podejmują działania w celu minimalizacji tego ryzyka. Praktycznie we wszystkich województwach stosowano różne działania prowadzące do pełnej kontraktacji środków. Pozwoliło to na uniknięcie sytuacji, w której po zakontraktowaniu środków po innym kursie, a certyfikowaniu wydatków po innym, pozostałyby niewykorzystane środki w ramach limitów wskazanych w programach. Podejmowane działania wpisywały się w prowadzenie polityki rozwojowej na poziomie regionalnym, zwiększając dostęp do środków publicznych dla potencjalnych beneficjentów. Ponadto wdrożone podczas pandemii COVID-19 regulacje prawne pozwalały na szybsze alokowanie środków dostępnych w wyniku zmian kursowych na działania z obszaru zdrowia czy wspierania podmiotów gospodarczych. Natomiast to od sprawności poszczególnych IZ zależało, jak i kiedy środki te zostaną zagospodarowane.

W związku ze wskazaniem przez wszystkie IZ przedkładania wydatków nadprogramowych do rozliczenia z KE, należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt. Uwzględnione w deklaracjach wydatki kwalifikowalne będą refundowane zgodnie z możliwym poziomem dofinansowania UE (np. województwo świętokrzyskie – poziom 85%), jednak do poziomu kwotowego wskazanego w programie (Komisja Europejska, 2021). Przekroczenie kwoty środków europejskich wskazanych w programie nie będzie dawało możliwości ich refundacji. W takiej sytuacji wydatki te będą musiały być pokryte w ramach wkładu krajowego, np. z budżetu państwa. Analiza pełnego wkładu z budżetu państwa do programów regionalnych będzie możliwa po końcowym ich rozliczeniu i zestawieniu wartości wydatków nadprogramowych ostatecznie przedłożonych do KE. Ważną kwestią podczas dokonywania rozliczenia programu z Komisją jest możliwość zastąpienia wydatków nieprawidłowych wydatkami nadprogramowymi (tamże), a co za tym idzie – utrzymania maksymalnego możliwego poziomu refundacji środków w jego ramach.

Przedmiotem niniejszej pracy była identyfikacja działań IZ w zakresie wykorzystania wszystkich dostępnych środków, jednak nie można zapominać, że wydatkowanie środków ma na celu niwelowanie zdiagnozowanych w programach obszarów problemowych. Miarą ich poprawy są zapisane w nich wskaźniki rzeczowe, a ich realizacja powinna znajdować się na pierwszym planie. Nie można zatem mówić o skuteczności realizacji programu jedynie z perspektywy pełnego wykorzystania środków, zapominając o osiągnięciu założonych wskaźników rzeczowych.

Bibliografia

- Arrow, K.J. (1979). *Eseje z teorii ryzyka* (tłum. B. Samojlik). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Biskup, P. (red.) (2024). *20 lat Polski w Unii Europejskiej*. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
- Bosiacki, A., Izdebski, H., Nelicki, A., Zachariasz, I. (2010). *Nowe zarządzanie publiczne i public governance w Polsce i w Europie*. Wydawnictwo Liber.
- Budzeń, D. (2021). Ryzyko polityczne w zarządzaniu długiem lokalnym w Polsce. *Studia z Polityki Publicznej*, 8(2), 29–45.
- Churski, P. (2018). Podejście zorientowane terytorialnie (*place-based policy*) – teoria i praktyka polityki regionalnej. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, (41), 31–50.
- Ciekanowski, Z., Wyrębek, H. (2016). Zarządzanie ryzykiem. *De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności*, 2(2), 7–14.
- Czykier-Wierzba, D. (2017). Wpływ unijnej polityki spójności na proces decentralizacji zarządzania funduszami pomocowymi w Polsce. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, (485), 69–78.
- Filipiak, A. (2017). Identyfikacja ryzyka walutowego oraz metody jego ograniczania na przykładzie kontraktów typu forward. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy. Seria Ekonomia*, 9(31), 7–20.
- Gers, O. (2020). Porównanie wsparcia dla Polski od Unii Europejskiej w ramach finansowania 2007–2013 i 2014–2020. *Catallaxy*, 5(1), 5–7.
- Gil, Z. (2001). *Zarządzanie ryzykiem i antyryzykiem w działalności gospodarczej i społecznej*. Akademia Górniczo-Hutnicza.

- Grajewski, P. (2007). *Organizacja procesowa*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Hryniewicz, J.T. (2019). Jakość rządzenia i sprawność biurokratyczna a polityka spójności na tle tradycji kulturowej Europy Środkowo-Wschodniej. *Środkoeuropejskie Studia Polityczne*, 3, 5–28.
- Kłos, A. (2012). System finansowania Programów Operacyjnych w Polsce – implikacje dla stanu finansów publicznych. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego „Studia i Prace”*, 12(4), 47–76.
- Komisja Europejska (2021). Zawiadomienie Komisji. Wytyczne dotyczące zamknięcia programów operacyjnych przyjętych do celów pomocy z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury (2014–2020), 2021/C 417/01.
- Kot, J., Kraska, E. (2017). Realizacja koncepcji budżetu obywatelskiego w koncepcji zarządzania strategicznego na przykładzie wojewódzkich miast Polski. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 475, 100–110, https://www.dbc.wroc.pl/Content/37370/Kot_Realizacja_Koncepcji_Budzetu_Obywatelskiego_w_Koncepcji_2017.pdf (dostęp: 15.11.2024).
- Kwieciński, J. (2009). BCC: bariery w wykorzystaniu funduszy europejskich na politykę spójności na lata 2007–2013. *Europejski Doradca Samorządowy*, 1(8), 31–38.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (2020). *Programowanie perspektywy finansowej 2014–2020. Umowa Partnerstwa*.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (2021). *Raport Końcowy. Ocena systemu realizacji polityki spójności w Polsce w ramach perspektywy finansowej 2014–2020*.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (2022). *Umowa Partnerstwa dla realizacji polityki spójności 2021–2027 w Polsce*.
- Ministerstwo Rozwoju (2016). *Sprawozdanie z postępów realizacji w 2014 i 2015 r. Umowy Partnerstwa 2014–2020*.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (2007). *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie. Narodowa Strategia Spójności*.
- Murzyn, D. (2018). Fundusze polityki spójności Unii Europejskiej jako narzędzie modernizacji administracji publicznej w Polsce – kierunki wpływu. *Rocznik Administracji Publicznej*, 4, 150–170.
- Pietrowski, W. (2018). *Finansowe instrumenty polityki regionalnej w Polsce*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pietrowski, W. (2022). Funds of local government units in Regional Operational Programmes 2007–2013 and 2014–2020 / Środki jednostek samorządu terytorialnego w Regionalnych Programach Operacyjnych 2007–2013 i 2014–2020. *Economic and Regional Studies*, 15(1), 34–46.
- Raczyńska, M., Kurkowski, K. (2020). *Zarządzanie w administracji publicznej: od idealnej biurokracji do zarządzania procesowego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006. Dz.U. L 347 z 20.12.2013, s. 320, z późn. zm.
- Rudolf, W. (2010). Koncepcja governance i jej zastosowanie – od instytucji międzynarodowych do niższych szczebli władzy. *Acta Universitatis Lodzensis Folia Oeconomica*, 245, 73–82.
- Stroińska, E. (2020). New public management as a tool for changes in public administration. *Journal of Intercultural Management*, 12(4), 1–28.
- Urbaniec, M., Stec, P., Dolata, S. (red.) (2009). *Partnerstwo publiczno-prywatne jako instrument rozwoju zrównoważonego*. Wydawnictwo Educator.
- Wajda, M. (2022). Alokacja środków na programy regionalne – analiza i ocena propozycji zawartych w projekcie Umowy Partnerstwa dla realizacji polityki spójności 2021–2027 w Polsce. *Studia Regionalne i Lokalne*, (1), 51–65.

Recenzje

Andrzej Miszczuk, Alicja Sekuła, Magdalena Miszczuk, *Zielona transformacja gospodarki i finansów samorządowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2023, 107 stron

Przedstawione tu rozważania są bardziej luźnymi refleksjami zainspirowanymi przez tytuł i treść wspomnianej wyżej pracy niż typową recenzją, w której omawia się i ocenia zawartość recenzowanej książki.

Świat współczesny przechodzi przez dwie wielkie transformacje: geopolityczną – polegającą na odchodzeniu systemu światowego od stworzonego i zdominowanego przez Zachód z USA na czele modelu zwanego liberalnym w kierunku modelu sinocentrycznego (tzn. takiego systemu, w którego centrum mają być Chiny), i „zieloną” – polegającą na dostrzeganiu przyrodniczych ograniczeń gospodarki i na próbach wyciągania z nich wniosków. Między tymi dwiema transformacjami istnieją silne relacje, o których jeszcze będzie mowa, niemniej uwaga zostanie skoncentrowana na „zielonej” transformacji.

Świadomość przyrodniczych ograniczeń gospodarki istnieje nie od dzisiaj. Można przyjąć, że na większą skalę (istotną w rozważaniach ekonomistów i polityków) pojawiła się ona w latach 60. XX w., a to za sprawą Klubu Rzymskiego i jego ostrzeżeń przed wyczerpaniem zasobów naturalnych i zgubnym dla człowieka zanieczyszczeniem wód, powietrza i gleb. Można było wówczas przeczytać alarmistyczne prognozy wyczerpania poszczególnych rodzajów zasobów naturalnych. Autor tych słów, który studiował w pierwszej połowie lat 70. XX w., dowiedział się z wykładów np. tego, że ropy naftowej zabraknie za 30 lat, czyli około roku 2005. Wysuwano jeszcze bardziej dramatyczne prognozy, np. pewien znany amerykański ekspert w roku 1955 przewidywał, że w USA szczyt wydobycia tego surowca przypadnie między rokiem 1965 a 1970¹, po czym produkcja miała maleć, a USA miały się stawać coraz bardziej zależne od jego importu (w rzeczywistości produkcja rosła, a na początku drugiej dekady XXI w. USA stały się netto eksporterem ropy naftowej). Były również przewidywania mówiące o przeludnieniu świata – że ludzkość nie pomieści się na Ziemi i braknie żywności dla wyżywienia coraz większej liczby mieszkańców świata, oraz że trzeba będzie nosić maseczki antysmogowe, jakich wtedy często używali Japończycy.

Prognozy mówiące o wyczerpaniu zasobów naturalnych i zgubnym zanieczyszczeniu środowiska naturalnego i niepomieszczeniu się ludzi na świecie ewidentnie się nie sprawdziły, co sprawiło, że uwaga „zielonych” – podkreślających znaczenie przyrodniczych ograniczeń gospodarki – skierowała się ku innym problemom związanym ze środowiskiem naturalnym, zwłaszcza zmianom klimatycznym.

Wpływowi zmian klimatu na gospodarkę i społeczeństwo poświęcona jest bogata literatura. Syntetycznie tę problematykę omawia wspomniana praca w pierwszym rozdziale.

Obecnie w sprawie zmian klimatu wśród naukowców i polityków tzw. głównego nurtu, w każdym razie w Europie, od kilkunastu lat istnieje konsensus obejmujący takie oto punkty: (1) zmiany klimatu zachodzą i są niekorzystne w skali całego świata; (2) przyczyną zmian klimatu jest działalność człowieka; (3) zmiany klimatu da się spowolnić albo nawet zahamować i odwrócić; (4) sposobem przeciwdziałania zmianom klimatu jest ograniczenie, najlepiej do zera, spalania surowców kopalnych, przede wszystkim węgla (dekarbonizacja), czyli przejście na „zieloną” energię, i (od stosunkowo niedawna) ograniczenie stosowania nawozów sztucznych. Konsensus ten opiera się

¹ J. Delingpole, Peak oil really could destroy the economy – Just not in the way greens think. *The Spectator*, 28 stycznia 2012, s. 24.

na założeniu, że tym razem naukowcy mają rację, inaczej niż wtedy, gdy głosili, że ropy naftowej zabraknie w roku 2005.

Poza głównym nurtem pozostają malkontenci i niedowiarkowie, którzy kwestionują w całości lub w części wszystkie cztery punkty konsensusu. Co do tego, że zmiany klimatu zachodzą, chyba już nikt nie ma wątpliwości (choć jeszcze żadne państwo wyspiarskie na Pacyfiku czy Oceanie Indyjskim nie znalazło się pod wodą), kwestionuje się natomiast wniosek, że są one jednoznacznie negatywne dla całego świata, wskazując jako argument poprawę warunków dla rolnictwa na obszarach o chłodnym klimacie. Przedmiotem debat są przyczyny zmian klimatu – czy są to przyczyny naturalne, jak w przeszłości, kiedy epoki lodowcowe i globalnego ocieplenia następowały bez ingerencji człowieka, czy też spowodowane przez człowieka. Zwolennicy tej ostatniej tezy wskazują na szybkość zmian, chociaż w rzeczywistości nikt nie wie, jakie było tempo zmian, które doprowadzały do kolejnych epok lodowcowych, cofania się lodowców i podniesienia poziomu wód oceanu światowego (może też zdarzały się okresy przyspieszenia?). Wątpliwości co do punktu drugiego są źródłem wątpliwości co do punktu trzeciego: czy da się powstrzymać zmiany klimatu – jeśli są one spowodowane przyczynami naturalnymi, to zapobieganie im w najlepszym razie będzie nieskuteczne (nie mówiąc o potencjalnych niekorzystnych konsekwencjach, takich jak ograniczenie produkcji żywności). W tej sytuacji zamiast przeciwdziałać samym zmianom, lepiej przeciwdziałać ich skutkom, czyli np. nie próbować zapobiegać podnoszeniu się poziomu wód na świecie, a przesiedlić mieszkańców wysp na Pacyfiku (co leży w zasięgu możliwości człowieka). Z wątpliwości dotyczących punktu trzeciego wynikają wątpliwości dotyczące punktu czwartego (zastąpienie „brudnych” źródeł energii „zieloną” energią) – i to dwójakiego rodzaju: po pierwsze, czy da się zastąpić „brudne” źródła energii bez istotnego spadku wielkości produkcji energii i pogorszenia jej jakości, np. przez wahania napięcia w sieciach energetycznych (ze wszystkimi skutkami dla warunków życia ludzi); po drugie, czy przechodzenie na „zieloną” energię nie jest przypadkiem przesuwaniem w przestrzeni źródeł emisji zanieczyszczeń i degradacji środowiska naturalnego, np. do kopalń (w tym m.in. na Borneo po wykarczowaniu dżungli tropikalnej, zużywających olbrzymie ilości wody i produkujących olbrzymie ilości zanieczyszczeń) dostarczających minerałów ziem rzadkich używanych w produkcji baterii i magnesów stosowanych w fotowoltaice i wiatrakach.

Wątpliwości malkontentów spoza głównego nurtu nie powinny prowadzić do wniosku, że „zielona” transformacja to przejściowa moda lansowana przez lewicowych intelektualistów, rozwydrzone panienki i cynicznych producentów „zielonej” energii i niby-zielonych produktów. Pewne sprawy nie powinny budzić kontrowersji bez względu na to, czy wierzymy w naturalne czy antropogeniczne przyczyny zmian klimatycznych. Do takich spraw należy zmniejszenie konsumpcji i produkcji wyrobów niekoniecznych dla człowieka, np. opakowań towarów już wystarczająco opakowanych, ograniczenie używania plastiku, wydłużenie żywotności urządzeń i ułatwianie wymiany zepsutego elementu w nich, a nie wyrzucanie całego urządzenia (wyrzucanie wkładu do długopisu zamiast całego długopisu), ograniczenie emisji zanieczyszczeń przez poprawę efektywności urządzeń energetycznych (likwidacja tzw. kopciuchów) itd. Nawet jeśli takie działania nie zahamują zmian klimatycznych, to chociaż ulżą życiu w oceanach zagrożonemu plastikiem i ułatwią pracę służbom komunalnym borykającym się ze zwałami odpadów, a poza tym jako ludzkość będziemy mieli czystsze sumienie, że coś pożytecznego robimy. Wiele można i należy zrobić w gospodarce wodnej – zarówno jeśli chodzi o zmniejszenie zużycia wody, jak i ograniczenie jej marnotrawienia i odprowadzania jako ścieku oraz zapobiegania gwałtownym powodziom (mała retencja, poldery zalewowe i in.). Wątpliwości można mieć, jak już sygnalizowałem, odnośnie do przechodzenia w produkcji energii z używania paliw kopalnych do wykorzystywania również kopalnych minerałów ziem rzadkich stosowanych w panelach słonecznych, bateriach czy magnesach w produkcji „czystej” energii.

Współcześnie ograniczenie produkcji i zużycia tego, co zostało wcześniej określone jako wyroby niekonieczne, a także zmniejszenie emisji zanieczyszczeń przez poprawę efektywności urządzeń energetycznych nie powinny napotykać na trudności poza przyzwyczajeniami konsumentów i interesami producentów niekoniecznych wyrobów.

W krajach wysoko rozwiniętych przez pojęcie „zielonej” transformacji rozumie się jednak działania określone tu jako takie, które mogą budzić kontrowersję, a więc przechodzenie z paliw kopalnych na „czyste” źródła energii. Nawet jeśli pominąć problem, czy w skali świata taka transformacja

rzeczywiście zmniejsza presję na środowisko naturalne, czy tylko przesuwając miejsca degradacji środowiska z miejsc konsumpcji energii i wydobycia paliw kopalnych do miejsc wydobycia minerałów potrzebnych do produkcji paneli słonecznych, baterii, magnezów itp., to pojawia się pytanie: kto (jakie kraje) dostarcza tych minerałów? W tym miejscu „zielona” transformacja łączy się z transformacją geopolityczną.

Aby wydobywać takie minerały, potrzebne są, oprócz ich obecności w ziemi, zgoda ludności na ich wydobycie (lub co najmniej brak sprzeciwu), kapitał i technologie. W Chinach występują wszystkie te trzy elementy. Ponadto znajdują się tam technologie do przerobu tych minerałów i produkowania gotowych urządzeń, przede wszystkim paneli słonecznych. Dlatego właśnie Chiny są praktycznie monopolistą w dostarczaniu tych urządzeń na rynki światowe. W zapewnieniu monopolistycznej pozycji pomagają im też polityka cenowa niszcząca potencjalnych rywali, zwłaszcza z krajów bogatych, czyli z Zachodu, gdzie oprócz wysokich kosztów na przeszkodzie stoją sprzeciw ludności i demokracja, która uniemożliwia ignorowanie sprzeciwu. Poza Chinami liczącym się producentem surowców i gotowych wyrobów (np. baterii) jest Indonezja, gdzie perspektywa dochodów z eksportu niweluje ewentualne głosy sprzeciwu. Również inni producenci minerałów potrzebnych w „zielonej” transformacji znajdują się poza Zachodem, często w krajach zależnych od Chin. Jeśli więc bogaty Zachód chce przeprowadzać „zieloną” transformację, musi się uzależnić od Chin, być może do czasu, kiedy te postanowią wykorzystać dla celów politycznych swoją przewagę handlową, albo do czasu, kiedy Chińczycy przestaną tolerować niszczenie swojego środowiska naturalnego dla dochodów z eksportu.

O relacjach między kwestiami ekologicznymi, w tym „zieloną” transformacją, a geopolityką, w tym transformacją geopolityczną, można napisać, i pisze się, całe tomy. Cykliczne spotkania polityków całego świata poświęcone ratowaniu ziemskiego globu przed nieszczęściami zmian klimatu są przede wszystkim okazjami do starcia dwóch wizji: wizji Zachodu (choć nie całego) mówiącego o potrzebie ochrony środowiska naturalnego i zahamowania tych zmian, a przy tym głoszącego idee demokracji, praw człowieka itd., i wizji Południa mówiącego o potrzebie ograniczenia ubóstwa, nawet za cenę niszczenia środowiska naturalnego, ale domagającego się od bogatego Zachodu środków na ochronę środowiska i walkę ze zmianami klimatu. Ponieważ temat relacji między ekologią a geopolityką jest tak obszerny, w tym opracowaniu nie będzie dalej rozwijany, poza stwierdzeniem, że argumentacja globalnego Wschodu (czyli Chin), iż najważniejsze jest, aby ludzie mieli co jeść, natomiast demokracja i prawa człowieka to zawracanie głowy i czcza propaganda Zachodu, a ochrona środowiska to luksus, na który stać bogate kraje (byłych wyzyskiwaczy kolonialnych), trafia do przekonania Globalnego Południa. Można powiedzieć, że Chiny prowadzą dwutorową politykę: wobec Zachodu – dostarczając mu chińską „zieloną” energię i go od niej uzależniając, i wobec Południa – uczestnicząc w eksploatacji jego środowiska naturalnego i prezentując argumenty za lekceważeniem problematyki ekologicznej.

Jak na tym skrzyżowaniu „zielonej” transformacji i geopolityki mieszczą się społeczności lokalne i samorządy w Polsce? Oczywiście, od społeczności lokalnych i ich samorządów nie można wymagać uwzględniania problemów geopolitycznych. Po wzięciu tematyki geopolitycznej w nawias, z pracy, która stała się inspiracją do niniejszych rozważań, wyłania się wniosek jednocześnie o dużych i małych możliwościach działania. Duże możliwości działania, czyli poprawy sytuacji, mają społeczności lokalne, zatem wszyscy mieszkańcy, bo wszyscy żyjemy w jakichś społecznościach lokalnych. Możliwości te dotyczą takich spraw, jak ograniczenie marnotrawstwa wody, produkcji zbędnych odpadów czy zanieczyszczeń powietrza bez konieczności ograniczenia produkcji (tam, gdzie jest to realne). Na marginesie, nasuwa się refleksja na temat wewnętrznych sprzeczności „zielonej” transformacji. Sprzeczność istnieje nie tylko między tą ostatnią a tradycyjną gospodarką, lecz także wewnątrz „zielonej” transformacji, a dobitnie wykazała ją ostatnia (w roku 2024) powódź na Dolnym Śląsku. „Dzięki” obrońcom środowiska naturalnego zrezygnowano z budowy kilku zbiorników retencyjnych (a budowa takowych też mieści się w pojęciu „zielonej” transformacji), co poskutkowało powodzią i wielkimi stratami w Kotlinie Kłodzkiej. Wspomniane wcześniej małe możliwości działania dotyczą przede wszystkim budżetów lokalnych, których jedynym w zasadzie instrumentem są obniżki (i tak niewielkie) opłat lokalnych za emisję zanieczyszczeń. Można nawet dojść do wniosku, że emisja zanieczyszczeń, jeśli stanowi źródło dochodów, to jest korzystna dla budżetów lokalnych.

Jak więc widać, stosunkowo skromna rozmiarami książka *Zielona transformacja gospodarki i finansów samorządowych* (107 stron) pobudza do refleksji na wielu poziomach: od transformacji geopolitycznej do małej retencji w Kotlinie Kłodzkiej.

Roman Szul

Uniwersytet Warszawski, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG),
ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa,
e-mail: r.szul@uw.edu.pl, ORCID 0000-0002-2166-0003

Informacje dla Auterek i Autorów

Prosimy o zgłaszanie artykułów przez naszą stronę internetową www.studreg.uw.edu.pl („Zgłoś artykuł”).

„Studia Regionalne i Lokalne” wydawane są w formule pełnego otwartego dostępu na licencji CC BY-NC-ND 4.0, bez jakichkolwiek opłat publikacyjnych. W kwartalniku publikujemy artykuły w języku polskim i angielskim.

Artykuły powinny spełniać następujące wymogi formalne:

Abstrakt. Tekst artykułu powinien być poprzedzony nie dłuższym niż 100 słów streszczeniem, zawierającym informacje o tematyce i głównych тезach artykułu. Abstrakt pozwoli czytelnikowi szybko zorientować się, do jakich pojęć autor się odnosi. Należy podać również nie więcej niż sześć słów kluczowych. Niezależnie od języka artykułu (polski lub angielski) abstrakt, tytuł i słowa kluczowe powinny być podane zarówno w języku polskim, jak i angielskim.

Tekst. Objętość artykułu nie powinna przekraczać jednego arkusza wydawniczego (ok. 22 stron znormalizowanych, 40 tys. znaków typograficznych ze spacjami). Tekst musi zawierać wszystkie tabele, mapy, rysunki i inne elementy graficzne w formie gotowej do druku – w zapisie wektorowym. Cytowanie i powołania na innych autorów powinny być oznaczone w tekście przez podanie nazwiska autora i roku wydania publikacji (np. Nowak 1976a; Kowalski 1998). Pełną bibliografię należy dołączyć na osobnej stronie na końcu artykułu.

Autorka/Autor jest zobowiązana/-y podać swoją afiliację, numer ORCID oraz adres poczty elektronicznej, jak również adres pocztowy instytucji wymienionej w afiliacji. Informacje te zostaną umieszczone w notce na początku artykułu.

Prosimy o nadsyłanie tekstów oryginalnych, nieopublikowanych nigdzie wcześniej ani nieoddanych do publikacji w żadnym innym czasopiśmie.

O przyjęciu bądź nieprzyjęciu artykułu do druku decyduje opinia anonimowych recenzentów i recenzentek.

Szczegółowe informacje dla Auterek i Autorów dostępne są na stronie:
www.studreg.uw.edu.pl

Pełny adres redakcji:
Kwartalnik *Studia Regionalne i Lokalne*
Uniwersytet Warszawski
Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych
ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa
e-mail: sril.euroreg@uw.edu.pl
www.studreg.uw.edu.pl

Information for Authors

Please submit your article on our website www.studreg.uw.edu.pl/en ("Article submission").

"Studia Regionalne i Lokalne" is an open-access journal published under the CC BY-NC-ND 4.0 license, without any publication fees. In the Quarterly, papers in Polish and English are published.

Articles should meet the following formal requirements:

Abstract. The article should be preceded by a summary of no more than 100 words containing information about the subject and the main theses of the article. No more than six key words should also be provided.

Manuscript. The length of the article should not exceed one publishing sheet (approx. 22 pages standardized, 40 thousand typographic characters with spaces). The text must contain all tables, maps, drawings, and other graphic elements in a ready-to-print form, in vector format. Quotes and references to other authors should be marked in the text with the name of the author and the year of publication (e.g., Nowak 1976a; Kowalski 1998). A complete bibliography should be attached on a separate page at the end of the article.

The authors are obliged to provide their affiliation, ORCID number and e-mail address, as well as the postal address of the institution mentioned in the affiliation. This information will be included in the note at the beginning of the article.

Please send original texts, not published anywhere before or not submitted for publication in any other journal. Articles are accepted or rejected based on two double-blind reviewers.

Detailed information for the authors is available at: www.studreg.uw.edu.pl/en

Editorial office address:

Regional and Local Studies

University of Warsaw, Center for European Regional and Local Studies

ul. Krakowskie Przedmieście 30,

00-927 Warsaw, Poland

e-mail: sril.euroreg@uw.edu.pl

www.studreg.uw.edu.pl/en